

UDK 808.1 + 881.09 (95)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE

JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL¹⁹⁷⁷₁

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 25	ŠT. 1	STR. 1-120	LJUBLJANA	JAN.-MAR. 1977
-----	-----------	-------	------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

<i>Franc Zadavec</i> , Slovenski predekspressionistični literarni mozaik	1
<i>Tomo Korošec</i> , K tipologiji časopisnih naslovov	21
<i>Janez Dular</i> , Kakovostna, kolikostna in hierarhična razmerja med izraznimi prvini v publicističnih besedilih	55

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

<i>Jože Toporišič-Jakob Rigler</i> , Komentar k Načrtu pravil slovenskega prapopisa	69
<i>Boris Paternu</i> , Martinovičev Kette	107
<i>Franc Jakopin</i> , Stratografia slowiańskich nazw miejscowych S. Rosponda	110
<i>Matej Rode</i> , Frazeologija v slovensko-srbskohrvatskem slovarju	114
<i>Jože Toporišič</i> , Slovenistični deli Annelies Läg Reid	117

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

<i>Franc Zadavec</i> , The Slovene Pre-Expressionist Literary Mosaic	1
<i>Tomo Korošec</i> , Towards the Typology of Newspaper Headlines	21
<i>Janez Dular</i> , Qualitative, Quantitative and Hierarchic Relations among the Elements of Expression in Journalistic Texts	55

REVIEWS — NOTES — REPORTS — SOURCES

<i>Jože Toporišič-Jakob Rigler</i> , Remarks on the Outline of Rules for Slovene Orthography	69
<i>Boris Paternu</i> , Martinovič's Kette	107
<i>Franc Jakopin</i> , A Stratography of Slavic Toponyms by S. Rospond	110
<i>Matej Rode</i> , Phraseology in the Slovene-Serbo-Croat Dictionary	114
<i>Jože Toporišič</i> , Two Slovenistic Works by Annelies Läg Reid	117

Uredniški odbor: France Bernik, Franc Jakopin, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje), Franc Zadavec

Odgovorni urednik: Jože Toporišič

Naročila sprejema in časopis pošilja: Založba Obzorja, 61000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Natisnila: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Editorial Board: France Bernik, Franc Jakopin, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu (Editor in Chief for Literary Sciences), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadavec

Editor: Jože Toporišič

Subscription and distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

UDK 886.3.015.19 >1909/1918<

Franc Zadravec

Filozofska fakulteta, Ljubljana

SLOVENSKI PREDEKSPRESIONISTIČNI LITERARNI MOZAIK

(1909—1918)

Duhovne in stilne značilnosti slovenske ekspresionistične literature (lirika, proza, dramatika, publicistika) so istočasne z srednjeevropskimi literaturami, vendar jih je manj. Novi estetski postopek in vsa motivno problemska plast nove literature temeljita na občutju in zavesti, kot ju je oblikovalo desetletje vojne spopada (1914—1918), da je ekspresionizem tudi v slovenski literaturi povzročilo evropsko družbeno dogajanje in le v manjši meri notranja umetnostna dialektika.

The spiritual and stylistic characteristics of the Slovene expressionist literature (poetry, prose, drama, journalistic writing) are simultaneous with those in other Central European literatures but fewer. The new aesthetic procedure and the whole scope of problems and motifs in the new literature are based on the impression and the awareness, as shaped by the decade of the war clashes (1914—1918), that in Slovene literature expressionism had resulted from the European social development and only to a smaller extent from the internal dialectic of art.

Umetnost je estetski izraz duševnih in moralnih pretresov, porazov in vzponov pa tudi človekovih intimnih teženj, iskanj in usod. Novi umetniški koncepti in stili nastajajo tam in tedaj, kjer in kadar zajame človeško skupnost novo ali drugačno občutje življenja in sveta, kadar jo pretresajo silovitejši materialni in duhovni dogodki. Ob takšnih pretresih in premikih nastanejo ideje, ki razgibavajo cela območja, nastanejo pa tudi artistični načini, ki ustrezno beležijo nove duševne vzgibe, vizije in novo hotenje.

Tudi za srednjeevropsko ekspresionistično umetnost velja, da ni nastala samo kot nasprotje na prejšnje stanje v umetnosti, kot nasprotje impresionizma. Prav tako je ni mogoče razložiti kot specifičen izraz nemštva ali pa slovenstva in krščanskega svetovnega nazora, kar so na Slovenskem že delali. Naj je tudi tak mislec, kot je bil v stvarih umetnosti Izidor Cankar, leta 1929 zapisal, da gre razvoj slikarja Riharda Jakopiča iz naturalističnega in materialističnega impresionizma v idealistično ekspresivnost »in je morda v tem Jakopič najbolj slovenski, zakaj zdi se, da je dosleden naturalizem... slovenski miselnosti še prav posebno neprikladen«,¹ mu ni mogoče pritrditi, saj se s slovenstvom ne da razložiti nobenega umetnostnega načina, tudi idealistične ekspresiv-

¹ Izidor Cankar, Jakopičeve skrivnosti. Jakopičev jubilejni zbornik, Ljubljana 1929.

nosti ne. Zmaga duha nad snovjo v umetnosti — to vendar ni nikakršna slovenska posebnost, ampak le značilnost in pogoj umetnosti v vseh časih in kulturah. Srednjeevropski in z njim slovenski ekspresionizem ima stvarna genetična tla: iz sebe ga je vzdignilo čustvo ali občutje pa tudi vizija, da je meščanski družbeni red zmaličil človekov etos, da je individualizem ogrozil vse socialne vrednote, da je porenasančni človek z vsem nakopičenim znanjem, z vso visoko kulturo zdrsel na rob moralne katastrofe. Zato seveda ne preseneča, da si že od renesanse sem nobena literarna smer ni tako glasno postavila v središče ravno človeka, kot so to storili ekspresionisti, da je bil z veliko začetnico pisan Človek osrednja točka njihovega programa, iskanje in povečevanje njegovega »bistva«, »jedra«, njegove »prvotnosti« njihov prevladujoči patos.

Da je bila ekspresionistična umetnost izraz tega, kar se je godilo in zgodilo na evropski družbeni in duhovni ploskvi, da je radikalno počlovečenje literarne umetnosti izzvala vojna, da so priprave nanjo in njene posledice terjale spremenjen artistični način, je skoraj izčrpno povedal že Srečko Kosovel, ko je o nastanku ekspresionizma zapisal tole: »V pričakovanju vojne se je rodila nova umetnost. V tisti zlovesči tišini, ki je razodevala krvoprelitje, se je rodila. V zlobni preračunanoosti, ki je šla za računom, a ne za človekom.« Povojne razmere so moralno krizo še poglobile. »Po vojni: kaos, anarhija, nihilizem; posledice vojne: moralna depresija, ponižanje etosa. Tako se razvija moderna umetnost. Elementarni izraz življenju ne more zatajiti resničnosti, ako naj bo umetnost. Edina luč, ki sije na razvaline človeštva in človečanstva, je človek. Človek kot posebljen etos. Odtod ekspresionizem.«²

Katere realne moči so okrog leta 1910 v Sloveniji tako pritisnile na človeka, da se umetnik več ni mogel zadovoljiti z impresionistično lepoto in z družbeno distanco, ampak je moral sprejeti Cankarjev vsebinski radikalizem pa tudi predloge, da se je treba posloviti od impresionistične in simbolistične poetike ter novo občutje in zavest izpovedati in popisovati s sredstvi, ki presenečajo, vznemirjajo, razburjajo?

Razraščanje evropskih imperializmov in njihovih priprav na vojno se je glede na Slovenijo dogajalo takole:

»Drang nach Osten«, ki so v njegovem jugovzhodnem loku sodelovali tudi nemško-avstrijski pisatelji Rudolf Bartsch, Peter Rosegger in drugi, je z organizacijo »Südmark« pospešeno raznorodoval severne slovenske pokrajine, drugo ozemlje, razen Prekmurja, ki so ga madžarizirali, pa so še naprej germanizirali tako, da so naseljevali nemški kapital, sloven-

² Srečko Kosovel, *Kriza*, Mladina 1925—1926.

ščino odpravili iz šol, domače razumništvo pa odseljevali z etničnega ozemlja. Politična aneksija Bosne in Hercegovine leta 1908 je Slovenijo še bolj ogrozila, saj jo je vklenila v nemški imperialistični obroč. Po-teza nemške buržoazije je opozorila, da bo morebitni spopad med impe-rialističnimi silami potekal tudi čez slovensko ozemlje.

Ti neposredni pritiski in splošna napetost v Evropi so povzročili, da so marsikaterega slovenskega izobraženca in uradnika v desetletju pred vojno zajeli negotovost, brezsmernost in preplah do stopnje, kot jo raz-kriva življenje glavnega epskega subjekta v Kraigherjevem romanu *Kontrolor Škrobar* (1914) pa tudi vsa polemika okrog Kraigherjeve po-dobe o narodnopolitični zmedenosti slovenskega izobraženca.³ Negoto-vost, brezsmernost in tesnoba so se vselili tudi v srednjeevropske mlade umetnike, moreče občutje je začelo spreminjati njihov izraz v liriki, pro-zi in dramatiki, narekovalo je tudi načelna razmišljanja o poteh in nalo-gah umetnosti. Poleg novosti, ki so nastajale v Sloveniji, je zlasti mlajši pisateljski rod z zanimanjem spoznaval tudi novosti, ki so jih oblikovali Nemci, Čehi, Hrvatje in drugi. Stanko Majcen je npr. pred prvo svetov-no vojno kupoval berlinsko revijo *Der Sturm*, ker je bila pisana v duhu »ki (sem) ga je bil tudi sam ves poln«, v dunajski reviji *Die Fackel* je prebiral pesmi Franza Werfla (*Der Weltfreund*, 1911) in Georga Trakla (*Gedichte*, 1915), posebej pa pesniško zbirko Else Lasker-Schüller (*Meine Wunder*, 1911).⁴ Prve zbirke ekspresionistične lirike in revije, ki so ob-javljale tudi načelne manifeste o novi umetnosti, je Majcen prebiral po-temtakem zato, ker so vsebovale duha, ki ga je bil tudi sam ves poln, zato, ker so bili nemški pesniki motivirani z enakim morečim vzdušjem in slutnjami o napovedujoči se katastrofi kot on sam. Na Slovenskem so to vzdušje doživljali in izpovedovali v pesmih še Vladimir Levstik, Fran Albrecht, Anton Debeljak, Joža Lovrenčič, Ciril Jeglič, France Bevk in Andrej Čebokli, od novoromantične generacije pa Oton Župan-čič. Posebno tesnobo sta v krajših pripovednih besedilih izpovedovala Marija Kmetova in Juš Kozak, Ivan Cankar pa je v simbolistični drami *Lepa Vida* (1911) uvedel tudi že nekatere elemente kasnejše »drame duše«. Čeprav so v prve obrise predekspressionističnega literarnega mo-zaika pomešane še prvine futurističnega vsebinskega in oblikovnega pro-grama, napoveduje vendarle dovolj opazno tisto duhovno in stilno no-

³ Franc Zadavec, Kraigherjev roman *Kontrolor Škrobar*, Spremljena beseda v knjigi Alojz Kraigher, *Kontrolor Škrobar*, Iz slovenske kulturne zakladnice 14, Maribor 1973.

⁴ Marja Boršnik, Stanko Majcen, Izbrano delo I, str. 338, Maribor 1967.

vost,⁵ ki so jo v slovenski umetnostni in literarni informatiki že do leta 1914 imenovali tudi z izrazi ekspresija, ekspresionizem, izrazna umetnost in podobno.

I

Katere slovenske pesmi in pripovedna besedila do sredine 1914. leta je mogoče šteti v predekspressionistični literarni mozaik?

Lirika

Vladimir Levstik je v letih 1909—1910 objavil skupino pesmi »Novi stihi«. V njih živi nekoliko uporniški, titanistični duh, ki poziva k spodbudnemu umetništvu, glasni pa so tudi toni potlačeniosti, ujetosti, brodolomstva. V pesmi *Triera* (LZ 1910) je lirski subjekt prikovan na tisočletno ladjo suženjstva, na »brod«, ki ga krmari »kralj Satan«. Zato ne preseneča, ko Levstik v *Bajki življenja* (LZ 1910) razpesni izmišljeno »bajko življenja«, za simbol človekove biti pa prizna motiv o prikovanem Prometeju ali antični privid življenja. Sklepni verz pesmi »brez milosti požira nas tema« sicer res poudarja nadčasovno, trajno, nespremenljivo človekovo usodo, toda vsakokratni zgodovinsko stvarni čas lahko njegov pesimistični ton le še bolj pomrači. Obe pesmi opozarjata na duhovno stilni red, ki ga tedanja literatura še ni opazneje izkoristila, človekov bivanjski položaj izražata s sredstvi in simboli, ki so jih kasneje rabili ekspresionisti: ocean, priklenjenost na ladjo, s katere ni rešitve, velika tema, ki požira brodolomca, so namreč v ekspresionistični literaturi topika in simboli za človekov poraz v družbi in veselstvu. V *Trieri* in *Bajki življenja* pa še ni brezupnih ekspresionističnih krikov. Levstikov trezni pesimizem ne dovoljuje vdaje, pač pa vztraja na položaju uklenjenega Prometeja, ki hrepeni po moči in svobodi. Levstik preprečuje nastop smrti in večne noči s »plamenom duše«, z vero v prihodnost, zlasti v pesmih *Grohot iz teme*, *Blagor, ki čakajo*, *Doom* in *Pomlad* (Sn 1910). V prvi lirski subjekt sicer še priznava moč hudega in ponazarja človekovo brezsmernost s prispodobo »ugasla bakla je v temi«. Ko pa drzno priključilo zlo, naj že udari, pa doklicani. Črt oznani katastrofo le za tistega, ki vdano strmi v čas, namesto da bi ustvarjal. *Grohot*

⁵ O problemu so doslej več pisali: Marja Boršnik, *Stilni premiki v slovenskem realizmu*, SR 1963. — Lino Legiša, *Prvi ekspresionistični val*, *Naši razgledi* 1966. — Franc Zadavec, *Futurizem in ekspresionizem v slovenski poeziji*, *Spremna beseda k antologiji Pot skozi noč*, Ljubljana 1966. — Fran Petreč, *Uz genezu hrvatskog i slovenskog ekspresionizma*, *Ekspresionizam i hrvatska književnost*, *Kritika* 3, Zagreb 1969.

lirskega subjekta velja torej pasivnosti, previdnemu čakanju in drugim nedejavnostim, katerih konec je človekov poraz. Pesem *Pomlad* že himnično govori o duhu-duši, oznanja zmago, močnega, upornega človeka, odstranjuje črnogledje in vse neznano, kar zaustavlja človekov vzgon:

Ni sten, ni spon, ni mej!
 In makar da se zadnji up utrne —
 srce zavriskaj, in oko — se smej!
 In če se sonce v večno noč zagrne —
 greš, plamen duša, ti naprej!

Mimogrede velja omeniti, da himnični junak »plamen duša«, ki ga vsebinsko dopolnjuje še podobna metafora v verzu »ti, sokol duša, burji daj perot!« napoveduje oznanjevalca, »moža«, »svetilnik« ekspressionistične lirike s konca svetovne vojne.

Ko je leta 1909 objavil te ničejansko samozavestne in vitalistične verze, je Levstik deloma nadaljeval Župančičevo in Cankarjevo misel o literaturi, ki naj človeka spodbuja in trga iz moči, vendar je to opravil že z lastno metaforo in ostrejšim ritmom. Ko »Novi stih« zadolžujejo pisateljstvo razvnmati za dejanje, obračati poglede v prihodnost, je v njih videti duhovno tradicijo Cankarjeve *Knjige za lahkomiselnje ljudi* (1901), zlasti v motivu, kako »dobri razočarani kralj« (*Le bon roi désenchante*, Sn 1909) bije slovensko razumništvo in malomeščanstvo z izrazi rob, koritar, »kanalja, /ki/ da visokosti hrbet in kri«, kako ta kralj obsoja plahost, ponižnost, izdajalstvo: »Razbil bi na bobnih grmečih plaho mrzkost du, — / pa čemu? Kje je kaplja poguma v kalnosti mlačnih luž?« Videti jo je tudi v načinu, kako lirski subjekt v drugih pesmih zaničuje strah, plahost in nemoč, kako se posmehuje odpuščanju krivic ali pa krotkosti, usmiljenosti in pravičnosti, kot jih svetuje krščanstvo. Levstik je nadaljeval tudi novoromantični literarni subjektivizem in v sonetu *Apostolom* (1909) izjavil, da se ne mara pridružiti nobenemu »zlatemu« skupinskemu »izmu«, ker literarne skupnosti dokazujejo le individualno nemoč. Pravi umetnik gradi le »nase«, pa čeprav se pri tem »pošteno zlomi«. Ko pa je v sonetu zagovarjal samosvojost vsebine in stila, je v pesmi *Verzi* (Sn 1909) slavil verze vseh kultur in vseh tematskih smeri, pisateljstvo pa spet odvrčal od motivov sanj in smrti ter ga zadolževal za »bodočnost, dejanje«. Verz ne bodi več harmonična lepota, ampak bodi »kakor stroj, grmeč po črni železnici — / kakor vrisk upora pred vrsto nabitih pušk«. Izraz »grmeči verz« se ujema predvsem s futuristično poetiko, odklanja muzikalni verz simbolistične poetike, hkrati pa verz odpira tudi že za lepoto razglasja nastopajoče ekspressionistične poetike. »Novi stih se v bralcu ne mora zarisati z zvonko melodijo, govo-

riti hoče predvsem z direktno, golo besedo pa tudi z ostrejšo metaforo, ki vzbudi vse prej, kot občutje lepega, npr.: »V težkih, prokletih, brezkončnih nočeh / je s tvojim srcem nje mrzli smeh« (*Molčanje*, Sn 1909).

Levstik je sprejel v metaforo ostro hiperbolo, ali pa je njene predmetne sestavine razpostavil groteskno. Zdi se, da je predvsem hiperbola lahko ponazorila burni naval moči in volje v okolju plahosti in potlačенosti. Metafori »s tri tisoč žreli zeva noč« in »potoke bruha v gozd nebo« tudi povesta, da je hiperbolična kretnja hote razdrla ubrano impresionistično in simbolistično sliko. Poleg hiperbole je Levstik priznal tudi lepoto hitrosti in strojev, kar pomeni, da je pesniško sliko odprl za estetsko miselnost futuristov, npr.: »Zate kdaj — aeroplan z vrtiljaki mi bučečimi — / um izvije višavam oblast«, »in z divjim vriskom vre življenje mlado / po fabrikah iz kladev in turbin!« »Gore pojo v škrlatih plamenečih, / spočetja strast kipi iz črnih grud«. V teh in takšnih metaforah duh svobodno razporeja iz napada snov, zanos ustvarja nove odnose med predmeti, jih izmika nadzorstvu čutov; pesnik ureja pokrajinske in predmetne vtise in moči tudi po zakonu prividov, skoraj že fantastično, slike povečuje in napenja do izbruhov, skratka, razmerja med pesnikom in predmetom ne vodi dojem, ampak vizionarsko oslikoviteni pojem, impresijo izpodriva duhovna ekspresija.

Kljub vsem novotam pa so »novi stih« včasih vpeti še v model Župančičevega muzikalnega verza, v tradicijo simbolistične poetike. Po natisu »novih stihov« je Levstik prenehal objavljati pesmi. Z njimi pa ni začel le šibkega toka slovenskega futurističnega pesnenja, ampak je opozoril tudi na nekatere stilizme in burno disharmonijo prihajajočega ekspresionizma.

Od mladih ni nihče nadaljeval Levstikovega aktivističnega nastavka, več pa jih je bilo, ki so zavoljo dušeče dobe lahko razširili in poglobili njegove razglasne tone in motiv o prikovanem Prometeju, kajti slovenski socialni in še zlasti narodnopolitični položaj je pomagal bolj izpovedovati tesnobo in strah kot vedra razpoloženja in jasne razglede. Izraz naraščajoče tesnobe tedanjih let je pesem Stanka Majcna. Če označuje Levstikovo burno in uporno občutje, razgibanost med padci in vstajenji, učinkuje Majcnova bolj statično pa tudi bolj razglasno. V njegovih zgodnjih pesmih se prepletajo model muzikalnega verza, značilnosti ljudske pesmi (naivnost, antiteza, trdi epiteti) in novi model, ki ga označujejo stopnjevana duhovnost, simbolika, abstraktnost. Takšno vsebinsko in oblikovno stanje je moč razbrati iz pesmi *Pesem* (Zora 1907—1908), *Iz predmestja* (LZ 1910), *Vendar* (LZ 1910) in iz drugih pesmi.

Kakšne so Majcnove novosti?

Nikalni stavek »Drevored nič več ne šumi«, ki uvaja *Pesem*, postavlja nekdanji Murnov motiv na nov način: drevored tu ni več kraj estetskega vzbujenja, lepotnega razpoloženja, ampak kraj samote, zapuščenosti, turobnega občutja, je kraj, ki ga naseljujeta »črna gospa in bel otrok«. In ko se otroku zazdi, da je listje z drevja popadalo v grob, se črno-bela slika pomensko zjasni, njeno motivacijsko ozadje je namreč smrt. Barvna antiteza potemtakem noče napraviti le estetskega vtisa, ampak tudi nekaj pomeni. Upomenjena barva *Pesem* odmika od impresionizma in jo nagiba k simbolizmu. Drug primer je pesem *Predmestje*, kjer je Majcen Levstikov vizijski motiv o mrtvem teku življenja konkretiziral z motivom iz predmestja. Detajli te pesmi so namreč »prazna cesta«, »starka«, ki je ogrnjena »v sivo pelerino«, ptič, ki kroži nad mestom »kot črna barka«, »čas zaspan«, »lajnarjeva pesem« v »prazni dan«, so torej vidne, zvočne in pojmovne slike, ki izražajo tesnobo v brezsmernih, vase zavrtih ali takšnih razmerah, ki ponujajo le bivanjsko praznoto ali mrtvi tek. Antiteza »je« — »ni« (deloma povzeta po slovanški) izostruje in racionalizira prazni položaj ali bivanjsko stisko. Majcen je življenjsko praznoto podčrtal z motivom pa tudi s časom in prostorom.

Pesmi *Interier* (Zora 1911—1912) in *Nedelja* (DS 1914) še posebej določno razkrivata pesnikovo doživljanje časa. Prva poudarja popolno brezsmernost in strah, nemoč pred prihodnostjo:

bodočnost ko vampir oči,
ko duh-nemir temo prešine.

še pes ne ve, kam noč beži,
skoz katero špranjo veter veje.

Druga pa katastrofično zapuščenost na brezpotju odstranjuje z vero, da bo trajno porajanje pesmi preživelo in preraslo mrliško zapuščeni čas:

zvonovi spremljajo pogreb in žalost,
ljudje so se razbegnili po tratah,
mrlič samsam potuje zadnjo pot.

Kako da si mi, dan, ti božji dan,
podaril tole zlato pesem?
Čez svet jo nesem, v trate raztrosim,
mrliču dam jo še na zadnjo pot.

Že *Pesem* in *Predmestje* segata čez tedanji duhovno-izrazni model slovenske lirike. Ljubezenska *Vendar* (LZ 1910) pa stilno še opazneje razmejuje dva pesniška modela, ko v sinestetični metafori »srebrni val — naju smeh« uveljavi še impresionistično uspenjevanje mešanih čutnih pojavov, s podobo »in ptič je soncu / obrnil črno perut —« pa svetlobni kozmos tudi že pomensko prebarva s črnino. Po tej podobi so se začele Majcenu zmerom bolj kopičiti črnoglede in v duhovnost se nagiba-

joče podobe, kot so npr.: »gre tih povratek s sklonjeno glavo«, »gre srce težko kot oblak, / ki v plašča pretemnega temnem dnu / usodo nosi in žita mrak«. Tudi slika »ozrla se je v temno zatišje« povečuje sestav metafor, zaradi katerih je mogoče trditi, da se je Majcen naglo odmaknil od impresionističnega načina pesnenja in se usmeril k barvni metafori in k barvni besedi, ki hoče biti izraz in simbol mračnih občutij in bivanjske negotovosti, ki hoče torej že nekaj pomeniti. Majcen je ekspresivno simbolno ubesedoval razglasja predvojnih let, verz njegove pesmi ne poje, ne zveni, ritem na jambski metrični osnovi je napet, ustavlja se in zaganja, čutiti je trdo, zasoplo dikcijo.

Fran Albreht je sprva upesnjeval ljubezensko razdvojenost in osamljenost z baročno in burno, vidno in zvočno metaforo, s pomenskimi zvezami, ki so krčevito zagnane in hočejo izpovedati skoraj podivjano moč:

Jaz čujem: skozi molčanje noči
se nosijo kriki zbesneli
razvalovane, vrele krvi
src osamelih.

Jaz vidim: ni utešitve nikjer,
kri pa se peni in polje,
sredi izbe samotne omahne zver
in sama sebe kolje — — —

(*Dih cest*, Sn 1913)

Naturalistično stopnjevano snov Albreht ali racionalno razlaga, ali pa poskrbi da ekspresivno silo čustva poglobi ekspresivna metafora: »kot blaznih src krvav požar / ljubezni sla do mračnih zvezd«. Že iz navedenih primerov je videti, da barva tudi v njegovi poeziji noče biti več toliko estetski pojav, kolikor vnaša v krčevito raznihano, napeto snov še dodatno rezkost in pomensko presenečenje. Albreht je zapisoval tudi barvne paradokse, kakršen je npr. naslov skupine pesmi *Črni plameni* (LZ 1913).

Burno in vzkipljivo pa ni naslikal le ljubezenskega čustva, ampak tudi splošni človekov položaj. S simboliko »padajočih zvezd« je opozoril na tesnobo duhovnega človeka, ki mu je »sanje uklenila tema«, čas odvzel zaupanje v prihodnost (*Noč*, LZ 1914). Kot v Majcenovi pesmi so noč, tema, črno tudi v Albrehtovi izrazi za strah, grozo, negotovost pred navalom nasilja in pobesnelih strasti. V pesmi *Rekviem* iz cikla *Mysteria dolorosa* (LZ 1914) je slika sveta že docela črna: čas je »črna perot«, ki bije človeka, vanj bijejo tudi »glasovi črni«. Res pa je, da se Albrehtova črna žalnica podreja še zvočnemu in ritmičnemu ustroju Župančičevega verza (»Zvonovi pojo, zvonovi pojo, / glasovi črni ob srca bijo«), pa tudi himnična pesem o prerodu veselja in človeštva (»Čez strehe sveta je smeh sončni razlit / o, že gorijo srca ugasla!« *Himna* LZ 1914) potrjuje, da Albreht kljub močnemu prodoru groze ali črnega elementa ni pristal

na brezizhodna občutja, ampak je upesnil oba pola »raztrgane duše«, kot je razumnika ter njegovo razpetost med »črne glasove« in »vero zeleno« (*Himna*), med obup in zaupanje v odrešitev imenoval v pesmi *Veter* (LZ 1914).

Joža Lovrenčič je do leta 1914 objavil dve pesmi, ki spadata v nastajajočo pesniško smer; to sta *Meditacija* in *Jesen* (DS 1914). Zlasti v prvi sta močno prisotna duh in misel, zmanjšana pa je lirski količina; lirski subjekt je krščansko apologetski racionalist, ki dvomi v subjektivno iskanje resnice o človeku in svetu. Religiozno spoznavno stališče izpoveduje v biblijskem ritmu in slogu, v razprtem, horizontalno potegnjem verzu, čigar počasno ritmično valovanje pretrgajo le kontraksije: »Pojdi devetkrat devet premišljevanj daleč«, »in nas vsem očem bi dal videti in ušesom slišati«. V Ljubezenski *Jeseni* pa razpoloženski uvod raztrže nervozna, sunkovita akcija-slika, ki jo vzdržuje hiperboličen glagol: »Razparam si prsi, z roko zgrabim po srcu / in ga treščim ob steno, / da ji vtisne rdečo rožo in pade na tla«.

Povečana, prenapeta in premaknjena stvarnost obstaja tudi v pesmih s socialnimi motivi, kot sta *Tragedija* (DS 1914) Cirila Jegliča in *Bela smrt* (DS 1914) Franceta Bevka. Jegličeva prestopnjevana resničnost se obnaša baladično, takole:

Gigant besni, široko žrelo zazija
en hip — en mah
— in v hrušč jermeni siknejo,
skoz vzduh glasovi viknejo
pretrgani — — —

In krik sirot
je planil v noč bolno,
v brezdanjo temo
je začrtal življenja pot.

Hipnost je v pesmi še iz impresionistične tradicije, močno pa jo pre-rašča napeta, dramatična povedna punktlnost, ki verze razstavlja na pomenske sklope, tako da namesto ritmične harmonije vlada razglasje. Dramatičnost dogajanja stopnjuje Jeglič še tako, da dejanje prevali s subjekta na predmet s predložno predmetno zvezo. Kako v takšni zvezi dejanje udari v predmet, ponazarja zlasti primer »krik... je planil v noč bolno«, ki se povrh končuje še z adverbialnim epitetom. Sunkovita dramatična hiperbola je dokaj pogost stilem slovenske ekspressionistične lirike, v ospredje pa jo postavlja tudi Pregljev pripovedni stavek.

In o čem pripoveduje epsko-baladna, večmotivna Bevkova *Bela smrt*? Predvsem kopiči »prizore«, naturalistične gmote iz kmetskega življenja, kot jih je videl tudi Cankarjev Kurent: podivjana, razbrzdana tragikomična prešernost, ki se izostruje s podobami lakote, pobleznosti, z grozo otrok, nad vsem pa posmehljivo zamahuje grobar. Že nekaj ekspre-

sivno oblikovanih motivov dovolj predstavi to kurentovsko obešenjaško balado:

V dimu (plesne orgije) utonil je Kristus in križ . . . Na samem cerkev stoji,	
— — —	pred tabernakljem župnik moli
Pijana in nora — bogve odkod —	in vsi prazni koti in stoli —
in v culi kosti z grobov —	a na pragu grobar se reži
in dviga se, pada na pot	in celo telo se smeje,
in išče domov, domov . . .	ko krste šteje . . .

V Jegličevi in Bevkovi pesmi sta opazno prisotna tudi stroj in hitrost, vendar ne pritrjujeta futuristični estetiki, ampak jo prej zatajujeta, saj povzročata grozo in smrt.

V Zori 1913—1914 je še nekaj pesmi, ki napovedujejo preusmeritev. Zlasti Andrej Čebokli je pisal hiperbolične, sunkovite metafore in slike, zdaj ljubezenske, drugič iz občutka, da se človeku spodmikajo tla in je zagon v novo življenje toliko nujnejši. Ljubezensko-vesoljska bivanjska nervoza veje iz rezkih metafor in sunkovitega povednega obrazca: subjekt + glagol + predlog + predmet, veje pa tudi iz črne barve in pojma noč: »Iz noči me zemlja požira z vlakom / v noč« (*Skozi noč brez neba*). Čebokliju sicer ostaja nekaj vesoljskega optimizma (*Nočni odmev*), v glavnem pa bije vanj »samoten čas« in »noč za nočjo grob grebe(m) z rokami« (*Spoznanje*). Neki Jože V. pa je le še brezupni razdvojenec, vpet med štiri stene, od koder ga ne more rešiti niti več »glas zvona«. Razdvojenost doživlja dramatično, razvezuje jo v komaj še povezane in bolj razsrediščene svetlobne in prostorske detajle:

Štiri bele stene v noč strme.	Udarilo je kladivo ob bron —
— — —	oj, trenutek —
in razdvojena duša blodi v temo	Odrnel je glas zvona. V črno noč
in trepeče in išče izhod — — —	štiri bele stene se reže — — —

Za uvod v leto 1914 je revija Slovan objavila Župančičevo pesem *Dies irae*. Da se je bil Župančič odločil upesniti biblijski motiv o sodnem dnevu, lahko razloži le vzdušje predvojnega časa. Tega motiva pa tedaj ni upesnil le Župančič, malo pred njim ga je na koncu knjige novel *Volja in moč* (1911) uporabil tudi Ivan Cankar. Toda Cankar je smisel motiva obrnil, z njim namreč ni izpovedal bivanjske groze, ampak ga je prepesnil v sliko, ki povečuje moč, pogum, samozavest, vitalnost, prihodnost in drzno vodi k cilju, prekoval ga je v optimistični privid ter z njim razvrednotil strahopetnost in brezciljnost slovenskega razumnika. Župančič je ohranil baladno jedro vizionarskega biblijskega motiva, s tem pa — po retrospektivi — odprl slovenski literaturi vrata do vojnih motivov; v pesništvu je avtoritativno opravil isto, kar Jakopič v slikar-

stvu s sliko *Jesensko sonce*, namreč razdril impresionistično lepoto in potrdil razglasje nastajajoče ekspresionistične smeri. Dotedanje literarno gradivo predekspressionističnega mozaika je v njegovi pesmi doživelo sintezo. *Dies irae* aktivira namreč motiv o koncu sveta, umetniško funkcionalizira mitsko snov, priznava estetiko grdega, celo grotesknega, uvaja vesoljsko razgibani pesemski motiv in metaforo, kot ju je predvidel npr. tudi tehnični program futuristov, le da Župančič ni hodil za njim.

Katere estetske dele Župančičevega videnja je zlasti moč priznati za predekspressionistične?

V pesem sta združena vesolje in človeštvo, »zemlja in vesoljni rod«, s stališča krščanske slike sveta pa še »kori nebeški«, »plešči preroki«, »svetci«, »angeli z meči« in »Milost«. Lirski dogodek torej ni niti individualen niti vezan na narodno enoto, ampak je vesoljen. Zemlja je v njem spremljevalni motiv, somotiv, privid o njenem padanju: »Zemlja se grudi na kolena, / zemlja pada na obraz« metonimično označuje veliko tesnobo človeškega rodu, kot v kasnejših ekspresionističnih pesmih. Tudi druge retorično zasnovane slike govorijo o katastrofi človeštva in njegovem hrepenenju po odrešitvi:

Milost, pridi v žaru plamena,
nam je v srca in mozeg mraz.
Milost, pridi vsa ognjena,
spali telesa in duše in reši nas!

Krik po odrešitvi napoveduje ekspresionistično temo, upesnjevali jo bodo pesniki vseh nazorskih smeri ekspresionizma. Trpljenje in odrešenje rodu simbolizira Župančič s podobo križa, ki ga na koncu pesmi razpne čez zemljo in človeški rod. Njegov »križ« je dvopomenski simbol — označuje trpljenje in odrešitev, ambivalentni simboli so prisotni tudi v ekspresionistični liriki.

Oblikovno estetske prvine, ki napovedujejo novosti, pa so zlasti tele: zanosno, patetično slikanje dogodka, močna elokvenca, množstvo vzkličnih, pozivnih stavkov, ki večajo burnost dogajanja; kakofonija, ki se uveljavlja v zvočnem redu pesmi pa tudi tako, da pesnik zvok vizualizira, ter z njegovo zmaličeno popredmetno obliko spodkopava bivanjsko varnost:

glas . . .
trka na okna, bije ob duri,
preko streh stresa s peroti
črno grozo dušam nasproti,
plaši in buri,
bega otroka in sega z mračno rōko
starcu v prsi globoko.

Zvočni tok je ekspresiven, trza od enega poudarjenega vokala do drugega ali pa iste ostro ponavlja, ritem je buren in razdeljuje verze po pomenskih sklopih. Ta zasopli ritem in zvočna disonanca odpravljata tradicionalno ubranost in melodijo Župančičevega verza. Sekani verz in zasopli zvočni tok sta se uveljavila zlasti v kitici:

Čujte jahače, čujte jih za goró!
Svet — kot boben napet,
in kopita, trdi tolkači,
ga bijó
vse bolj in bolj:
suhi jahači
k nam gredo
na pokolj!

Sedem verzov ima skupaj le trikrat več iktov in zlogov, kot jih ima prvi, kar pomeni, da so se trije regularni razstavili v sedem novih pomensko verznihi enot. To se je lahko zgodilo zaradi besed in vokalov, ki so ekspresivno poudarjeni in ki lahko zasedejo mesto verznega obrata oziroma verz končajo. Visoki ikti na koncu semantičnih sklopov raztržejo sintaktično zaokroženi verz, povzročijo verzni lom, to znano konstantno ekspresionističnih, burnih verzifikacij. Melodični ritmik Župančič je v pesmi *Dies irae* sicer še prisoten, a že kot ritmik, ki disharmonije časa ni maral in tudi ni mogel več meriti le z muzikalnim, pojočim verzom.

Pripovedna proza

Vsaka nova proza je nova na dveh ploskvah, v tem, kako postavi epsko osebo in organizira dogajalni prostor in epski čas, in še v tem, kako ravna s pripovedovalno dinamiko (hitro, razgibano, počasno, statično dogajanje) in gradi stavke in stilizme. Epska oseba ekspresionistične proze je duhovno-telesni pa tudi duhovno-družbeni problem. V epskih subjektih trčita duhovno in snovno zelo burno, boleče, baladno brezizhodno, pri čemer se duhovno lahko zmaliči v »raztrgano dušo«. Ekspresija razpadanja duhovnih in etičnih vrednot živi npr. v noveli Franza Kafke *Die Verwandlung*. Razpadanje duhovnih vrednot si za pripovedni medij izbira tudi sanje, privide, delirij, »nezavestna« stanja, v katerih se vse godi alogično, skoraj nadrealistično. V takšnem dogajanju se lahko srečujejo živi in mrtvi, časovna vrsta je lahko kaotična, prav tako nevezano se menjuje epski prostor. Zgodba je običajno napeta, sunkovita, dramatična, sporočajo jo sunkoviti, ostrogibi stavki in eksplozivni stilizmi.

Na seznam evropskega ekspresionističnega pripovedništva so se zapisala vsekakor pomebna imena, Franz Kafka, deloma James Joyce pa

Theodor Däubler, v Sloveniji pa Stanko Majcen, Ivan Pregelj, Miran Jarc, deloma tudi Juš Kozak in še kdo. Kljub temu pa velja, da pripovedna proza kot literarna vrsta ni bila najbolj primeren medij za ekspresije in vizije. Kdor je hotel delati po načelu ekspresije, se je npr. v reviji *Der Sturm* moral odločiti za skrajno kratko prozo, za besedilo, ki obsega le pol strani te revije in ki ga kljub kračini imenujejo »roman«. Ekspresionist načeloma ni imel dosti časa, da bi počasi razpredal svojo vizijo življenja, na široko razpel snovne elemente in na široko pripovedoval. A kljub omejitvam, ki jih načelo subjektivne ekspresije postavlja pred pripovedovalca, so poleg kratkih »romanov« nastali tudi pravi romani in novele ekspresionistične vrste.

V letih pred prvo svetovno vojno sta Marija Kmetova in Juš Kozak objavila pripovedna besedila, ki so napovedovala preusmeritev. Zanimiva je črtica *Simfonija* (Sn 1913), ki je vsebinsko in stilno vse prej kot »soglasje«, v resnici popisuje razglasje, ki je nastalo ob soočenju duše in telesa, duhovnega in snovnega. Marija Kmetova je le obrisno načrtala popolnoma razglašeni epski subjekt. Zbito nanizani, krčeviti motivi ljubezenske stiske si sledijo naglo, vse dogajanje je sunkovito, hlastavo, ples je npr. pobesnel ali »furijski« in »allegro finale« kot naslov odstavka nasprotuje dogajanju pod seboj. Način pripovedovanja s prefiksiranimi trenutno dovršnimi glagoli in sunkovitimi zvezami povedek + predlog + predmet povečuje rezkost soočenja med duhovnim in snovnim, povečujejo pa ga tudi stilizmi, ki imajo za podlago hiperbolo: »In zafrfotala je njegova raztrgana duša v cunjah«, »Zamajale so se postave, luč je zahreščala, gosli so zadivjale in trobente so udarile v brezmejni krohot«, »grgrajoči vzdih je pahnil med mesečino in človek je klonil v bolesti«.

Kozakova noveleta *Pierrot* (LZ 1913) pripoveduje Pierrotov vizionarni pogovor z mrtvo materjo-žensko-zemljo. Blodnik ali nosilec epske zgodbe Pierrot poskuša vrednotiti »moment« ali bivanjski trenutek kot sestavni del kozmične katastrofe, v kateri trpita človek in zemlja. Razbolni pripoveduje priklicani materi, da je človek »v trenutku del vesoljstva«, da živi v njem »energija vesoljstva«, da je zemlja »zapisana« človeku, v trenutku povsoljenosti vzbrsti v človeku posebna »moč«, tedaj doživi trenutek »brezčasja« ali popolnosti. Med te trenutke spada tudi ljubezen. Toda resnica realnega trenutka je vendarle tragična, kajti njegovo bistvo je pač trenutnost, mimoletnost, ne pa stalnost in trajnost. To pa pomeni, da človek kar naprej bega od »postaje« do »postaje«, od občutka popolnosti do »vsesamote«. Trenutek je torej odsev vesoljske bi-

vanjske laži, nestalnost je edina resnica in človek obsojen na trajno tesnobo. Zato se Pierrot ustrelji.

V njegovi zgodbi vesoljske katastrofe, tesnobe in pesimizma je z ene strani videti soglasje s tistimi tedanjimi pesemskimi miselnimi motivi, ki oznanjajo, da ostaja človeku le brezmočen pogled na štiri bele stene, da bijejo vanj črni ali smrtni glasovi, da ga, skratka, požira vesoljska tema, z druge strani pa tudi že začetek tiste »vsesamote«, ki jo je kasneje toliko upesnjeval zlasti »vsemirski skitalec« Miran Jarc. Če je vesoljska katastrofičnost nova duševna snov v tedanji slovenski prozi, je Kozakova novela po nekaterih sestavinah vendarle še opazno navezana na domačo tradicijo. Njegov epski sin matere še ne obtožuje, kot jo že v nekaterih tedanjih nemških ekspresionističnih dramah, marveč jo še po Cankarjevo poskrivnosti, sakralizira (»v ekstazi objemajoč najskrivnostnejše bistvo ženske, ki ga je pripeljalo do samega sebe«). Tudi vizionarni dialog in nadresnični spoznavoslovni dogodek izoblikuje Kozak še po zakonih logične tekoče epske zgodbe, logično razvijanje in ureja ves potek blodnje oziroma »podzavestnega« dogajanja. In ko govori Pierrot o nadsnovnem bivanju stvari in predmetov: »rože šepečejo, vzdih šepeče«, »njih govorica je tiha slutnja groze, ki vzkali v človeku, ko ga obsenči razodetje«, »je glas vseobdajajočega soroden njemu« — snuje na dnu teh povedi bolj animistična misel o prisotnosti iracionalnega, duhovnega v snovnem, tudi bolj simbolistični nazor, kakor pa napad na snovno s subjektivno duhovno resničnostjo.

Takšen je torej slovenski predekspressionistični mozaik do sredine 1914. leta. V njem so prisotne še številne značilnosti prejšnje estetske smeri in duševne problematike, srečati je podaljške Cankarjevih in Župančičevih prodorov v duha in veselje pa tudi značilnosti Župančičevega verza. Še bolj pa so opazne občutne duševne in oblikovno izrazne novosti. Te sicer še nimajo enotnega čustvenega in estetskega jedra, zato pa tudi ne zaokroženega, samosvojega izraza. Toda v ospredje že nezadržno stopa razdvojeni lirski in epski subjekt, ki ga tlačijo tesnoba, praznота, vsesamota, brezstalnost, groteskni prividi o koncu sveta, bližina nove apokalipse. Stvarnost postaja vse bolj odvod duševnih stanj, groze, strahu, malodušja pa tudi že napadalnosti. Pesnikov duh poskuša učinkovati že kot dramatično razstrelivo, predmete razpenja preko naravnih mej, ali pa jih maliči s hiperboličnimi stilizmi. V poetiki so opazne tele novosti: sunkovit, krčevito razgiban verz in verzni lom, prav tako sunkovito grajen pripovedni stavek, dalje vizionarni, delirijski notranji dialog, ki pa je še logično urejen, pa epski subjekt, ki je že duhovno eksi-

stencialni problem. Nova je tudi vloga barvnih besed, te učinkujejo manj estetsko kot pomensko (simbolno), manj dojemovno kot pojmovno. Najbolj opazno načelo »nove« poetike pa je dramatična hiperbola, ki je navzoča povsod: v lirskem in epskem subjektu, v metaforiki, v glagolskem vidu ter v izpovedovalni in pripovedovalni viharosti.

Poročila in zapiski o ekspresionizmu

Novosti v slovenski literaturi so dopolnjevala in posredno pojasnjevala tudi poročila o ekspresionističnem hotenju in prvih dosežkih v srednjeevropski, zlasti nemški umetnosti, pa tudi številni zapisi o nekaterih večjih pisateljih so lahko spodbujali mladi predvojni literarni rod. Kljub temu da ti zapisi in razgledi niso niti načrtni niti izčrpani, pa novo ločuje od tradicionalnega že od začetka nesporna meja: da hočejo ekspresionisti namreč izpeljati popoln preobrat v razmerju med subjektom in objektom, da ekspresionistični umetnik nasprotuje vsakršni mimetični umetnosti, zato pa tudi najbližji od njih, impresionizmu.

Prva slovenska poročila o ekspresionizmu govorijo o slikarski umetnosti. Leta 1912 je Izidor Cankar povzel po tujih študijah, da je ekspresionizem »slikoviti izraz bolj umetnikove notranje intencije kot njegove očesne impresije«. Umetnik ekspresionist več ne želi posnemati narave, pač pa hoče izraziti duha, sebe, svoje duhovne probleme, noče več ustvarjati iluzije resničnosti, ampak hoče vse snovno poduhoviti, se prebiti v »duhovno vsebino pojavov«. Nova umetnost ne mara lepotičenja, kot estetsko količino priznava tudi grdoto in groteskno. Sicer pa oblika zanjo ni odločilno vprašanje, saj hoče biti predvsem moč, ki zaposluje srce in razum in ki ima pravico tudi do ideje. Cankar je tudi navajal, da si ekspresionisti niso lastili popolne izvirnosti načel in stila in da so za predhodnike svojega umetniškega gledanja na človeka in svet priznali primitivno umetnost divjakov, pobožnost gotskih skulptur in mistično umetnost El Greca.⁶

Leta 1913 jih je že več pisalo o ekspresiji v umetnosti. Slikar Ivan Vavpotič je zapisal, da Rihard Jakopič več ne razčlenjuje luči in barve, ampak mu je barva že »izraz in simbol« duševnih dogodkov. Na sliki *Jesensko sonce* je prehod »iz analitične metode v ekspresijo« še zlasti viden, v tej sliki se je pojavil Van Goghov duh: strast, razgibanost, iz-

⁶ Izidor Cankar, *Umetnost*, DS 1912. V beležki je preveden tudi odlomek iz članka *On Impressionism and Expressionism*. The Studio, 15. dec. 1911. — Isti, *Najnovejša umetnost*, DS 1912. Po članku Hansa Tietza v reviji *Kunst für Alle*. Omenjena je tudi revija *Der blaue Reiter*, ki sta jo izdajala Kandinski in Franz Marc.

bruh »ekspresije«, boj med soncem in zemljo je »simbol boja umetniškega duha z materijo«. ⁷ Vojeslav Molè pa je za Jakopičeve barve uporabil sintagmo »vizionarska sila«. ⁸

Že Izidor Cankar je podvomil, da bi umetniška ideologija, ki zatajuje naravo, mogla spodbuditi veliko umetnost. Saša Šantel je zdaj dodal, da je vsa kritika Aristotelove mimezis »ozkotirna železnica«, po kateri blodijo tudi ekspresionisti. Slovenci naj ne slikajo »metafizičnih objektov«, kot jih ponujajo ekspresionisti in kubist Picasso. ⁹

Nekateri so torej svarili pred protimimetično smerjo, drugi so jo pozdravljali, vsaj kot Jakopičevo, k simbolu nagibajočo se barvo.

Publicisti so premik v slikarstvu prej opazili kot premik v literaturi. In če so slovenska predvojna poročila o italijanskem in tudi že o ruskem futurizmu naravnost izčrpna, pa so o ekspresionizmu bolj skopa. V začetku stoje beležke, ki govorijo o novem le posredno, tudi per negationem. Posredno govori o novem zapis Ivana Laha o dveh polih tedanje češke poezije, zapis o Vladimirju Vašku-Petru Bezruču in Otokarju Březini, o realistu in v duhovnost obrnjenem vizionarju. O Březini je Lah zapisal tudi stavek, ki je lahko veliko povedal katoliški skupini mladih pisateljev, da je ta češki poet namreč »kakor svečenik, ki zvišen nad vse pozemsko kleči pred veliko skrivnostjo in poje himno veseljnosti, njegove pesmi so molitve verujočih in hrepenečih, pravi cvet na polju mistike«. ¹⁰ Drugi zapis pa pove, da en del tedanje mladine nikakor ni odobral Cankarjeve *Lepe Vide*. Ta »ubranostna drama« naj bi se menda odtrgala od bolečin in radosti slovenskega naroda in se obrnila k individualnemu jazu, da bi ga zblížala z neznanim, skrivnostnim, neskončnim. ¹¹

Urednik Omladine Albin Ogris je v letniku 1912—1913 objavil eseje o Waltu Whitmanu, Paulu Claudelu, Fedoru Sologubu in Franku Wedekindu, ¹² o pisateljih tedaj, od katerih so prvi, drugi in četrti priznani predhodniki ekspresionistov. Wedekind je predhodnik nemške ekspresionistične dramatike, Claudelovo dramatično so v Sloveniji prevajali v dvajsetih letih, ime Whitman pa se ponavlja tudi v korespondenci Mi-

⁷ Ivan Vavpotič, Jesenske misli ob letošnji »pomladni« razstavi v Jakopičevem paviljonu, Veda 1913.

⁸ Vojeslav Molè, Junijska slovenska umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani, LZ 1913.

⁹ Saša Šantel, O futurizmu in kubizmu, Veda 1913.

¹⁰ Ivan Lah, Češka moderna literatura, LZ 1911.

¹¹ J. Jurkovič, Omladina 1912—1913, tudi ZD Ivana Cankarja V, str. 240, Ljubljana 1969.

¹² Albin Ogris, Maske in profili X, XI, XIII, XIV, Omladina 1912—1913.

rana Jarca in Antona Podbevška že med prvo svetovno vojno, še bolj pa v prvih letih po njej.

Ogris zavzeto pripoveduje o Whitmanovih *Leaves of Grass*. Privlačijo ga »kozmičnost«, pogled na vse človeštvo, močni duševni dogodki, velikost slik, Whitmanova zazrtost v prihodnost pa tudi besede o svobodnem človeku in človeštvu, skratka, motivi in prividi, kot so jih upesnjevali tudi ekspresionisti. Kot novost je moral učinkovati tudi Whitmanov svobodni, dolgi verz (Ogris jih je nekaj prevedel) pa tudi njegov parlendo ali govorni, slovesni in zanosni ritem. — Tudi Claudel je rabil prosti verz, ki je po Ogrisu poslušen edinole zakonu »senzitivne občutljivosti in čustvene ritmike«, napolnjen pa je s smelo metaforiko. Ogris je prevedel tudi nekaj njegovih verzov. Še bolj pa je opozoril na vsebinske novosti bolj knjižne kot gledališke Claudelove dramatike. V Claudelovem dramaturškem ustroju manjka socialna motivacija, kajti dramatik gleda na igro človeške usode z očmi prvega človeka, dejanja v njegovih dramah so slike občečloveškega življenja, zagledane iz neskončnega, metafizičnega kota. Claudel obvlada polifonijo človeškega bitja, rije v sanje, »do tja, kjer odreče razum in so le še vizije našega podzavestnega jaza, nemi in slepi nagoni prvotnega bistva«. Ogris uporablja besede: občečloveško, podzavestni jaz, prvotno bistvo, metafizična perspektiva človeškega bivanja, besede, ki so jih ponavljali kot iztočnice tudi nekateri slovenski ekspresionisti. Navaja pa tudi naslove Claudelovih del: *L'Arbre* (pet dram, 1901), *Connaissance de l'Est* (1900) *L'Art poétique* (1907), *Cinques grandes Odes* (1910). Odlomek iz drame *Partage de Midi* so Slovenci prevedli leta 1920, dramo *Talec* (*L'Otage*, 1911) leta 1928, »poetiko«, »ode in »poznavanje vzhoda« pa je Edvard Kocbek ob Claudelovi smrti omenil kot knjige, ki so močno vplivale na zasnitek njegovega pesništva.¹³ — O Wedekindu je Ogris povedal tudi to, da je v stilu še poentilist, njegova glavna dramska tema pa je boj med moškim in žensko in da ta boj stopnjuje v tragično usodnost. Wedekind je čustvo pregnal iz literature, njegove dramske osebe so zato v glavnem karikature. Omenil je tudi njegovi drami *Hidalla* (1904) in *Totentanz* (1906), ki sta močno vplivali na zgodnjo nemško ekspresionistično dramatiko.

Leta 1914 sta o različnih novih smereh v evropski literaturi pisala zlasti Ivan Prijatelj in spet Albin Ogris, ekspresioniste začetnike pa so v njunih razgledih lahko pritegnila zlasti naslednja opozorila. Prijatelj je poročal, da postaja evropska poezija vse bolj duhovna naloga, duhovni problem, da se pesniki prebijajo v človekovo bistvo, v podzavestno,

¹³ Edvard Kocbek, Iz pariškega dnevnika, Nova pot 1956.

v skrivnostno, da si z njo poskušajo pokoriti snovne moči, pojasniti skrivnost sveta, nekakšno vesoljsko zavest, katere odvod je tudi človekova zavest. Pesem je psihološka, zato hkrati osebna in občečloveška, ko pesnik izpoveduje sebe, izraža pravzaprav skupnost; nova poezija se odmika od novoromantičnega subjektivizma in se odpira v duševno občost in še v vesolje, pri čemer si duh poskuša podrediti snov. Pesniki se obračajo k prvotnim stanjem, k predzgodovini, k naravi, k »prvobitnemu človeku«, v čar prvotnosti. Skratka, Prijateljevi podatki sporočajo, kako je pesništvo pravzaprav bežalo iz realne zgodovine, iz stvarnih življenjskih zvez v filozofsko modrovanje in kontemplacijo, iskalo bivanjsko skrivnost ali božansko, neznano, podzavestno osnovo bivanja; slovenski bralec je lahko uvidel, da se je del pesništva zaradi zaostrene moralne in socialne problematike v evropski zavesti odmikal od problemov časa ter si za največjo nalogo izbral iskanje »pračloveka«.¹⁴

Ogris je navedel še več zanimivega. Ugotavljal je, da se marsikaj nadaljuje iz novoromantike, npr. Bergsonovo intuitivno spoznavanje, odpor do scientizma in naturalizma, da se prav tako nadaljuje in še stopnjuje volja po »bistvogledju« (Husserlova »Wesensschau«), po globljih prodorih v dušo, da je spet aktualen Le Bon, ki opozarja na globine podzavestnega, da postaja moderen celo davni Schelling s svojo »Pra-Lučjo«. Znanost je odkrila podzavest in popolno enotnost v vesoljskem dogajanju, najdena je formula o človeku in vesoljstvu, o determiniranosti in idealni neskončnosti. Spet je v ospredju Whitmanov preroški jezik, ki je vplival že na Verhaerna, Claudel pa je po njem prikrojil svoj pripovedni slog. Whitmanov duh prešinja zlasti dediče novoromantike »ekspresioniste in integraliste«, oplaja jih tudi njegova misel o »Pra-Enoti«, združenost posameznika s svetovno dušo, ki je prisotna v vsakem življenjskem pojavu. Tudi Wedekind in Przybyszewski iščeta Pra-Silo, Pra-Enoto, duha zemlje ali »Erdgeist«. Nastopa Romain Rolland in označja načelo »la vie unanime« ali skupinsko dušo, skupno navdušenje, tu je futurist Marinetti in so še drugi. »Nova generacija« hoče zajeti integralnost predmeta in v dionizični pijanosti porušiti vse logične meje dotlejšnje umetniške kompozicije. »Ona se javlja v ekspanzivni samozavestnosti, v brezmejnem oboževanju življenja in njegovih energij, v izbiranju modernih motivov iz trgovine, tehnike, skupinskega nastopanja organiziranih mas itd. ... Človek vzameš njih revije in zbirke (Kondor, Brücke, Sturm, Die weissen Blätter, Saturn, Der jüngste Tag itd.) v roko le bolj iz radovednosti... Goreče vizije iz železarn, mitingov,

¹⁴ Ivan Prijatelj *Nova pota znanstvene poezije*, Sn 1914.

tovarn, pristanišč, iz ponočnega kavarniškega življenja, iz kolodvorskega vrvenja itd., vse to se čita z nekim drhtljajem interesantne novosti, naš intelekt se čudi, k srcu pa spregovori malokatera beseda. Tudi Else Lasker-Schüllerjeve pesmi, 'najnežnejše moderne duše' nas pustijo hladne prav do srca... In kaj naj pripomnim o integralistih, o primitivistih, o orfikih in futuristih? To so dogodki sans lendemain. Sploh je npr. vprašanje, spada li takšna orfika kakor H. Apollinaire-ovi »Les Alcoolse« (1913) s svojo bizarno brezobraznostjo, genialno razmetanimi, najheterogenejšimi idejnimi zvezami, vrtečimi se v divjem begu brez vsake interpunkcije in dispozicije sploh še med lepo literaturo.«¹⁵

Ogris se ni mogel navdušiti nad poezijo ekspresionistov (integralistov) in prvih nadrealistov, še manj se je ogrel za njihovo preveč učeno pisanje o umetnosti. V vsem tem je videl bankrot literature. Toda slovenski bralec je iz njegovega obsežnega kritičnega poročila vendarle razbral vrsto novosti, zlasti pa naslednje: Impresionistični novelisti in romanopisci (Peter Jacobsen, Konstantin Baljmont, Paule Bourget, Johannes Schlaf) so obupali nad svojimi razpoloženjskimi in breztelesnimi osebami. Njihov pogled v dušo pa nova generacija še stopnjuje, pri njej se je povečala občutljivost za »bistvo« pojavov pa tudi za razdaljo od naturalistične površine. Estetska izhodišča novega literarnega hotenja so: duša, zagledanje (intuitivno spoznanje), pojem in njegov izraz. Odpira se področje skrivnostnega, mistike, nekateri iščejo človekovo usodo v vesoljstvu, poraja se posebna napetost med determiniranostjo in neskončnostjo, med duhom in snovjo, človek v nekakšni »praenoti« postaja tragična tema literature. Odpira se strah pred neznanim, iracionalnim, odpirajo se prepadi podzavesti, skrivnostno se pojavlja tudi v usodnem crosu (Wedekind), kar pač pomeni, da popoln odmik od Zolaja ni in tudi ne bo mogoč. Nasproti romantičnemu subjektu se pogloblja volja po duševnosti skupnosti, pojavlja se tudi že poenotenje, tipizacija lirskega, dramskega in epskega subjekta. Nad vsem pa kraljuje Whitmanov duh, ki še dodatno rojeva orfike, oznanjevalce, preroke. Slovenski bralec je bil opozorjen na krog nemških ekspresionističnih revij in knjižnic, tudi na zbirko *Meine Wunder* Schüllerjeve, na ekstatične vzklike, ki begajo, na snovne motive ekspresionistične in futuristične poezije (goreče vizije železarn) pa na nadrealistično pesem, ki več ne mara živeti iz enega motivnega jedra, iz ene ideje in čustva, ampak asociira, združuje oddaljene, izključujoče se predmete, svobodno, tj. brez logičnega časovnega in prostorskega reda, brez jasnih, uvajenih zvez in pregledne perspek-

¹⁵ Albin Ogris, *Nove smeri*, Sn 1914.

tive združuje tudi različne idejne motive, spomine, srečanja, senzacije in drugo. Povsod motorične slike, ki se spreminjajo tudi v karikature. Skratka, v evropski poeziji se dogaja nesporen premik v pojmovanju pesniške tehnike, sintakse, jezika, nastaja nova poetika.

Primerjava sporočil o tem, kar se je pred prvo svetovno vojno novega dogajalo v evropski literaturi, s tem, kar se je dogajalo v slovenski, pove, da je informatika v marsičem prehitela domača snovanja. Vezi je najti med razgledi po futurističnih programih in med slovenskimi literarnimi zapisi. A četudi je res, da se futurizem in ekspresionizem stikata v svobodnem verzu, deloma v strukturi vesoljske metafore in v vesoljski fantastiki, sta vendarle zelo različni smeri. Jedro in cilj futuristične ideologije in estetike je civilizacija, je stroj, je fizična moč, je snov, je potrditev vojne, jedro in cilj ekspresionistične pa je duh, je »Človek«, je volja, snov premagati z duhom, civilizacijo in vojno pa z etiko. V začetni absolutizaciji duhovnega in v begu pred snovnim pa se je — ne glede na socialni in drugačni aktivizem ekspresionistov — z globljega, z estetskega vidika oglasila tudi že smrtonosna kal ekspresionizma.

Se bo nadaljevalo.

K TIPOLOGIJI ČASOPISNIH NASLOVOV

Obravnavane so vrste naslovov v dnevniku Delo, stilni pojavi v naslovih ter v razmerjih med njimi in časopisnimi sporočili. Tipologija izhaja iz definicije, po kateri je časopisni naslov iz ene ali več besed in znakov sestavljeno stavčno ali nestavčno sporočilo, ki napoveduje in se vsebinsko nanaša na praviloma eno, od drugih sporočil grafično ločeno, vsaj iz ene stavčne povedi sestojече sporočilo, tako da je tudi sam grafično ločen od tega sporočila, in ima pomikovalno-informativno ali informativno-stališčno ali pozitivno-pridobivalno funkcijo.

The paper deals with a number of titles taken from the newspaper "Delo" as well as with stylistic phenomena in the titles and relations between these titles and newspaper texts. Typology results from a definition according to which newspaper titles composed of one or more lexical units and signs represent a sentence or non-sentence message, generally predicting or referring to one message consisting of at least one sentence talk, graphically separated from other such messages. In this way the title itself is graphically separated from this message, and has a designative or evaluative or appellative function.

Časopisni naslovi so važno vprašanje novinarske stroke in nadvse zanimivo področje jezikoslovnega proučevanja. S svojo strukturo, leksiko in stilno vrednostjo jezikovnih sredstev so eden osrednjih stilotvornih pojavov časopisnega stila. V časopisnih naslovih zasledimo jezikovne pojave, ki nastopajo v samih časopisnih besedilih — brez večjih težav jih spravimo v okvir nasprotja na osi avtomatizacija : aktualizacija — hkrati pa izkazujejo vrsto posebnosti, ki izhajajo iz njihove svojstvene vloge pri sporočanju.

Jezikoslovne raziskave časopisnih naslovov se nanašajo na njihovo strukturo, pa tudi na stilne pojave v njih.¹ Pri nas je nekaj opazk o po-

¹ Obsežna študija *A. S. Popova* (Sintaksičeskaja struktura sovremennyx gazetnyx zaglavij i eë razvitie, Razvitie sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka, Moskva 1966, 95—126) obravnava skladenjske značilnosti naslovov v ruskih časopisih novejšega časa, zajema pa tudi naslove od predrevolucijske dobe dalje. V veliki meri se na to razpravo opira *Václav Křístek*, *Současné novínové titulky* (Náše řeč 56 (1973), 5, 229—237). S stališča stila obravnava naslove *Vladislav Jisl*, *Titulek v novinách* (Novinářský sborník, 1962, 32—66), dalje *Jan Horecký*, *K jazykové výstavbě titulků v slovenské dennej tlači* (Otázky novinářstva, Bratislava 1961, 211—222), pa tudi *Jozef Mistrik*, *K štylistike titulku* (Kultura slova 6 (1972), 3); s stališča besedja pa so naslovi obravnavani v razpravi *Löffler-Lausian*, *Lexique et fonctions dans les titres de presse*, *Cahiers Lexicologiques* 26 (1975), 1, 110—124. Zal mi do zdaj ni bila dostopna disertacija *Waleryja Pisarka* *Poznać prasę po nagłówkach* (Nagłówek wypowiedzi prasowej w oświetleniu lingwistycznym).

sameznih časopisnih naslovih,² okvirno se je ob njih ustavil Dular.³ Poudaril je, da so naslovi »primerna točka za opozorilo na pomembno dejstvo, ki govori za funkcijsko posebnost publicističnega jezika«, kar je gotovo važna ugotovitev. Omenil je tudi bistveno drugačno vlogo časopisnega naslova glede na naslov v umetnostnem besedilu: »/M/edtem ko se nam pomen naslova umetnostnega besedila razkrije šele v sklopu celotnega besedila, tj. ob koncu branja, skuša publicistični naslov že sam jasno in na kratko povedati vsebino celotnega sporočila. Zato zadošča, da »preletimo« naslove in podnaslove, pa smo seznanjeni z vsem bistvenim, kar prinaša tista številka časnika« (48).

Tu bo prikazano, da samo ena od vrst naslovov kratko pove v sebi ino celotnega besedila, pa tudi podnaslovi so velikokrat le vsebinsko nadaljevanje naslova, nadaljnje informacije pa so temu samo formalno (tehnično) pridružene, in bi, če bi hoteli biti res informirani o tisti številki časnika, morale imeti same svoje naslove. Prav pa ima Dular, ko omenja, da je za skopo informiranje naslove dovolj »preleteti«. To je ena važnih značilnosti časopisnih naslovov, ki je utrjena v konvenciji med avtorjem in naslovnikom in spada nekako v »način branja«. Vendar pri takem načinu branja naslovi nimajo samo namena kratko informirati o vsebini, ampak naslovnika tudi pridobiti za branje

² *Avguštin Pirnat*, Ohlapnosti v časnikarskem jeziku (Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, 265); *Jože Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 4 (Maribor 1970, 159); *Mile Klopčič*, Dve jezikovni novosti in še kaj (Naši razgledi XXI (7. 7. 1972), 13, 389). A. Pirnat odklanja — pač v zvezi z odklanjanjem t. i. samostalniškega izražanja — naslov *Smrt kolesarke*, tj. nominalno frazo s samostalniško besedo v jedru, in predlaga glagolsko frazo *Kolesarka se je smrtno ponesrečila*, pri čemer je spregledal ne samo pomensko razliko med tema naslovnima povedima, ampak tudi važno funkcijo naslova. Toporišič opozarja na elipso kot važno značilnost časopisnih naslovov, npr. *Maršal Tito sprejel parlamentarce*; Klopčič pa upravičeno nasprotuje »lažn/i/ poezij/i/«, ki naj bi dala časopisnim naslovom udarnost in mikavnost«, npr. *Bakterije z bombona napadajo ustni mlin*; *Ko pek napade črevo* (članek o zapeki pri otrocih) itd.

³ *Janez Dular*, Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih, SRL 25 (1975), 2, 197—222.

⁴ Utrjenost konvencije med avtorjem in naslovnikom, tj. zavest naslovnika o funkciji naslova, lahko ponazorimo z izjavo intervjuvanca v rubriki Občanov barometer (D, 10. 2. 71, 6; naslov *Naslov pove vse*). Pogovor med novinarjem Andrejem Arkom in občanom Janezom Selanom je bil takle:

— Kakšen slog naj bi po vaše ubral časopis?

— »Ja, na primer Delo, takšno kot je, je kar dobro. Zaradi tega je dobro, ker se lahko na hitro seznaniš z vsem.«

— Kako mislite »na hitro«?

— »Prebereš naslove in podnaslove, pa vse veš. Če te še kaj zanima, se zagrižeš v besedilo. Ampak poglejte, meni je dovolj, da zvem, da je Golda Meir zavrnila egiptovski predlog, pri tem pa me ne zanima, kakšen je ta predlog bil. Glavno je da zvem, da ga je zavrnila, pa konec.«

Treba je še pristaviti, da temu načinu branja med slovenskimi časopisi ustreza predvsem Ljubljanski dnevnik.

sestavka. V takem primeru je — ravno obratno — njihova informativna vrednost majhna (gl. dalje o funkcijah naslovov).

Dularjeva formulacija razlike med publicističnimi in naslovi umetnostnih besedil je sporna. Kar mu velja za umetnostno besedilo, tj. da se »pomen naslova umetnostnega besedila pogosto razkrije šele v sklopu celotnega besedila, tj. ob koncu branja«, velja za mnoge časopisne, npr. uvodniške naslove: *Zdaj mora . . .*; *Bom, ne bom . . .*; *Vsaj več, če ne vse* ipd. To, da »skuša publicistični naslov že sam jasno in na kratko povedati vsebino celotnega sporočila«, pa prav tako vključuje veliko naslovov umetnostnih besedil, npr. *Boj na požiravniku*, *Moja hoja na Triglav* itd. V ta okvir spadajo tudi pogoste ponovitve vzorcev, tj. prenos naslovov umetnostnih besedil v publicistična, npr. v naslove uvodnikov. Po poti, ki jo je nakazal Dular, bi težko prišli do dovolj splošnih razlik med obema vrstama naslovov. Brez globljega raziskovanja pa je mogoče zanesljivo reči, da daje naslovu pravi pomen in ga loči od naslova druge funkcijske zvrsti edino besedilo, ki ga ta naslov označuje. Jasna je tudi skupna značilnost vseh naslovov ne glede na funkcijsko zvrst, ki je posledica težnje, da ima vsako besedilo (če za besedilo štejemo jezikovno sporočilo iz vsaj enega stavka) svoj naslov. Pri časopisnih besedilih je ta težnja pač veliko bolj izrazita kot pri umetnostih. V časopisu so namreč pogosta sporočila, ki sestojijo iz enega stavka, pri čemer je naslov bolj tehnično sredstvo za optično ločevanje enega sporočila od drugega. S tem pa se tudi znajdemo pred važnim dejstvom, veliko važnejšim od iskanja razlike med umetnostnim in publicističnim naslovom: v sodobnih procesih komuniciranja ni mimo časopisnega sporočanja nobene druge oblike, pri kateri bi bili sporočevalci pogosteje postavljeni pred nalogo, da posameznemu sporočilu dajo naslov. Ta količinska dimenzija pojava mora vplivati na odzivanje jezika in jezikovnega obnašanja tako pri sporočevalcu kot pri naslovniku.

Za prikaz te pogostnosti sem po slučajnostnem izboru pregledal pet števil Dela iz leta 1973 in pet števil iz leta 1975. Povprečno število strani časopisa je bilo v letniku 1973 šestnajst, v letniku 1975 pa dvajset.⁵ V teh izvodih sem preštel po posameznih straneh samo velike naslove, tj. naslove, ki imajo podnaslove in sinopsise, se pravi, da tvorijo naslovje, ali pa imajo vsaj podnaslov (o poimenovanjih naslovov gl. dalje). Velike naslove na posameznih straneh Dela (pod paginalnimi naslovi) kaže naslednja preglednica:

⁵ Kar seveda ne pomeni, da je v letu 1975 izhajal dnevnik Delo na več straneh. Slučajnostni izbor je v letniku 1973 pač dal izvode z manjšim številom strani. Nižje povprečje letnika 1973 se izenači z razmeroma višjim iz letnika 1975.

Stran	Povprečno velikih naslovov		Paginalni naslovi	
	1973	1975	1973	1975
1	1	14	18	1973 (mešano) 1975 (mešano)
2	2	16	11	Dnevne novice Dnevne novice
3	3	13	13	Dnevne novice Tribuna delegatov
4	4	8	11	Notranja politika in gospodar. Dnevne novice
5	5	15	6	Zunanja politika Notranja politika
6	6	12	7	Kultura, šolstvo, znanost Zunanja politika
7	7	7	5	Reportaže, podlistek Iz jugoslovanskega tiska
8	8	16	14	Gospodarstvo Kultura, šolstvo, znanost
9	9	16	17	Iz naših krajev Iz naših krajev
10	10	39	5	Sport Reportaže
11	11	27	12	RTV, Kronika, podlistek Reportaže, Vrtimo globus
12	12	20	15	Vrtimo globus RTV, Kronika
13	13		31	Sport
14	14			Objave, obvestila
15	15			
16	16	24		(mešano) (mešano)
	17			
	18			Osmrtnice
	19			
	20		28	(mešano) (mešano)
Skupaj		227	191	

V letniku 1973 je od vsega 16 strani 13 strani s sestavki, skupaj pa je 227 naslovov: v letniku 1975 pa je od 20 strani s sestavki 14 strani in skupaj 191 naslovi. Če številki 227 in 191 zaokrožimo na 200 in pristanimo podatek, po katerem je v enem izvodu dnevnika Delo povprečno 30.000 besed, ugotovimo, da v tem časopisu pride na 150 besed en naslov (grobo povprečje). Zanimiva je tudi primerjava stanja v časopisu s podatkom iz Mistríka,⁶ po katerem je dolžina novele 27.000 besed; tako dobimo:

časopis : 30.000 besed — 200 naslovov

novela : 27.000 besed — 1 naslov.

Pogostnost okoliščine, da se zaključenemu jezikovnemu sporočilu mora dati naslov, je za časopis s tem več kot očitna. Pogostnost naslovov v časopisu kot samostojnemu prenosniku sporočil pa s tem še ni ponazorjena, ker so bili tu upoštevani samo veliki naslovi, ki tvorijo približno polovico vseh naslovov v enem izvodu časopisa.

Poleg najizrazitejšega, tj. velikega števila naslovov, pa izkazuje časopis tudi njihovo veliko pestrost. Kakor je veliko število naslovov odvisno od velikega števila novic (novih sporočil), tako njihova pestrost raste iz velikega števila različnih sporočil. Iz tega pa izhaja tudi tehnična zahteva, tj. razvrstitev po sorodnosti, velikosti, pomembnosti itd., kar mora omogočiti hitro orientacijo, iskanje zaželene vrste sporočila ter lahko in hitro branje. Tako se ob osnovnih funkcijah naslovov,⁷ tj. da

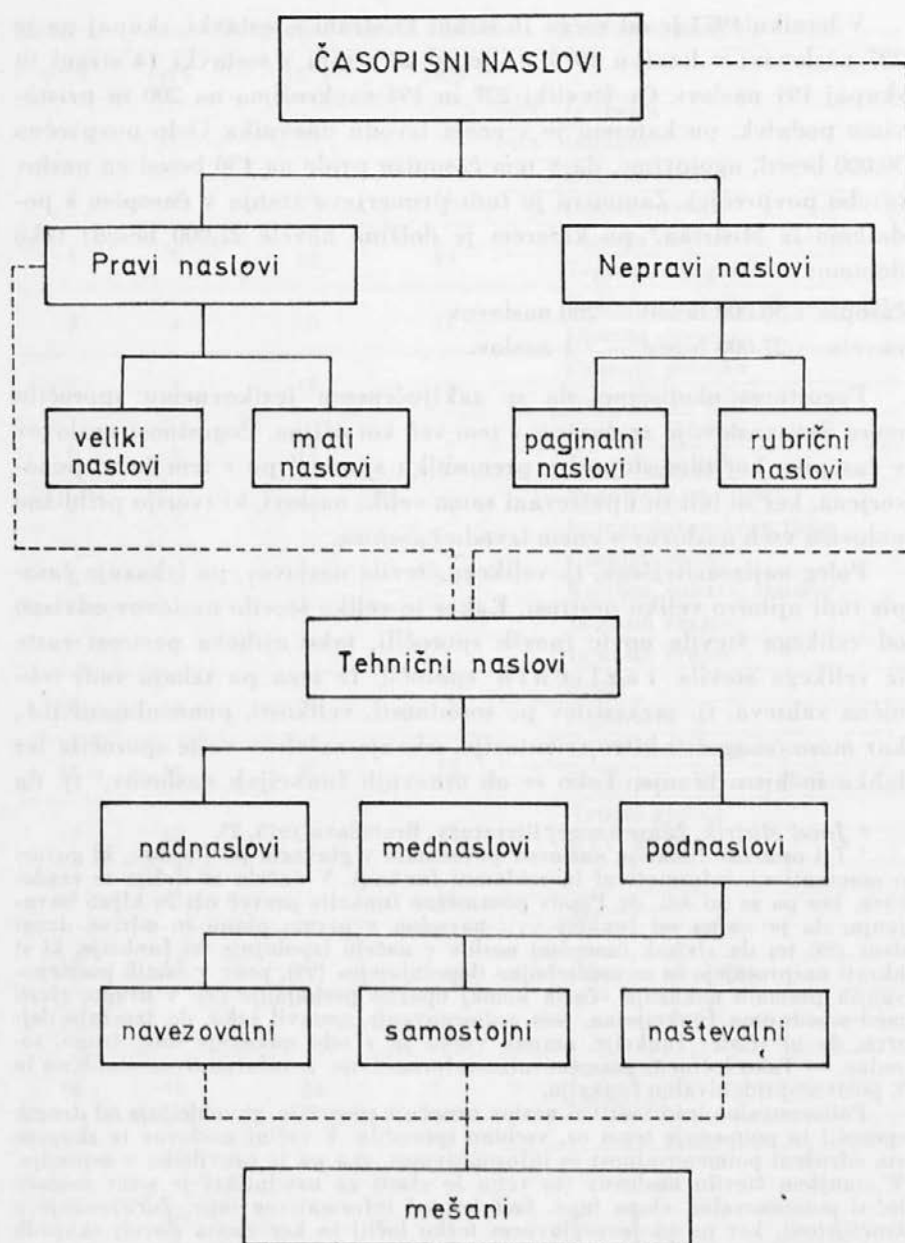
⁶ Jozef Mistrík, *Zánre vecnej literatury*, Bratislava 1975, 25.

⁷ Tri osnovne funkcije naslovov povzemam v glavnem po Popovu, ki govori o nominativni, informativni in reklamni funkciji. V načelu se držim te razdelitve, ker pa se mi zdi, da Popov posamezne funkcije preveč oži in kljub navajanju, da je >/e/na od funkcij /.../ navadno v prvem planu in odriva drugi dve (59) ter da >/v/sak časopisni naslov v načelu izpolnjuje tri funkcije, ki si hkrati nasprotujejo in se medsebojno dopolnjujejo (99), prav v samih poimenovanih premalo nakazuje včasih komaj opazno prehajanje ene v drugo, zlasti med sosednjima funkcijama, sem poimenovanje zastavil tako, da izražajo dejstvo, da ni >čiste funkcije, ampak vsaka že v sebi nakazuje tudi drugo, sorodno. — Tako ločim 1. poimenovalno-informativno, 2. informativno-stališčno in 3. pozivno-pridobivalno funkcijo.

Poimenovalno-informativni naslov označuje sporočilo, ga oddeljuje od drugih sporočil in poimenuje temo oz. vsebino sporočila. V večini naslovov te skupine sta združeni poimenovalnost in informativnost, ena pa je praviloma v ospredju. V manjšem številu naslovov (to velja še zlasti za uvodniške) je sicer mogoče ločiti poimenovalno vlogo (npr. *Šest let*) od informativne (npr. *Združevanje v kmetijstvu*), ker pa ju je v glavnem težko ločiti in ker imata dovolj skupnih potez, ju obravnavam v okviru ene — najvažnejše funkcije (Popov ji pravi >ontološka).

Informativno-stališčni naslov sicer informira o vsebini sporočila in ga tudi poimenuje, toda izrazito izstopa vrednotenje te vsebine, stališče avtorja (*Supertoror; Óbotavljívošt je poraz*).

Pozivno-pridobivalni naslov sicer vsebuje znake informativne funkcije, prekriva pa jih stališčna, v njej pa se kaže še avtorjeva zahteva, poziv (ali poziv

uredništva, avtorja v imenu širše družbe), naslovljen javnosti ali čisto določenemu naslovniku (*Dajmo otrokom več, kot smo imeli sami; Delavci in kmetje — za!*). Pogosto pa je ta funkcija v nasprotju z informativno, jo naravnost zanika, tako da o vsebini ne pove nič in s tem skuša na poseben način bralca pridobiti, da bi prebral celo sporočilo (*Prelom?; Za lepe oči?; Je že na parah*).

napovedujejo, vrednotijo in tudi vidno oddeljujejo sporočila od drugih sporočil, formirajo še druge, pomožne funkcije. Od vsega tega je odvisna tako njihova zunanja podoba, struktura in stilna vrednost, kot tudi ustaljen prostor na časopisni strani. To je hkrati utrjeno v konvenciji med sporočevalcem (tu bi bilo bolje reči: časopisom) in naslovnikom in se odraža v tipologiji časopisnih naslovov.

Sistem naslovov v Delu kaže graf. na str. 26.

K temu dve opozorili: 1. To je prva razvrstitev določenih naslovov pri nas. Zanj v tuji literaturi nisem našel opore niti v pogledu razporeditve niti glede poimenovanj. Zato so tudi poimenovanja (razen terminov podnaslov, nadnaslov, mednaslov) nova in seveda ne nujno najboljša. — 2. Razdelitev ni in ne more biti veljavna za naslove v vseh časopisih. Narejena je na gradivu iz dnevnika Delo, vendar se v grobem pokriva tudi s stanjem v Ljubljanskem dnevniku (ki ima prav v tem pogledu precej lastnih značilnosti) in večerniku Večer. Splošno veljavno sistematizacijo bi bilo treba narediti na osnovi enakega pregleda posameznih slovenskih dnevnikov in njihove medsebojne primerjave. Pričujoča razdelitev je za tako delo dovolj uporabno izhodišče.

Osnovna razdelitev na prave in neprave naslove izhaja iz tega, ali naslov napoveduje eno ali več sporočil.

1. Pravi naslovi so naslovi, ki napovedujejo eno, od drugih sporočil grafično ločeno sporočilo, ki pa je lahko notranje precej razdrobljeno. Taka so npr. agencijska poročila o isti tematiki, ki so sestavljena iz več krajših novic. Lahko pa seveda napoveduje eno samo — daljše ali krajše sporočilo. Tu je važen razpoznavni znak: eno sporočilo — en naslov, med sporočilom in naslovom pa obstaja bolj ali manj jasna vsebinska povezava. »Vsebinska povezava« je tukaj širok pojem; dopušča, da se zveza med naslovom in sporočilom vzpostavi čisto pri koncu sporočila ali pa je jasna že takoj na začetku. To je odvisno od žanra. Vsebinska povezava zajema tudi odklone od norm sporočanja, npr. senzacionalizem. Le-ta namreč ni v kršitvi vsebinske povezave med sporočilom in naslovom, ampak v izbiri določenih jezikovnih sredstev v samem naslovu ali sporočilu.

1.1. Veliki naslovi: Glede na to, ali napovedujejo dolgo, obširnejše sporočilo ali kratko, strnjeno, se pravi naslovi delijo v velike in male. Glavna kazalnika sta odsotnost podnaslova in dolžina sporočila; v slednji se večinoma odraža tudi njegova pomembnost, ki sama sicer ne odloča o delitvi. Izjemo predstavljajo tu naslovi uvodnikov in obrobnikov (kurzivk), ki imajo male naslove (brez podnaslovov

in seveda brez sinopsisov), naslavlja pa (po časopisnih kriterijih) daljša sporočila. Veliki naslovi so v časopisu najizrazitejši in so izpostavljeni tudi grafično. Zmeraj imajo podnaslove in večinoma tudi neenostolpčne, tj. dvostolpčne, trostolpčne in (redkeje) večstolpčne sinopsise. Z njimi skupaj tvorijo **n a s l o v j e**. Veliki naslovi imajo lahko tudi nadnaslove.

1.1.1. **N a s l o v j e** je sestavljeno takole: (1) veliki naslov, (2) podnaslov in (3) sinopsis. To je **p o l n o n a s l o v j e**. Enostolpčni naslovi imajo samo podnaslove, ne pa sinopsisov. To je **e n o s t o l p č n o n a s l o v j e**. Glede na vsebinsko razmerje, ki se kaže med enotami (1) (2) (3) ali (1) (2) ali (1) (3) ali (2) (3), se naslovja uvrščajo v dve osnovni skupini, v naslovje vezanih enot in v naslovje prostih enot.

1.1.1.1. **N a s l o v j e v e z a n i h e n o t** ima značilnost, da se (vsaj) en podatek enot (1) (2) ali (3) veže s podatkom v drugi enoti. To pomeni, da obstaja vsebinska, večinoma z istimi besedami (ali sinonimno) izražena povezava med naslovom in podnaslovom, med podnaslovom in sinopsisom ali med naslovom in sinopsisom. Grafično bi to naslovje prikazali takole:

Npr.

Veliki naslov	Le ena Kitajska
Podnaslov	<i>ZDA priznale, da »obstoji samo ena Kitajska in da je Formoza njen sestavni del«</i> — Kissinger je odšel v Tokio
Neenostolpčni (trostolpčni) sinopsis	Tokio, 14. nov. (Reuter, Tanjug). <i>Združene države Amerike so v skupnem ameriško-kitajskem sporočilu o končanem štiridnevem obisku ameriškega zunanjega ministra Henryja Kissingerja v Pekingu priznale, da »obstoji samo ena Kitajska in da je Formoza njen sestavni del.«</i>

Začetek poročila: V poročilu je rečeno, da... /ne ponovi se več navedba o Kitajski/ (D, 15. 11. 73, 1).

Del, ki je tiskan polkrepko, se ponovi v vseh treh enotah; ta del veže vse tri enote v naslovje »na isto temo«. Ta del je **Le /samo/ ena Kitajska**,⁸ ki dobi v podnaslovu nove podatke. Iz njih zvemo, da je naslov del ci-

⁸ Sinonimnost, ki se pojavlja med besedami iste enote, je včasih odvisna od prostora. Tukaj npr. izvzimalna členka *le* : *samo*. Členek *le* je v velikem naslovu izkoristil dve razpoložljivi mesti. Obstaja seveda tudi bolj zapletena sinonimnost, ki pa ni nujno v zvezi s prostorom.

tata (narekovaji!) iz političnega dokumenta, ki se nadaljuje z besedami *in /.../ Formoza je njen sestavni del*, hkrati pa še dodatno okoliščino: *ZDA priznane, da obstoji*. V sinopsisu zvemo več o samem političnem dokumentu. K podatkom v polkrepkem tisku in kurzivu stopi še podatek, zgoraj tiskan pokonci: *v skupnem ameriško-kitajskem sporočilu o končanem štiridnevnem obisku ameriškega zunanjega ministra Henryja Kissingerja*. Samo poročilo ne ponavlja več podatkov iz naslovja, ampak govori o drugih podrobnostih v zvezi s tem političnim dogodkom.

Naslovje vezanih enot ustreza tistemu načinu branja časopisa, pri katerem se pogloblja in širi informacija iz naslova: če naslov ne zadošča kot informacija, bralec prebere podnaslov; če mu to zadošča in ga o tej temi ne zanima nič več, lahko preide na drug naslov, če ne, pa o isti temi prebere še sinopsis.

Ta tip naslovja je tehnično zahtevnejši od naslovja prostih enot, zato je — predvsem tak, ki ima vezane vse enote (1) (2) (3) — tudi redkejši, druge vrste tega tipa (gl. dalje) pa so pogoste. Ker pa se pri njem v posameznih enotah ne ponovijo nujno isti leksemi ali zveze, ampak je vsebina vezanih enot izražena sinonimno, je zanimivejši v stilnem pogledu. Lahko gre samo za razmerje med naslovom in podnaslovom, pa tudi za vse tri enote.

1.1.1.1.1. V *n e a k t u a l i z i r a n e m* naslovju (a) podnaslov širi, pogloblja, precizira informacijo velikega naslova; v podnaslovu lahko nastopijo iste besede kot v naslovu ali pa sinonimi:

Naslov (N): **Vpliv delavcev**

Podnaslov (P): **Delavci morajo imeti neposredni vpliv na vseh ravneh naše družbe /.../** (D, 19. 10. 72, 16)

N: **Strah Slovencev**

P: *Po napadu na dr. Dumpelnika si mnogi koroški Slovenci ponoči ne upajo iz svojih hiš, ker se boje za življenje* (D, 19. 10. 72, 16)

(b) Podnaslov ponovi besedo, ki v naslovu lahko zavaja ali pa njen pomen sploh ni jasen. Tako podnaslov pojasnjuje nejasnosti iz naslova bodisi na oblikoslovni bodisi na skladenski ravni:

N: **Dvakrat mine**

P: **Mine iz druge svetovne vojne — Velika sreča — Strokobnjaki jih bodo uničili**

Sinopsis (S): MARIBOR, 15. aprila. Včeraj popoldne je Mirko Napast kopal jarek ob železniški progi /.../ Ugotovili so, da je bila v zemlji velika protitankovska mina iz druge svetovne vojne /.../ (D, 16. 4. 71, 7)

N: **Tajila do sodbe**

P: *V marcu sta polnočna napadalca pretekla in okradla A. Merjasca — Pred sodniki tajila — Dokazi so ju pokopali* (D, 9. 6. 72)

N: **Binhova JRT**

P: *Pred obiskom pri nas je naslovila prek TV svojo poslanico solidarnosti*

S: BEOGRAD, 13. maja (Tanjug) — Zunanja ministrica začasne revolucionarne vlade Južnega Vietnama gospa Nguyem Thi Binh je nocoj naslovila prek beograjske televizije poslanico solidarnosti in prijateljstva narodom Jugoslavije /.../ (D, 14. 5. 71, 1)

V prvem primeru skupine (b) odpravlja podnaslov možno zamenjavo med obliko za imenovalnik množine samostalnika *mina* ter 3. os. ed. glagola *miniti*; v drugem med 3. os. ed. ž. in 3. os. dv. m.; v tretjem pa skladenjsko nejasnost, ki izhaja iz akronima *JRT* in nemožnosti, da bi taka oblika kazala na dajalnik.

Včasih podnaslov odpravi nejasnost, ki nastane zaradi rabe knjižne kratke oblike glagolov za 3. os. mn. in samostalnikom ž. sp. v rodilniku:

N: **Trbovlje slave**

P: *Praznik Trboveljčanom v spomin na boj, ko so Orjuni zadali odločilni udarec* (D, 2. 6. 73, 3)

Nejasnosti velikokrat ne odpravi niti podnaslov niti sinopsis, pa tudi samo besedilo ne:

N: **Mamila groze**

P: *Panika pa vseeno ni potrebna*

S: BEOGRAD, 14. apr. — Beograd je postal glavno središče narkomanov v Srbiji. Resnica, da je narkomanov iz dneva v dan več in da ne gre le za problem velikih mest, je sprožila vrsto akcij, katerih cilj je, da družba organizirano zajezi mamila. V Beogradu je bil včeraj in danes simpozij o narkomaniji. Razpravljali so o možnosti enotnega programa za boj proti mamilom (D, 15. 4. 73, 9)

Vežanost enot se kaže tudi v pojasnjevanju nerazumljive besede, ki s svojo oblikovno (tj. pisno, ker govorna tako in tako ne pride v poštev) podobnostjo s slovensko besedo lahko zelo zavaja:

N: »**Baraka**« za **Hasana**

P: *Neverjetna iznajdljivost maroškega suverena, ki je preslepil atentatorje — Kraljevo letalo »boeing 727« je pristalo na enem kolesu in z enim motorjem*

S: RABAT, 17. avg. (Tanjug) — »**Baraka**« pomeni v arabščini »mistična sreča« /.../ (D, 18. 8. 72, 20)

Nejasnost zaradi tuje besede se lahko še poveča s sicer običajno elipso pomožnika v naslovih:

N: **Palme na »seznamu smrti«**

P: *Ustaši grozijo tudi švedskemu veleposlaniku v Beogradu*

B: STOCKHOLM, 18. aprila (Tanjug) — Današnji popoldnevnik pišejo na prvih straneh, da je na »seznamu smrti« teroristične ustaške organizacije na Švedskem tudi premier Olof **Palme**. /.../ (D, 19. 4. 71, 12)

Nejasnostim, ki v naslovih izhajajo iz oblikoslovne homonimnosti ali drugih slučajnih oblikoslovnih podobnosti, se pri žanrih, ki praviloma nimajo podnaslovov (kozerija, notica) ni mogoče izogniti. Včasih se to

uporablja namenoma za pridobivanje bralca k branju sestavka: prim. *Ukradla most* (notica o sojenju dveh udeležencev, ki sta Odpadu prodala železni most) (D, 6. 4. 73, 11); *Barbari zaljubljeni v vlake* (notica o dveh deklicah — obe Barbari po imenu — ki sta se zabavali tako, da sta sedeli na železniških tračnicah) (D, 8. 9. 73, 8).

(c) Podnaslov prinaša prvine, ki so v naslovu izpuščene. Če so prvine redundantne, podnaslov rekonstruira povedkov glagol ali pa ga enostavno navaja. Podnaslov tudi prinaša podatke, ki dopolnjujejo pomen naslova, ker je nejasen zaradi premalo povednih besed, npr. besed s slovničnim pomenom.

N: **Otroke v boj**

P: *V Phnom Penhu priznali, da so v Lon Nolovi vojski tudi dečki pod 15. letom* (D, 23. 4. 73, 1)

N: **Umor za dinar**

P: *Besen, ker ga dekle ni hotelo videti, ker ga je njena mati orgla ven in ni dobil niti dinarja, je ubil človeka* (D, 29. 6. 74, 5)

N: **Uvod v Havaje**

P: *V Hakoneju so se začela japonsko-ameriška trgovinska pogajanja, ki naj bi bila uvod v pogovore Nixon—Tanaka* (D, 26. 7. 72, 1)

To je primer za ne preveč uspešno naslovje. Beseda *Havaji* je v podnaslovu samo polovično pojasnjena z zvezo *pogovori Nixon—Tanaka*, pa še na to sklepamo le po skupni besedi *uvod* (v). Šele nekako sredi besedila je končno pojasnjena tudi zveza iz podnaslova: »Premier Tanaka in predsednik Nixon se bosta na *Havajih* sešla /.../«

N: **TOREJ — DANES**

P: *Ugibanja o »neznankah« sporazuma*

S: **KAIRO, 10. nov.** — »Obe strani se strinjata, da se bosta sestal **jutri**, 11. novembra ob 13. uri po srednjeevropskem času« /.../ (D, 11. 11. 73, 1)

Naslovno prvino *danes* si razložimo s pomočjo pravil o rabi časa pri pretvorbi premega v odvisni govor; prav tako je iz sinopsisa razvidno, kaj pomeni podnaslov. V tem primeru šele enota *S* pojasni enoti *N* in *P*.

N: **Novi upi Evrope**

P: *Vse kaže, da bo zahodna Evropa namesto orodja ameriške dominacije le postala dejavnik miru in sodelovanja* (D, 14. 6. 74, 8)

1.1.1.1.2. V aktualiziranem naslovju (a) podnaslov nevtralizira različne vrste aktualizacij velikega naslova; v nevtralizaciji je tudi pojasnilo pomena sicer nejasnega naslova:

N: **Lesna črva**

P: *Vodilna uslužbenca soboške »Lesnine« sta osumljena grabeža — Priprta* (D, 27. 11. 73, 12)

N: **Botri so v tujini**

P: *Kontrarevolucija na Hrvaškem je delovala organizirano in v tesnih stikih s politično emigracijo v tujini*

S: ZAGREB, 24. aprila. (Tanjug). Organi javnega tožilstva /.../ Jedro Hrvatske matice in nanj naslonjeno študentsko gibanje sta bila v tesnih funkcionalnih in idejnih stikih s **politično emigracijo** v tujini /.../ (D, 25. 4. 72, 5)

N: **Ni cvenka**

P: *Kljub pomanjkanju sredstev vendar večja podpora domači ustvarjalnosti* (D, 10. 5. 72, 2)

Pojasnjena je lahko tudi besedna ali grafična igra iz velikega naslova:

N: **Preka(n)jenec**

P: *Jože Pirnat nikakor ni hotel priznati, da bi on ukradel prekajeno svinjo* (D, 10. 5. 72, 2)

(b) Podnaslov samo nevtralizira aktualizem velikega naslova, novih podatkov pa ne daje (ti so v sinopsisu):

N: **Kaj ima Nixon za bregom?**

P: *Zakaj je ustavil pariška pogajanja?*

S: WASHINGTON, 25. marca (Tanjug) — Ameriški predsednik Nixon je /.../ izjavil. /.../ S tem je še povedal **skrivnost**, v katero je zavil ta ukrep. (D, 26. 3. 72, 1)

V tej skupini je tudi varianta, v kateri podnaslov nevtralizira sicer jasen aktualizem, da je potrebi po osnovni informaciji zadoščeno. Zato se lahko aktualizem iz velikega naslova brez novih težav ponovi v sinopsisu, kar je izjemno:

N: **Sporazum s Poljaki pod streho**

P: *Scheel in Jendrychowski sta se sporazumela o Odri in Nisi*

S: Bonn, 14. nov. — Zunanji minister Walter Scheel se je dopoldne vrnil iz Varšave v pozi zmagovalca: **sporazum s Poljaki je pod streho!** /.../ (D, 15. 11. 70, 3)

(c) Podnaslov razvija, nadaljuje, stopnjuje aktualizem velikega naslova. Ne kaže se potreba po pojasnjevanju pomena. Tega velikokrat ni niti v sinopsisu, ampak šele v sporočilu. Mogoče je tudi, da nevtralne oblike k aktualizmu naslova sploh ni. Bralec jo izlušči takoj ali jo daje celotna vsebina sporočila:

N: **Kdor bi rad samo prevedril, se moti**

P: *Idejnost pouka ni zgolj »marksistična nevihta«* (D, 5. 11. 72, 9)

(proti koncu besedila je ponovitev: »/.../ naj torej nikar ne čaka, da »mine marksistična nevihta.«)

N: **Lira tone**

P: *Majava lira je izraz čedalje slabšega gospodarskega položaja v Italiji* (D, 10. 6. 74, 3)

Pojavi v enostolpčnem naslovju se v bistvu ne razlikujejo od pojavov v polnem naslovju. V razmerju med velikim naslovom in podnaslovom je vse isto kot pri polnem naslovju, kratko besedilo enostolpčnega naslovja pa vsaj v več kot polovici primerov ne presega dolžine sinopsisa, tako da lahko kot sinopsis tudi deluje:

1. V neaktualiziranem naslovju:

N: **Venci na kraj nesreče**

P: *V spomin na Borisa Kraigherja položili vence ob spomenik*

Besedilo (B): BEOGRAD, 4. jan. (Tanjug) — Danes so položili vence na spomenik ob avtomobilski cesti Beograd—Zagreb, /.../ na **kraju**, kjer je na današnji dan pred sedmimi leti tragično izgubil življenje v **prometni nesreči** podpredsednik ZIS Boris Kraigher. (D, 5. 9. 74, 1)

N: **»Lačen in žejen kadilec«**

P: *Neznanci so včeraj ponoči vlomili v gostišče Repovž v Domžalah*

B: DOMŽALE, 2. dec. — Danes ponoči so neznanci vlomili v gostišče Repovž v Domžalah, od koder so odnesli 41 kilogramov svežega in prekajenega **mesa**, več kot sedemsto zavitkov **cigaret** in cigar, šest steklenic **vinjaka**, tri kilograma kave, vse skupaj v vrednosti 7.525 dinarjev. (D, 23. 12. 71, 8)

1.1.1.1.3. Zaimensko in skladenjsko vezano naslovje

K naslovju vezanih enot spada tudi **zaimensko vezano in skladenjsko vezano naslovje**.

(a) Zaimensko vezano je naslovje, v katerem vezavo med naslovom in podnaslovom (za vezavo med podnaslovom in sinopsisom nisem našel primera) ustvarjajo zaimki, predvsem kazali *to, tak*.

N: **Kamnik: toka ni**

P: *To je toliko huje zato, ker potem ni tudi pitne vode* (D, 20. 1. 73, 6)

Tudi v tem tipu je mogoče kratko poročilo obravnavati kot sinopsis, v katerem se odpravi nejasnost naslova in podnaslova:

N: **Orožje »modrim čeladam«**

P: *To naj bi, po mnenju Turčije, storila ciprska vlada za odpravo nemira*

B: Ankara, 21. febr. (AP) — Turški zunanji minister Hajuk Bajulken je danes izjavil, da bo krizo in razne nevarnosti na Cipru čutiti vse dotlej, dokler **orožja ne bodo izročili »modrim čeladam«**. (D, 22. 2. 72, 1)

(b) V skladenjsko vezanem naslovju ustvarjajo zvezo navezovalni členki, lahko pa tudi vezniki.

N: MUSKIE: **»NE, HVALA!«**

P: *Pač pa bo pomagal McGovernu (ameriški senator je tako odklonil ponudeno kandidaturo za predsednika, op. T. K.)* (D, 6. 8. 72, 1)

Ta dva tipa sta redka, vendar stilno učinkovita. V sklopu **naslovij vezanih enot** bi lahko obravnavali naslovja, kjer je naslov senzacionalističen.

1.1.1.2. Naslovje prostih enot

V naslovju prostih enot nobena od enot ne vsebuje dela, ki bi bil skupen dvema ali vsem trem enotam, ampak vsaka enota prinaša nov podatek ali podatke. Tako ni več povezave, ki bi izhajala iz vsebine oz. iz pomena vsake od posameznih enot. Skupna ostaja samo še tematika, tj. povezava z besedilom. To naslovje je tehnično nezahtevno, v stilnem pogledu manj pestro, seveda pa ne manj pomembno. Značilno je, da v tem naslovju nastopa veliko manj leksikalnih aktualizmov (metaforika itd.), le-ti so predvsem v ločilih. To je naslovje stvarnih, »resnejših« poročil. Njegova naloga je, dati kar največ informacij, zato se posamezne enote ne izkoriščajo za pritegovanje bralca. Grafično bi to naslovje prikazali takole:

—————

 - . - . - . - . - . - .

N: **Bodimo stvarni!**

P: *Gospodarski zbor se strinja s Kavčičevo ostavko in začrtuje smeri gospodarskega razvijanja v letu 1973*

S: LJUBLJANA, 7. nov. Predsednik gospodarskega zbora Tone Bole je na začetku današnje 46. seje razširil dnevni red za točko, v kateri je bila obravnavana odstopna izjava predsednika slovenskega IS Staneta Kavčiča, kot tudi predlog skupščinskega odloka, po katerem naj bi Kavčiča razrešili dolžnosti. (D, 8. 11. 72, 1)

Aktualizmi so tu redkejši, pogosto je nanje grafično opozorjeno. Npr. na žargonizem, ki v tem prostem naslovju ostane nepojasnen in je razložen šele v besedilu:

N: **Kdaj ta »tablo«**

P: *Celjski pekarski delavci o prednostih in težavah zaradi sporazuma o ukinitvi nočnega dela v svoji stroki*

S: CELJE, 7. februarja — Danes je bilo tudi v Celju posvetovanje, na kakršnih te dni slovenski pekarski in slaščičarski delavci dopolnjujejo predlog samoupravnega sporazuma o ukinitvi nočnega dela v svoji stroki.

B: /.../ Predstavniki pekarne iz Rogaške Slatine na primer menijo, da bi v primeru, če bi peki prišli za »tablo« (udomačen pekovski izraz za tisto fazo proizvodnega postopka, ko so opravljena že vsa glavna pripravljalna dela) /.../ (D, 8. 2. 73, 2)

Tudi tu velja, da se pojavi enostolpčnega naslovja bistveno ne razlikujejo od pojavov v polnem naslovju. Pomanjkljivost podatkov iz velikega naslova ali podnaslova oz. njuna nejasnost je odpravljena v besedilu:

N: **Grabež ali položaj?**

P: *Ugljevik: Je hiša za slepo predsednikovo sestro družbena ali ne?*

(poročilo o funkcionarju, ki je z družbenim denarjem sezidal hišo za slepo sestro) (D, 12. 10. 72, 16)

Tudi tu je na aktualizem grafično opozorjeno:

N: 'Medvedi' prišli iz brloga

P: *Med glavnimi nagrajenci berlinskega festivala ni Jugoslovanov*
(poročilo je o filmskem festivalu in nagradah, imenovanih »Zlati medved«) (D, 7. 7. 71, 14)

V sklopu naslovja prostih enot seveda ni mogoče obravnavati zaimensko vezanega naslovja. Obstaja pa skupina, ki je zelo podobna zaimensko vezanemu naslovju (je tudi pretežno enostolpčno naslovje), le da nima vezne besede (ali besed), ki bi izpostavila povezavo med naslovom in podnaslovom. Med naslovji prostih enot zavzema ta skupina povsem paralelno mesto, kot ga ima med naslovji vezanih enot skupina zaimensko vezanih naslovij:

N: »Čas ni povsem ustrezen«

P: *Sovjetski odgovor na predlog o nadzorni komisiji za Vietnam* (D, 9. 2. 72, 5)

N: »Zgodila se je krivica«

P: *Ameriški senator o odločitvi verifikacijskega odbora* (D, 1. 7. 72, 1)

V obeh primerih je med naslovom in podnaslovom navidezno izpuščena povezovalna prvina *To je. To je dejal* ipd. Citat iz naslova se v tej skupini praviloma ponovi v besedilu (pri enostolpčnem) oz. v sinopsisu ali besedilu (pri polnem naslovju).

Navajam še primer za mešani tip naslovja, ki združuje značilnosti naslovja vezanih in naslovja prostih enot:

N: 'Y' za znake

P: *Radioteleskop s 27 antenami na tiru bo prestrezal znake iz vesolja*

S: HOUSTON — Na puščavskem področju Nove Mehike nameravajo na površini 1210 hektarov zgraditi največji radioteleskop, ki naj bi prestrezal morebitne signale razumnih biti v vesolju. Naprave bodo zelo drage, stale bodo 76 milijonov dolarjev.

Po nastopanju besede *znaki* v naslovu in podnaslovu ter besede *signali* v sinopsisu, bi bilo to naslovje vezanih enot. Pojasnilo za podatek 'Y' pa je šele v besedilu; glede na ta podatek pa sta podnaslov in sinopsis nevezana, kar je značilno za naslovje prostih enot. (V besedilu je pojasnilo: Radioteleskop bo sestavljalo 27 anten v obliki velikih krožnikov, razvrščenih po krakih črke »Y« v skupni dolžini 37 kilometrov.) (D, 25. 4. 72, 8)

1.1.2. Sinopsis

Sinopsis je enota, ki nastopa samo skupaj z velikimi naslovi. Njegova prisotnost odloča o delitvi naslovij na polna in enostolpčna, tako kot npr. prisotnost podnaslova odloča o delitvi naslovov na velike in male. Sinopsis je od podnaslova in besedila ločen tudi grafično: tiskan je z manjšimi

črkami kot podnaslov in večjimi kot besedilo, praviloma pa sega čez toliko stolpcev kot veliki naslov in podnaslov, zato praviloma sega čez več stolpcev, dva ali tri. Izjemna razporeditev gradiva na določeni časopisni strani lahko povzroči tudi enostolpčni sinopsis, vendar redko (vse to velja za časopis Delo).

Sinopsis združuje značilnosti naslovov in besedila, zato ga je mogoče šteti za prehodno enoto od naslova oz. podnaslova k poročilu. Z naslovom ima skupno predvsem grafično izpostavljenost. V naslovju vezanih enot ima sinopsis podatke, ki so razširjeni podatki naslova in hkrati prinašajo bistvo tega, kar daje poročilo. Skladenjskih značilnosti naslovov pa sinopsis nima, v vsem je enak besedilu poročila. Za primer naslovje vezanih enot (/ / zaznamuje eliptični pomožnik):

N: Stiki // navezani

P: *Italijanska vlada // sprejela sporazum o diplomatskih odnosih s Kitajsko*
 S: Rim, 6. nov. (Tanjug) — Italijanska vlada je danes na izredni seji pod predstvom premiera Colomba sprejela sporazum o navezavi diplomatskih stikov z LR Kitajsko. Sporazum so sprejeli soglasno. Sporočilo o tem bodo objavili hkrati v Pekingu in Rimu. (D, 7. 11. 70, 1)

Navedene značilnosti ima velika večina sinopsisov.

Izjeme narekuje predvsem vsebina besedila.

1. Načela, da sinopsis povzema bistvo celotnega besedila, v poročilu o dogodkih na skupno temo pa najvažnejši dogodek itd., ni mogoče uresničiti, ker tega samo besedilo ne dopušča. Zato je sinopsis zgolj uvodni stavek:

P: *Mednarodna monetarna situacija zahteva, da se do nadaljnjega ustavi promet s konvertibilnimi devizami*

S: BEOGRAD, 1. marca (Tanjug). Narodna banka Jugoslavije je izdala nocoj tole sporočilo:
 (v besedilu je ponatisnjen uradni akt) (D, 2. 3. 73, 1)

Besedilo je podobno kot zgoraj akt ustanove tu skupno, uradno sporočilo:

P: *Sekretariat CK ZK Makedonije: Delitev nacionalizma na manjši ali večji, na nevaren ali nenevaren pomeni podcenjevanje teh škodljivih pojavov*

S: SKOPJE, 17. jul. (Tanjug) — Sekretariat CK ZK Makedonije je danes razpravljaval o izvajanju sklepov 34. seje predsedstva ZKJ in nadaljnjih nalogah ZK Makedonije v boju proti nacionalizmu. (D, 18. 7. 72, 3)

Besedilo je tako strnjeno, da ga sinopsis ne more še bolj, zato je sinopsis kot enota naslovja že sam kratka novica:

P: *V petek huda železniška nesreča v Divači — Brez človeških žrtev — Velika škoda*

S: DIVAČA, 3. maja. V petek, 30. aprila, se je na tukajšnji železniški postaji pripetila huda železniška nesreča, v kateri je na srečo nastala le velika materialna škoda. (D, 4. 5. 71, 8)

2. Pod trostolpčnim naslovom in podnaslovom ni enote, ki bi bila grafično sinopsis. Besedilo je prelomljeno na tri kratke stolpce. Naslovje je tu samo opozorilo na širše sporočilo, ki ga prinaša časopis na kaki drugi strani. Zato je na koncu tretjega stolpca avtomatizem: *Več na 5. strani* (npr. D, 12. 5. 73, 1).

3. V naslovju sinopsisa ni, razloga pa ni mogoče ugotoviti. Taki primeri pa so silno redki.

1.1.2.1. Stilne značilnosti sinopsisa

Sinopsisa ni v žanrih, kjer se z različnimi aktualizmi najbolj kaže avtorjeva prisotnost, npr. uvodnik, kurzivka, notica, kozerija, entrifilet itd., je pa v agencijskih poročilih in poročilih dopisnikov. Če pa že nastopa v avtorskih sporočilih (npr. komentarjih), je zmeraj v ospredju njegova osnovna naloga, tj. podajanje kratkega bistva celotnega sporočila. Zato so v sinopsisu aktualizmi zelo redki. To je značilno v tolikšni meri, da bi sinopsis lahko šteli za praviloma stilno nevtralizirano besedilo. V aktualiziranem naslovju vezanih enot je npr. tudi sinopsis nevtraliziral aktualizacijo naslova ali podnaslova. Kolikor je v sinopsisu opaznih zvez, so take, ki so v časopisnih sporočilih precej zgubile na svoji ekspresivnosti, npr. *zamrznjene cene*.

Opazne zveze se v sinopsisu vseeno pojavijo:

— če so ponovljene iz naslova, a so rabljene citatno, npr. *tako imenovani »proči denar«* (D, 11. 7. 72, 9)

— če sinopsis ne izpolnjuje osnovne naloge, tj. ne prinaša kratkega bistva sporočila. Npr. v lahkotnem kramljanju o tržnih cenah:

N: »Zlate« jagode

P: *Na ljubljanskem trgu je sadje hudo drago, pri kmetih je nekajkrat cenejše — Očitno nekdo zelo dobro služi?*

S: LJUBLJANA, 14. jun. Na ljubljanskem trgu je veliko sadja, a precej ga je zelo slabe kakovosti in je hudo drago. Najlepše jagode so bile okrašene s ceno 25 din. Seveda za kilogram. Kar je bilo cenejših od 18 din, pa so bile drobne ali zmečkane — ali oboje. (D, 15. 6. 72, 3)

Tudi v primeru, kot je tale, je sinopsis bolj začetek besedila kot pravi sinopsis in v njem zveza **krvavi dnevi** ni občutena kot kršitev pravila:

N: »Krvavi dnevi«

P: *V oboroženih spopadih in bombnih napadih v Belfastu in drugih mestih na Irskem je izgubilo življenje 15 oseb*

S: BELFAST, 23. jul. (Reuter, AFP). V petek so se začeli na Severnem Irskem **krvavi dnevi** /.../ (D, 24. 7. 72, 1)

1.2. Mali naslovi

Mali naslovi nimajo podnaslovov. Naslavljujejo predvsem kratka časopisna sporočila (razen uvodnikov, kurzivk in še nekaterih žanrov, ki delno že izstopajo iz stilotvornih časopisnih žanrov, npr. feljton itd.). To so naslovi novic, črtic,⁹ glos, kozerij in komentarjev, ki so v vsem podobni kurzivkam, le da niso nujno komentar o aktualnem dogodku in niso na običajnem mestu kurzivke (levi rob). Med daljšimi žanri so si mali naslovi uvodnikov (o njih gl. dalje) in kurzivk v glavnem podobni. Imajo različne vrste aktualizmov:

- Ribe v vodi (D, 3. 8. 72, 5; B. Pahor): Valovi z Juga (D, 6. 7. 72, 5; T. Doberšek); »Bitka ob Potomacu« (D, 4. 8. 72, 5; M. Suštar)
- črtica: Čigavi otroci... (D, 17. 11. 71, 7; Janez Lampič)
- glosa: Vsi čuti razen okusa (D, 26. 10. 72, 9; J. Lorenci)¹⁰
- kozerija: Varčnost in varnost (D, 25. 4. 74, 5; G. K.)

Najbolj tipični mali naslovi so naslovi novic, ki nastopajo bodisi kot samostojne, grafično ločene med ostalimi sporočili, bodisi v sklopu določenih rubrik, v katerih so praviloma novice enake dolžine, lahko pa tudi iste tematike (npr. rubrika Diplomatska kronika).

1.2.1. Mali naslovi v sklopu paginalnih

Tu izstopajo mali naslovi novic pod paginalnim naslovom Kronika. Gre pretežno za poročila o dogodkih, le-ti pa so nesreče ali nezgode pri delu, na cesti itd. Mogoče je reči, da ni nobenega drugega področja, o katerem časopis praviloma prinaša poročila, pri katerem bi prišel bolj do izraza eden najvažnejših stilotvornih faktorjev, tj. ista, podobna ali ponavljajoča se situacija. To se poleg avtomatiziranega obrazca same novice in avtomatizmov v njej kaže tudi v naslovih, in sicer v izbiri leksike ter v strukturi naslova. Pozornost vzbujajo naslovi, ki se v poročilu o isti ali ponavljajoči se situaciji ponavljajo. V nekaj več kot letu dni se je petkrat ponovil naslov *Traktor ga je pokopal*, ker so pač okoliščine take traktorske nesreče skoraj zmeraj iste: neizurjena oseba je vozila traktor po neravnem zemljišču, pri čemer se je traktor prevrnil na voznika. Gla-

⁹ Za nekatere vrste sporočil v Delu je prikladno poimenovanje *črtica*, ki ga k nam (po slovaškem viru) uvaja *Paule Zrimšek* v skriptografiranem priročniku *Osnove publicistike in novinarstva*, FSPN, Katedra za novinarstvo, Ljubljana 1970, str. 41. Ima jo seveda tudi *Mistrík* v citirani knjigi *Zanre...*; gl. op. št. 6.

¹⁰ Kar izstopa iz tega okvira, se občuti kot stilem. Tako je npr. beseda *glosa* uporabljena kot nadnaslov (o nekaterih skupnih potezah med nadnaslovom in rubričnim naslovom gl. v poglavju Nadnaslovi), ne kot rubrični naslov, ker stalne rubrike *Glosa* vsaj v Delu ni. Naslov sestavka, ki ima razen dolžine sicer vse značilnosti glose, se glasi *Telefon*, podnaslov pa *Steherna podobnost z resničnim dogodkom ni zgolj naključna*. Ta obnovitev klišeja je sicer na mestu podnaslova, je tudi grafično taka kot podnaslov, bistvenih njegovih značilnosti pa nima.

gol *pokopati* tu ni rabljen tako metaforično kot npr. v metafori »pijača ga je pokopala«, izpušča se namreč del zveze, ki bolj opisuje način, tj. *pokopal pod sebe*. S tem primerom se da podpreti trditev, da v tovrstnih malih naslovih aktualizacij skoraj ni; naslovi so že sami na sebi najkrajša možna novica, v sporočilih so različni le podatki o ponesrečencih, krajih nesreč in ostalem, kar daje dogodku »individualnost«. Zato so najpogostejši naslovi: Deklica je umrla; Pešec je umrl; Otrokova smrt; Kolesar mrtev; Trije mrtvi v prometni nesreči; Smrtna nesreča kolesarja; Motorist podlegel. Večjo količino informacije imajo naslovi: Z avtom v drevo; Z avtom v smrt; Padel z vlaka; Stopila v smrt. Še večjo: Prijeli pobeGLEGA voznika; Požar usoden za našega delavca.

Če se v naslovih teh novic pojavijo aktualizmi, jim ne moremo pripisovati funkcije, kakršno imajo v naslovih drugih novic ali drugih žanrov: ne želijo bralca pridobiti za branje sestavka, ampak so preprosto posledica želje, da bi se vsaj v enem izvodu časopisa naslovi ne ponavljali. Tako se vzporedno z naslovom *Stopila v smrt* pojavi naslov *Smrt na prehodu* in *Padel z vlaka* ter *Kri na progih*. Prizadevanje, da bi se v tovrstnih naslovih izogibali ponavljanju, pa je neumestno, če na mesto ponovitve stopi aktualizem. Trditev, da je tako prizadevanje nekakšna urednikova reakcija na znane in nesmiselne očitke, da so časopisi »stereotipni«, je težko dokazati, zato je tu ne postavljam kot trditev, ampak kot možen razlog.

Drugi razlog, zaradi katerega nastopajo aktualizmi v teh malih naslovih, je vzgojni, opozorilni. Gre za namen, da bi nesrečni dogodek svaril in odvrčal ljudi od tega, da bi zašli v podobno situacijo. Namen je pravilen in časopis ima kot sredstvo obveščanja pri tem nedvomne prednosti. Vendar se pri tem mešanje informacijske in vzgojne naloge časopisa kaže v stilnih »kratkih stikih«: novica o nesreči mora biti samo to, kar je, zato je nevtralnost jezikovnega sporočila tu prav tako nujna kot v obširnejši agencijski novici o političnem dogodku,¹¹ kar vse velja v enaki meri za njen naslov. Zato je stilno moteč takle aktualiziran mali naslov kratke novice:

Naglica, naglica ...

TREBNJE, 1. jul. — *Neprimerna hitrost in spolzka cesta sta bili vzrok*, da se je Marjan Lah iz Migolice pri Mirni včeraj popoldne z oseb-

¹¹ Na to lastnost naslova je v zvezi s takimi novicami zelo dobro opozoril dr. Stjepko Težak v knjigi *Literarne, novinarske, recitatorske i srodne družine*, Zagreb 1971² (Novinarstvo, str. 131 in druge). Na »primernost namena« v zvezi s to problematiko opozarja tudi K. Hausenblas v zborniku *Žurnalistika*, (*Fran-tišek Váhala s kolektivom, Jazyk a styl*), Sešity novináře I, 4, Praha 1966, 67/68.

nim avtomobilom prevrnil na cesto. Lah je vozil od Mirne proti Trebnjemu. V levem preglednem ovinku ga je zaneslo v desno, od koder ga je odbilo, in se je prevrnil na cesto. Lah je bil ranjen, na vozilu pa je za 8.000 dinarjev škode. (D, 2. 7. 72, 9)

Op.: Neprimernost velja samo za naslov glede na kratkost sporočila, medtem ko je izbira obrazca, tj. izpostavljenost podatka »neprimerna hitrost in spolzka cesta...« na začetek sporočila tu prav dobra.

Tak je npr. še naslov Zadnja vožnja v življenju, ki je za kratko (četrta tragično) novico preveč privzdignjen, literaren. Ta naslov bi bil primeren za članek, pri katerem bi bil tragični dogodek sicer v ospredju, moral pa bi govoriti o širših okoliščinah, o osebi, ki se je podala na »zadnjo vožnjo«.

Tovrstni neprimerni aktualizmi se pod paginalnim naslovom Kronika pravzaprav pogosteje pojavljajo v enostolpčnem naslovju (veliki naslov in podnaslov), a so prav tako neprimerni, ker imajo še podnaslov, samo sporočilo pa ni nič obsežnejše od kratkih novic z malimi naslovi, npr.: Usodni sem ter tja po cesti (D, 6. 3. 73, 10); Tovornjak ga je usmrtil (D, 6. 9. 72, 16); Opotekel se je v smrt (D, 6. 3. 73, 12). Slednjega lahko nazorno primerjamo z naslovom Picasso omahnil v smrt (D, 9. 4. 73, 1), kjer sta aktualizma (metafori) *opoteči se v smrt* in *omahnil v smrt* po stopnji ekspresivnosti blizu skupaj, vendar prvi zaradi okolja, v katerem nastopa (tj. novica o prometni nesreči v Kroniki) deluje nenaravno.

1.2.2. Mali naslovi v sklopu rubričnih

Njihova skupna značilnost je, da v sklopu posamezne rubrike težijo k formalni zunanji podobnosti, pri čemer pa se — vsaj naslovi v določenih rubrikah — ne razlikujejo od velikih naslovov niti po strukturi niti po osnovni, tj. poimenovalni funkciji. Praviloma pa nimajo drugih dveh funkcij, tj. stališčne in pridobivalne (gl. o tem v opombi št. 7). Tu bodo prikazani mali naslovi rubrik Telegrami, Zadnje vesti in Diplomatska kronika, in sicer vsi naslovi iz rubrike enega izvoda časopisa.

Telegrami: So pretežno enodelni neglagolski, med njimi pa so tudi glagolski. Pogostnost enih in drugih je nekako v sorazmerju s pogostnostjo nasploh: POMOČ BANJALUKI — KAIRO. / »ENERGOINVEST« V ETIOPIJI — ADIS ABEBA. / POTRES — BERKELEY. / POGA JANJA SE BODO NADALJEVALA — BERLIN. / LETALO SE JE VRNILO — DUNA J. / NOVOZELANDSKE VOLITVE — CANBERRA. / TRGOVINSKI SPORAZUM — MOSKVA. / VOJAŠKI OBISK — BERLIN. / VIETNAMSKA DELEGACIJA — TIRANA. / KONEC OBLI-

SKA — MOSKVA. / NEZAŽELEN DIPLOMAT — INSTNBUL. / PREPOVEDANE ŽENITVE S TUJKAMI — DAMASK. / PRVA ŽRTEV MRAZA — ORTISEI. / PODRAŽITEV — PRAGA. / PROCES — ATENE. / VOLITVE V INDONEZIJU — PHNOM PENH. / NADZORSTVO V LETALSKEM PROMETU — RIO DE JANEIRO. (D, 22. novembra, 1969, 12)

Tu se postavlja vprašanje, ali je podatek, ki je na zapostavljenem položaju za pomišljajem, grafično pa (pri pregledanih 2500 primerih) zmeraj prikazan enako kot naslov, mogoče šteti k naslovom ali ne. Vprašanje je načelne narave: gre za to, ali pri tovrstnih naslovih odloča o tem, ali spada k naslovu, samo struktura ali tudi grafična podoba besed. V prav tako 2500 primerih iz rubrike Telegrami v letih 1972—73 je stanje namreč povsem jasno:

N: Žito za ZSSR
B: RIM — /.../
N: Azijsko prebivalstvo
B: TOKIO — /.../
N: Obletnica revolucije
B: ALŽIR — /.../ (D, 2. 11. 72, 14)

Pri odločitvi pomaga primerjava. Mali naslovi iz prve skupine očitno spominjajo na eno vrsto enostolpčnega naslovja. Na eni strani Dela (30. 10. 75, 6), ki je cela posvečena skupni tematiki pod naslovom Surovine vse dražje, je ista problematika narekovala, da nastopa kar osem enakih naslovov (naslov, podnaslov in besedilo dolžine 21 vrstic):

Trepča: naložbe v rudo; Bor: premalo bakra; Sarajevo: izvoz v ZDA; Vranje: več bombaža; Delčevo: čistejše ozračje; Linz: ruda iz Brazilije; Zagreb: tovarna pohištva; Debar: pobuda za HE.¹²

Primerjava pokaže:

mali naslov — VOJAŠKI OBISK — BERLIN,

veliki naslov — Delčevo: čistejše ozračje

da imata naslova skupno dvodelnost (dve enoti sta oddeljeni z ločilom), navedek vira (ena enota je zmeraj zemljepisno lastno ime) in grafično obliko. Ločita pa se po položaju zemljepisnega lastnega imena (na drugem: na prvem mestu) in po vrsti ločila (pomišljaj : dvopičje). Ker

¹² To je ena najpogostejših vrst enostolpčnega naslovja. V posameznih izvodih časopisa se pojavlja po tri- in večkrat (seveda v določenih obdobjih, na kar gotovo vpliva »osebni stil« urednika določene strani). Na prvem mestu je poleg kraja lahko država ali tudi občno ime: Rio: Camara obtožuje; Čile: zarota kongresa; Uganda: konec počitnic (vse D, 14. 5. 73, 1); Soline: izgube rastejo; Zagreb: načrti »Zastave«; Mehika: domači projekt; Koper: vagoni z nafto; Funt: čas za odločitev; Lira: kriza je mimo (vse D, 27. 9. 73, 8).

je v naslovju zemljepisno lastno ime kot navedek vira v besedilu izpuščeno, v drugi vrsti malih naslovov pri Telegramih pa je grafično ločeno od naslova (po obliki črk in v novi vrsti skupaj z začetkom besedila), je mogoče postaviti, da o tem, kdaj kak podatek spada k naslovu, odloča njegova grafična podoba. Tako obliko VOJASKI OBISK — BERLIN štejem za enoten naslov.

Zadnje vesti: Naslovi so enodelni in dvodelni; enodelni prevladujejo. Kot prejšnji tudi ti niso aktualizirani; nimajo vira (zemljepisnega lastnega imena):

— Strmoglavili dve letali — / Simpozij o prevajanju — / Osmi kongres KPŠ — / Pritožba Senegalije — / Nov satelit — / Stavka se nadaljuje — (D, 15. 10. 72, 12)

Diplomatska kronika: Zelo zožena tematika se odraža tudi v naslovih: velika pogostnost lastnih imen, zelo omejeni vzorci, posebno pri neglagolskih enodelnih. Napovedujejo najkrajše novice. Tudi ti naslovi so že sami zase kratke novice, besedilo se širi na račun izčrpnosti podatkov o funkciji in državljanski pripadnosti določene osebe:

— TITO ČESTITAL MEDICIJU — / INDIJSKI VELEPOS LANIK PRI ŠPILJAKU — / BREŽNJEV SPET V MOSKVI — / SADATOV POSVET S SINDKI JEM — / INDIJSKI GOST PRI KOSIGINU — / POGOVORI MED FINSKO IN NDR USPEŠNI — (D, 7. 9. 72, 16)

1.2.3. Polnaslovi

Svojevstvene značilnosti izkazujejo naslovi v rubriki Novice. To so v veliki večini *naznanila*, sporočila o dogodkih v prihodnosti. Po konstrukciji so podobni že opisanemu naslovju. So dvodelni, prvi del je zemljepisno lastno ime, ločilo je dvopičje, drugi del pa naslov. Svojevstvena pa je njihova grafična podoba: drugi del je grafično ločen tako od prvega dela kakor od besedila s polkrepkim tiskom. Da gre za enoten naslov kljub grafični razliki, odloča mala začetnica drugega dela. Ker razlike le ni mogoče zanemariti, jih je težko obravnavati kot čiste naslove, nemože pa samo kot poudarjene dele besedila — zato poimenovanje *polnaslovi*. Niso izpostavljeni nad besedilom, samo besedilo pa je skoraj zmeraj daljše od doslej obravnavanih kratkih novic: — CELJE: Faust na odru — / PTUJ: retrospektiva Bojana Golije — / NOVA GORICA: slovenska krstna predstava drame Vitomila Zupana — / MARIBOR: gledališki stiki — / MARIBOR: šolska likovna dejavnost — / VIDEM: peti INTART — (D, 19. 10. 72, 7)

1.2.4. Panaslovi

So naslovi, ki so od lastnosti naslova ohranili samo še grafično: poleg navpičnega razmika ločujejo novico od novice samo grafično poudarjena zemljepisna lastna imena, ki dajejo podatek samo o viru oz. kraju dogodka, o vsebini novice pa ni v naslovu nobenega podatka več. Taki naslovi so npr. v rubrikah *Vrtimo globus* in *Na kratko*.

Vrtimo globus: SAN FRANCISCO — / BUDIMPEŠTA — / LONDON — / VARŠAVA — / PARIZ — / VARŠAVA — / LONDON — / WASHINGTON — / TEHERAN — / FRANKFURT — / MESSINA — / MÜNCHEN — / PARIZ — (D, 11. 12. 69, 9)

Na kratko: BANGKOK — / SAIGON — / BEOGRAD — / TOKIO — REKA — (D, 11. 3. 73, 12)

Panaslovi že zelo izstopajo tudi iz okvira malih naslovov, vendar ohranjajo z velikimi in malimi naslovi skupno lastnost: so od besedila grafično ločeni jezikovni znaki in »naslavlajo« svoje, tudi grafično ločeno jezikovno sporočilo — novico. Seveda pa je med npr. panaslovom *BEOGRAD* in malim naslovom uvodnika, npr. *Dubrovnik* bistvena razlika: v panaslovu zgolj *označuje* lastno ime, v malem naslovu uvodnika pa *pomeni*.

2. Tehnični naslovi

Tehnični naslovi zajemajo dva vidika, časopisno-tehničnega in vsebinskega. Prvi pomeni njihovo mesto v naslovju ali besedilu, drugi pa njihovo vsebinsko odvisnost oz. neodvisnost od neposrednega okolja ter njihove notranje značilnosti.

Tehnični naslovi se delno prekrivajo s pravimi naslovi, npr. vsaj v eni zahtevi: en naslov — eno zaključeno sporočilo. Tak je nadnaslov. Lahko pa prav te značilnosti nimajo (mednaslovi) ali so iz več stavčnih povedi. Zato se je težko odločiti, ali je treba tehnične naslove obravnavati v okviru pravih naslovov ali pa so v okviru časopisnih naslovov neodvisna kategorija (v grafu je ta dvojna možnost prikazana s črtkasto povezavo med pravimi naslovi in časopisnimi naslovi kot izhodiščno kategorijo).

S časopisno-tehničnega vidika se tehnični naslovi delijo v nadnaslove, mednaslove in podnaslove.

2.1. **N a d n a s l o v i** so najtežje določljiva kategorija med časopisnimi naslovi. Opisati jih, pomeni, odgovoriti vsaj na dve vprašanji:

1. Zakaj se ne obravnavajo kot enota naslovja?

2. V čem se bistveno ločijo od nepravilnih, posebno rubričnih naslovov?

1. Za to, da bi jih obravnavali kot enoto naslovja, bi govorila praviloma izpolnjena zahteva: en naslov — eno zaključeno sporočilo. To bi nadnaslove tudi ločevalo od rubričnih naslovov. Tudi grafično so ločeni, saj so prostorsko na najvišjem mestu. Proti obravnavanju v sklopu naslovja pa govorita prav tako dve dejstvi: nadnaslovi niso nujna enota naslovja, tako kot sta nujna naslov in podnaslov; drugič pa, ne ustrezajo postavki iz definicije pravih (časopisnih) naslovov, t.j. ne nanašajo se na vsebino sporočila, ki ga napovedujejo, ampak usmerjajo na tematiko sporočila v najširšem pomenu besede. Njihova vloga je orientacijska. Dejstvo, da je v bistvu orientacijska tudi vloga rubričnih naslovov, se nanaša na drugo vprašanje.

2. Rubrični naslovi praviloma napovedujejo več samostojnih sporočil, če ne, je to zgolj zato, ker rubrike iz objektivnih razlogov ni bilo mogoče izpolniti z več sporočili. Rubrični naslovi se praviloma nahajajo na ustaljenem mestu in se ponavljajo, nadnaslovi pa se ponovijo samo slučajno.

Odločitev za obravnavanje nadnaslovov kot samostojne kategorije pa s tem še ni zadosti utemeljena. Če za primerjavo postavimo skupaj že prikazano enostolpčno naslovje ter podobno razmerje nadnaslova in naslova, npr.:

enostolpčno naslovje — Čile: zarota kongresa
 nadnaslov in veliki naslov — Francija
 Strelice iz Prage,

je podobnost precejšnja; za besedo Francija manjka ločilo dvopičje, enote pa pri branju sprejemamo prav tako, kot če bi na tem mestu bilo dvopičje. S tem smo pri primerjavi, ki je bila že narejena in kjer je podobno razmerje govorilo v prid enotnega obravnavanja, namreč:

(a) VOJAŠKI OBISK — BERLIN.

(b) Delčevo: čistejše ozračje.

Primer (a) se je štel kot celota za naslov. Toda če k primeroma enostolpčnega naslovja ter nadnaslova in naslova pristavimo še kak primer za nadnaslov, npr.:

— Marjan Sedmak: Fašizem danes — 5

— Po slovenskih glasbenih dnevih,

se pokaže, da sta bila prva primera enaka po tem, da je bila na prvem mestu beseda, ki je zemljepisno lastno ime, na drugem pa podatek, ki je

bil kot naslov vezan na to lastno ime. Če bi ju torej obravnavali v sklopu ene kategorije, bi to pomenilo, da je na odločitev vplivala posamezna, enkratna situacija, odvisna od leksikalne izpolnitve, ne pa vloga besed, ki so postavljene v nadnaslov.

Treba je prikazati še razmerje med paginalnimi naslovi in nadnaslovi. V tem razmerju se najde še ena potrditev tega, da nadnaslovi napovedujejo predvsem tematiko, ne pa konkretne vsebine sporočila.

Na straneh časopisa nadnaslovi ne nastopajo neurejeno ali vsaj večinoma ne; na straneh, kjer je tematika dovolj jasno začrtana, naslovja nimajo nadnaslovov, npr. Notranja politika, Zunanja politika, Gospodarstvo itd. Šele tam, kjer je paginalni naslov zasnovan tako široko, da je potrebno orientacijsko pomagalo pri iskanju oz. pri izbiri sestavkov za branje, nastopajo nadnaslovi. V dnevniku sta taka paginalna naslova npr. *Reportaže* ali *Reportaže, podlistek*. Če je sestavek, ki ga je mogoče spraviti v okvir reportaže ali njej podobnega daljšega članka, objavljen pod kakšnim drugim paginalnim naslovom, pride v naslovje paginalni naslov kot nadnaslov: Reportaža.

To je najbolje ponazoriti s stranmi Dela, ki izhajajo tedensko kot t. i. *sobotna priloga*. Strani te priloge imajo skupen paginalni naslov *Za konec tedna*, znotraj pa so za praviloma daljše članke (komentarje, potopise, polemike in tudi že sporočila, ki izstopajo iz stilotvornih sporočil) nujno potrebni orientacijski naslovi, in prav tu ima praviloma vsako naslovje tudi nadnaslov. V eni taki prilogi najdemo primere, ki jih bo poznejša razdelitev spravila v štiri enote. Nadnaslovi po straneh: str. 15: Energetska prihodnost / Politična reportaža / str. 14: Obisk onstran meje / str. 15: Grčija / Afriška enotnost / str. 16: Vojaško-politični komentar / Francija / str. 18: S celovškega »tedna srečanj« / Kratki književni esej / str. 19: Iz življenja našega in tujega delavca ter uslužbenca / str. 20: Pogovor z dr. Ivanom Supkom / str. 21: Etruščani (4) / Mimo turizma / Psihologija / str. 22: Resnica o umazani vojni (2) / str. 24: Pred polfinalnim bojem za šahovski naslov. (Izpuščeni so seveda rubrični naslovi Prejeli smo; Portret tedna; Naša ulica; Vaša stran; Odmevi na; Kulturni koledar) (D, sobotna priloga, 26. 6. 71)

2.1.1. Vrste nadnaslovov

(1) Nadnaslovi napovedujejo tematiko z občnim imenom, ki v predmetnem in pojmovnem svetu zajema širši krog od besed (ali katere od besed) velikega naslova ali podnaslova. Beseda (ali besede) iz nadnaslova se velikokrat ponovi v podnaslovu. Med besedami v nadnaslovu, naslovu

ali podnaslovu je lahko tudi sinonimni odnos, izražen tudi metaforično oz. s kakim drugačnim aktualizmom.

Nadnaslov (Nn): Razorožitev

Naslov (N): **SALT — velika potegavščina** (D, 15. 6. 72, 16) // Nn: Kriminal / N: »**Visoka dama**« / P: *Spretna tatica se je izdajala za konzulovo ženo iz Stuttgarta v Nemčiji* (D, 20. 10. 70, 7) //

Nn: Folklor / N: **Mlatev — po starem** (D, 28. 7. 72, 8) // Nn: Protest / N: **Verona noče bikoborbe!** / P: *V starodavni areni ne bo tekla kri — Dominguin dobil protestno košarico* (D, 11. 5. 72, 8) // Nn: Mamil / N: **Turški senator in »beli tovor«** / P: *Pretrgana veriga tihotapljenja mamil — Pustolovščina uglednega diplomata* (D, 16. 5. 72, 8) //

Nn: Helikopter / N: **Cestni kačji pastir** / P: *Pred prazniki so slovenski miličniki izvedli akcijo, v kateri je sodeloval tudi helikopter* (D, 13. 12. 72, 8) // Nn: Islam / N: **Novi apostoli Mohameda** (D, 21. 4. 73, 17)

Tematika, ki se kljub široki oznaki tega, kar bo prinašalo sporočilo, vendarle povezuje z njegovo vsebino, je v nadnaslovu lahko zajeta še bolj široko, tako da se med nadnaslovom in konkretno vsebino zveza sploh izgubi:

Nn: Anketa / N: »**Moški poklici**« za ženske / P: *Kaj je povedala anketa med dekleti: /.../* (D, 16. 9. 71, 7)

Aktualizmi so v nadnaslovih redki, npr.:

Nn: Kaj nam (ne) ponujajo? (namreč na trgu, op. T. K.) (D, 15. 6. 72, 3)

Nadnaslov je samo še simbol, pod katerim se razvija vsebina:

Nn: »Kollander« / N: **Več čez »Veliko lužo«** / (šele sinopsis pove, da gre za ameriškega Slovenca Avgusta Kollanderja, ki je ustanovil potovalno agencijo) (D, 16. 11. 71, 7)

(2) Nadnaslovi so naslovi daljših sestavkov, najpogosteje reportažnih zapisov, ki v posameznem izvodu časopisa izhajajo v obliki nadaljevanj. Vsak sestavek je zaključena celota in ima svoje polno naslovje. Če bi vzeli besedilo kot celoto, bi bil sedanji nadnaslov njegov pravi naslov, posamezni veliki naslovi pa nekakšni mednaslovi:

Nn: Marjan Sedmak: **Fašizem danes — 5** / N: **Genova se upre** (D, 3. 7. 72, 10) // Nn: Od zračnega terorja do pogajanja — 5 // N: **Saigon: aplavz za bombe** (D, 20. 1. 73, 5) // Nn: **PO SLOVENSКИH VINSKIH CESTAH (2)** / N: **Zapuščena klet je oživila** (D, 6. 8. 75, 10) // Nn: **VAM V POMOC (6)** / N: **Razevetelo steklo** / P: *O čem nas vse lahko pouči kamenček, ki iz tega ali onega vzroka prileti v vetrobransko steklo našega avta* (D, 15. 9. 75, 5)

(3) Nadnaslovi tematiko konkretizirajo na vrsto ali na bolj določene okoliščine v tej tematiki. Približujejo se podatkom o vsebini sporočila:

Nn: Ob pisateljavi šestdesetletnici / N: **Bor v viharju** (D, 14. 4. 73, 24) // Nn: Preusmerjanje kmetij / N: **Kmetje si pomagajo s svojo organizacijo** (D, 2. 2. 73, 9) // Nn: Po sledovih nedavnih dni / N: **Dim se še ni razkadil s pogorišča hladne vojne** (D, 18. 8. 73, 20) // Nn: Po slovenskih glasbenih dnevnikih / N: **Festival da, vendar širše zasnovan** (D, 22. 6. 74, 27)

(4) Nadnaslov je geografsko lastno ime, ki pove, da se bo vsebina nanašala nanj, nič pa o sami vsebini:

Nn: Italija / N: **Mikrofoni pod posteljo** (D, 1. 6. 72, 8) // Nn: Francija / N: **Strelice iz Prage** (D, 20. 2. 72, 7) // Nn: Sovjetska zveza / N: **Na štiri oči** (D, 24. 2. 73, 18) // Nn: Bližnji vzhod / N: **Seherezadina tisoč in ena noč** (D, 7. 4. 73, 18) //

Z dodatnim podatkom k temu lastnemu imenu se tematika nekoliko zoži:

Nn: Premik na Bližnjem vzhodu / N: **Razbrazdana podoba miru** (D, 5. 8. 74, 25) // Nn: Večnadstropna Amerika / N: »**Jaz nisem kandidat**« (D, 16. 12. 73, 2) // Nn: Argentina po Peronu / N: **Bo Estela zmogla, česar Peron ni?** (D, 20. 7. 74, 27) // Nn: Po volitvah v Italiji / N: **Bodo politično obzorje prekrili temni oblaki?** (D, 20. 5. 72, 18)

(5) Nadnaslov je neke vrste »navezovalni« naslov, ali natančneje, veliki naslov navezuje na nadnaslov, ker je njegovo (skladenjsko) nadaljevanje. Ta vrsta je redka, a učinkovita:

Nn: Premalo snega, vendar: / N: **Veliko gostov!** (D, 24. 1. 74, 9) // Nn: TISTI Z OBCUTLJIVO KOŽO SO NAJBRŽ / N: **Sami jezikoslovci** (D, 17. 6. 75, 9)

Razmerje med nadnaslovom in velikim naslovom je v vsebinskem pogledu tako, da skladenjska odvisnost velikega naslova od nadnaslova ni vidna v najvažnejši enoti, tj. v velikem naslovu. To pomeni, da veliki naslov lahko učinkuje tako kot ostale vrste naslovov: **Veliko gostov!**; **Sami jezikoslovci**.¹³ Možnosti, da najprej ugotovimo odvisnost velikega naslova in njegov pomen, razumemo šele, ko preberemo nadnaslov, so redke, s tem še bolj opazne in še bolj učinkovite:

Nn: Pri Merkatorju se dobi vse, le / N: **Krompirja ne** / P: *V ospredju je čebulji in krompirjev plan — Veselje izvozili za marke* (D, 2. 3. 76, 10)

Seveda so taki naslovi primerni le v omejenem številu žanrov in tudi prevelika njihova pogostnost ne bi bila dobra. V naslovju agencijskih poročil npr. ne morejo nastopati.

2.2. Mednaslovi

V časopisu je vloga mednaslovov¹⁴ bolj tehnična kot vsebinska, razlika pa je ugotovljiva in je stilne narave.

1. Najpogostejša in na strani dnevnika najbolj vezana je tehnična vloga mednaslovov. Zasnovana je na zahtevi, da sporočilo, natisnjeno

¹³ V svojem prikazu sistema naslovov, podnaslovov in vmesnih naslovov navaja tak primer tudi *Dular*: Nn: **Tudi vas bo tedni zanimal odgovor** / N: **ALI LAHKO CEPIMO TUDI STAREJŠE LJUDI?** (gl. citirano delo v op. 3, str. 215).

¹⁴ *Dular* uporablja poimenovanje »vmesni naslovi« (prav tam, str. 214).

na eni strani časopisa, ne more biti strnjeno od začetka do konca, ampak mora biti prekinjeno, razmejeno z grafičnimi vložki. To so poleg slikovnega gradiva ravno mednaslovi. Govor, referat ali podobno jezikovno sporočilo pomembnejše vsebine in družbenopolitično pomembnejšega avtorja lahko časopis ponatisne v celoti, zaradi njegove dolžine (zelo pogosto čez celo časopisno stran) pa ga razdeli na navidezna »poglavja« z mednaslovi. Mesta, na katerih je besedilo prekinjeno za vstavljeni mednaslov, so sicer odvisna od vsebine samega sporočila, vendar le toliko, da zaokrožene misli ne pretrgajo preveč nasilno. Treba je seveda poudariti, da mednaslovov ne dela avtor sporočila, ampak urednik, zato imajo nasploh značilnosti časopisnih naslovov. Za ta tip mednaslovov velja to skoraj dosledno. Pri govorih in referatih je mednaslov najpogosteje prirejena stavčna ali nestavčna poved iz sledečega besedila. Takrat sploh nima vloge besedilo vsebinsko razmejevati, ampak predvsem izpostaviti vodilno misel sledečega dela sporočila. Izstopa torej pozivna pred poimenovalno in stališčna pred poimenovalno funkcijo. Za prikaz tega navajam mednaslove v referatu F. Popita na 3. srečanju samoupravljalcev. Referat je natisnilo Delo 28. 6. 1974 na celi strani 2.

N: Revolucije ni možno uresničiti v kabinetih

P: Iz referata predsednika CK ZKS Franceta Popita na 3. srečanju samoupravljalcev Jugoslavije — Gre za to, da z novo ustavno ureditvijo pospešimo socialistični in samoupravni razvoj naše družbe — Dograjevanje samoupravnih socialističnih odnosov le s produktivnostjo

Mednaslovi (M): Kako daleč resnična oblast delavcev // Trdna podlaga za politični boj // Naša naloga: spremeniti družbene odnose // Samoupravljanje, večja družbena produktivnost // V čem se kažejo nasprotni pritiski // Samoupravljanje kot kulisa // Kreditno monetarni odnosi // Kje se kaže odtujevanje dohodka? // Kaj sistemsko spremeniti? // Popolna enotnost stališč.

Podobnost z navadnimi časopisnimi (velikimi, malimi) naslovi je v nekaterih stvareh izrazita: opuščanje pomožnika kot vezi, raba dvo-pičja, nenastopanje ali nastopanje vprašaja, vezniška zveza s *kot*, kjer *kot* ni primerjalni veznik.

Kako v takih primerih povsem izgubi poimenovalno funkcijo oz. običajne funkcije sploh in dobi svojsko vlogo mednaslova, ki besedilo na določenem mestu prekine in postane *poudarjena vez med razdruženima deloma*, pa ponazorimo s primerom:

»Dograjevanje samoupravnih socialističnih odnosov in samoupravne organiziranosti je torej možno le s pomočjo boja za večjo družbeno proizvodnjo in za večjo družbeno produktivnost.

M: Samoupravljanje, večja produktivnost

Go pa je tisto področje dela, tisti prostor družbenega delovanja, na katerem so delavci /.../«

V obsežnejših, analitično zasnovanih komentarjih poklicnih novinarjev se pokažejo podobnosti med strukturo velikega naslova in mednaslovov na eni ter mednaslovov med seboj na drugi strani. Mednaslovi zelo spominjajo na uvodniške naslove, smiselna zaokroženost oddelkov, ki jih naslavlja, pa je veliko večja kot prej. Npr.:

Nn: Mružbenogospodarski razvoj v prihodnjem letu / N: **Hitri rasti se ne smemo odpovedati** / P: *K izvozu bodo največ pripomogle elektroindustrija, kopenskopredelovalna industrija, barvna metalurgija in kemična industrija* / M: Utesnjena gospodarska rast / Manjkajo instrumenti / Investicije usmerjajo gospodarsko sestavo / Poudarek domači surovinski osnovi / Skrb manj razvitim in obmejnim krajem / Gospodarstvo dušijo prevelike obveznosti (D, sobotna priloga, 7. 12. 74, 19; Andrej Arko)

Za take mednaslove lahko večinoma sklepamo, da so avtorski, imajo pa lahko katerokoli od treh osnovnih funkcij.

2. Tehnična vloga mednaslovov se prevesi (a nikoli popolnoma) proti vsebinski. To se kaže v že omenjeni vsebinski povezavi med naslovjem in mednaslovi, predvsem pa v vsebinski povezanosti med samimi mednaslovi; že sami, brez besedila, pomenijo zaključeno vsebinsko celoto, kakor da bi bili preračunani na to, da jih bo bralec prebral prej kot samo besedilo. Pojavljajo se v izrazito avtorskih časopisnih sporočilih, najbolj opazni so v reportažah. Primer, ki ga tu navajam, kaže celotno njevanje avtorjeve prizadetosti in notranje napetosti, rastoče od začetka proti koncu, mednaslovi pa so izpostavljene točke na strmo rastoči in na določeni višini ustavljeni premici. Konstrukcija dobiva estetske razsežnosti:

Nn: S prve konference ZN o človekovem okolju /

N: **Vietnamska pokrajina umira** /

P: *Ekocid, nova vrsta vojnega zločina*

S: STOCKHOLM, 16. junija — Danes se je v švedski prestolnici končala prva konferenca Združenih narodov o človekovem okolju. Toda zakaj ta konferenca ni imela na dnevnem redu uničevanja Vietnama, tega največjega uničevanja okolja v vsej človeški zgodovini? Zakaj je ta zadeva tako občutljiva, da je ameriška delegacija neuradno grozila zapustiti to konferenco, potem ko sta uničevanje Vietnama omenila švedski premier Olof Palme in vodja kitajske delegacije?

M: Zastrupljanje hrane / Drevesa ginejo / 26 milijonov bombnih kraterjev / Buldožerji podirajo džunglo / »Pokrajine nisem mogel več spoznati« / Vietnam, zibelka svetovne civilizacije (D, sobotna priloga, 17. 6. 72, 18; Mitja Jermol)

2.3. Podnaslovi

Bistvene značilnosti podnaslovov so bile prikazane pri naslovjih vezanih in prostih enot. Podnaslovi imajo en, dva ali več delov, od katerih bi bil lahko vsak posamezen tudi samostojni naslov. So tako stavčne kot

nestavčne povedi. Izražajo vsebinski vidik vezanosti enot v naslovju. Glede na to se delijo v štiri skupine.

2.3.1. Navezovalni podnaslovi: Vsaj en del navezovalnega podnaslova je nujna sestavina naslovja vezanih enot. Vsebinsko se veže z velikim naslovom, ga širi, ima isto ali sinonimno besedje z velikim naslovom ter pomeni prehod k sinopsisu. Lahko pa je od velikega naslova odvisen tudi skladenjsko:

N: Italija zahteva izročitev

P: *Arafat pa zahteva, naj teroristom sodi revolucionarno sodišče PLO* (D, 21. 12. 73, 1)

2.3.2. Samostojni podnaslovi: So samostojna, brez povezave z naslovom oblikovana sporočila in kot taka nujna sestavina naslovja prostih enot.

2.3.3. Naštevalni podnaslovi: Sestojijo iz več delov, od katerih vsak napoveduje važnejši, tematsko ali predmetno zaključen del širokega sporočila. S tem se delno približujejo mednaslovom. Naštevalni podnaslovi se praviloma pojavljajo v naslovju, ki napoveduje poročilo, sestavljeno iz več krajših agencijskih poročil o isti pomembni tematiki. Vsak del naštevalnega podnaslova se praviloma nanaša vsaj na en odstavek v poročilu. V enostolpčnem naslovju so zelo redki. Najpogostejši so na prvi in zadnji strani časopisa. Za dnevnik Delo velja, da so posamezni deli naštevalnega podnaslova zmeraj ločeni s pomišljajem, za zadnjim delom pa ni nikoli pike.

Ker pri prikazu naslovij ta vrsta ni bila posebej omenjena, bo tu podan en primer naštevalnega podnaslova:

N: Nixona zapuščajo — Ford se pripravlja?

P: *»Neprijetno sporočilo« republikancev — Vsi po vrsti zapuščajo predsednika — Tisk zahteva odstop — Ford se boja že pripravlja na prevzem položaja* (D, 8. 8. 74, 1)

2.3.4. Mešani podnaslovi: Imajo značilnosti vseh ali vsaj dveh zgornjih. Ne mešajo se prosto, saj določene kombinacije vsebinsko niso mogoče, ker se medsebojno izključujejo, npr. navezovalni in samostojni. Najpogostejši kombinaciji sta navezovalni in naštevalni ter samostojni in naštevalni. K že omenjenim vrstam navezovanja je treba pristaviti še možnost, pri kateri je med velikim naslovom in prvim, tj. navezovalnim delom razmerje podobno napovednemu stavku (veliki naslov) in premenu govoru (navezovalni podnaslov mešanega podnaslova). Ustrezno ločilo, tj. dvopičje, zlahka rekonstruiramo:

N: **Nixon utemeljuje vdor**

P: »Ni invazija, marveč obramba nevtralnosti« — *Phnom Penh ni zahteval intervencije — Kaj bo storil Peking? — Intervencija brez zakonite podlage — Spopadi v ZDA* (D, 4. 5. 70, 10)

Navezovalni del mešanega podnaslova je lahko izražen z zaimki, npr. kazalnim:

N: **Ogenj gori**

P: *To je zmagovita popevka v Opatiji — Nagrada tudi našemu Jožetu Privšku* (D, 5. 3. 73, 14)

ali osebnim:

N: **Akcijski načrt za varstvo Sredozemlja**

P: *Sprejela ga je mednarodna konferenca strokovnjakov v Barceloni* (D, 5. 2. 75, 20)

5. Nepravi naslovi

Nepravi naslovi so, kot rečeno, paginalni in rubrični. Nimajo bistvenega znaka pravih naslovov, tj. en naslov — eno zaključeno sporočilo. V nekaterih drugih pogledih so lahko podobni pravim naslovom.

5.1. Paginalni naslovi

Kot nadnaslovi in rubrični naslovi omogočajo orientacijo po sporočilih znotraj ene časopisne strani, tako paginalni naslovi omogočajo orientacijo po straneh enega časopisnega izvoda. Paginalni naslovi so nekakšna poimenovanja posameznih časopisnih strani in kot taki najstalniji del časopisnih naslovov. Izpostavljeni so na skrajnem zgornjem robu časopisne strani (poimenovanje!). V časopisu *Delo* (in to velja tudi za jugoslovanske in nekatere evropske) ni paginalnih naslovov na prvi in zadnji strani. Paginalni naslovi so enobesedna, dvobesedna in (redkeje) večbesedna nevtralna poimenovanja ter priredne zveze. Poimenujejo bodisi tematsko zaokrožena področja človekove dejavnosti (kultura, znanost) bodisi notranjo časopisno razdelitev, temelječo na posameznih žanrih (dnevne novice, podlistek), ali še ožje, aktualnim zahtevam družbenega obveščanja namenjene oblike sporočanja (tribuna delegatov).

Po teh opisih so paginalni naslovi (V *Delu* 1973, 1975) tile:

Notranja politika; Notranja politika in gospodarstvo; Zunanja politika; Kultura, šolstvo, znanost; Gospodarstvo; Šport;

Dnevne novice; Reportaže, podlistek; Iz naših krajev; Reportaže; RTV, kronika, podlistek; Reportaže, Vrtimo globus; Vrtimo globus; RTV, Kronika; Objave, obvestila; Osmrtnice;

Tribuna delegatov; Iz jugoslovanskega tiska.

Besede, ki so paginalni naslovi, lahko pridejo na mesto nadnaslovov, npr. Reportaža, lahko pa postanejo tudi rubrični naslovi, npr. Vrtimo globus (prim. tudi prikaz razmerja med velikimi in paginalnimi naslovi v tabeli na str. 24. V takih primerih se seveda isti paginalni naslov in nadnaslov praviloma ne pojavljata na isti strani.

3.2. Rubrični naslovi

Tudi ti praviloma nimajo znaka: en naslov — eno zaključeno sporočilo. So druga najbolj ustaljena vrsta naslovov (za paginalnimi) oz. bi jih bilo treba razdeliti na povsem ustaljene in dnevno, tedensko ali kako drugače ponavljajoče se naslove ter na časovno omejene; slednji se iz rabe umaknejo, pojavijo se novi, pač v skladu z intencijami časopisa, da bi bil bolj raznolik ter ustrezal različnim potrebam in željam. Svoje strukture ali sploh podobe pa potem, ko so postavljeni, praviloma ne spreminjajo. Kadar se to zgodi, je pojav zelo opazen. Tako je bil npr. rubrični naslov *Rekli so* ob eni sami priložnosti spremenjen v *Rekla je* (D, 6. 4. 73, 8), to pa je glede na karakter rubrike in na slovnično značilnost 3. os. mn. (ki je v rubričnih naslovih sploh običajna, npr. Zapisali so; Komentirajo; Delegati govore) nepotrebno, ker deluje kot aktualizem, in sicer kljub temu, da je v rubriki res samo ena izjava ženske osebe.

Tudi rubrični naslovi so v bistvu orientacijsko pomagalo pri iskanju — zlasti drobnejših, tudi grafično manj poudarjenih — zaključenih sporočil. K ustaljenosti njihove oblike pristopa pri mnogih še prostorska ustaljenost na časopisni strani. Stilna vrednost rubričnih naslovov je pretežno nevtralna. Ko poimenujejo posamezne panoge dejavnosti, ali vrste dogodkov, o katerih časopis prinaša redne podatke, so tako kot paginalni naslovi nujno nevtralni:

Gledališče; Koncerti; Razprave; Kinematografi; Predavanja; Dežurne službe; Program /RTV/; Ocena /RTV/; Danes na RTV; Poroke; Pogrebi.

Isto velja za naslove, ki poimenujejo skupine žanrsko istovrstnih sporočil: Pisma bralcev; Mali oglasi; Diplomatska kronika; Novice; Zdravje; Vestni; Telegrami; S teleprinterja; Odgovori na vprašanja.

Ali po internih merilih zbrana sporočila aktualne vsebine; Zgodilo se je; Na kratko; Komentirajo; Zapisali so; Delegati govore; Polkrepko; Rekli so; Prejeli smo; Zvedeli smo.

V tej skupini včasih brez primerjanja težko razpoznamo rubrični naslov in ga ločimo od nadnaslova. Najzanesljivejši kriterij je seveda ponovitev, npr. *Mnenje in kritika*, ali pa raba 1. os. mn., ki kaže na ured-

ništvo in usmerja v rubričnost, npr. *Naš pogovor*. S svojo oblikoslovno, besedno, skladdenjsko opaznostjo pa lahko rubrični naslovi izražajo sporočila lahkotnejše vsebine, duhovite domislice ali pikre opazke k perečim dnevnim dogodkom od vsepovsod. Taki rubrični naslovi so: Iskrice; Spodrezani frak; Za gram sveta; Pa še to.

Razen za rubrične naslove iz prve skupine pa velja še ena — primerjalno gledano — izrazita lastnost: to so najbolj »hišni« naslovi, so last enega časopisa in plod domiselnosti urednikov pri posameznem časopisu. Če se aktualizirajo izven časopisa, so zelo učinkoviti, npr. rubrični naslov *Mali oglasi* in naslov nanizanke na ljubljanski televiziji ter celo duhovita pesem k tem zgodbam (Janez Menart). Splošna ocena, ki seveda sloni na osebnem okusu, bi bila za rubrične naslove v Delu zadnjih deset let, da so svojim nalogam primerno izbrani, oblikovno pestri in neprisiljeni.

РЕЗЮМЕ

Газетные заглавия, их структура, лексика и стилевая ценность, являются одним из центральных стилеобразующих явлений газетного стиля. В современных процессах коммуникации кроме газетного сообщения не существует ни одной другой формы, которая требовала бы от информатора наименование каждого сообщения. Этот количественный фактор должен повлиять на реакцию языка и на поведение как информатора так и адресата.

Кроме самого характерного, т. е. большого количества заглавий, показывает газета и их большую пестроту. Большое число заглавий обусловлено большим числом новостей (новых сообщений), а их пестрота большим числом разнообразных сообщений. С этим связаны и требования технического характера, т. е. сортировка по средству, объему, значению и т. д., т. е. все, что дает возможность быстрой ориентации, поиска требуемого сообщения и легкого и быстрого чтения. Таким образом формируются наряду с основными функциями заглавий (прогноз, оценка, призыв и отличительный признак сообщения) и другие вспомогательные функции заглавий. Все это нашло свое место в конвенции, сформировавшейся в отношении между газетой и читателем, оно отражается и в типологии газетных заглавий.

Основная классификация подразумевает регулярные и нерегулярные заглавия, что связано с предсказанием одного сообщения (регулярное заглавие) или нескольких сообщений (нерегулярное заглавие). Основным различительным признаком является связь: одно законченное сообщение — одно заглавие, сообщение и заглавие связаны определенным содержанием.

Регулярные заглавия можно классифицировать на основе или длины сообщения или наличия/отсутствия подзаголовка как крупные и мелкие заглавия. Крупные заглавия в газете наиболее маркированы и в отношении графики. Эти заглавия дополняют подзаголовки и в большинстве случаев и одноколонковые конспекты. Крупные заглавия могут дополнять и надзаголовки. Между этими единицами существует или не существует смысловая связь. Кон-

спект — единица, которая появляется только в связи с крупными заглавиями. Он соединяет в тексте особенности заглавий и текста, но зато он без синтаксических особенностей заглавий (н. пр. он без эллипсиса сказуемых и т. п.). В конспекте редко появляются и актуализмы. По этой причине конспект обычно стилистически нейтральный текст.

Мелькие заглавия без подзаголовков. Ними называются короткие сообщения (за исключением передовицы и курсивки). Они являются заглавиями новостей, толкований, коротких сведений и комментариев и т. п. Характерной чертой мельких заглавий — автоматизированные шаблоны и стремление к формальному, внешнему сходству, но по своей структуре и основной функции, т. е. функции наименования, они ничем не отличаются от крупных заглавий. Неполные заглавия и квазизаглавия или сохраняют частично некоторые функции заглавий или только графическую функцию (квазизаглавия).

Технические заглавия подразумевают два аспекта: газетно-технический и смысловой. Они частично перекрещиваются с регулярными заглавиями (одно заглавие — одно законченное сообщение). Таким является подзаголовок. Возможно и отсутствие именно этой особенности, напр. в междузаглавии. Подзаголовки бывают связывающие, самостоятельные, перечислительные и смешанные.

Нерегулярные заглавия бывают пагинальные заглавия и заглавия рубрик. Они без основного признака регулярных заглавий (т. е. без связи «одно заглавие — одно законченное сообщение»). Пагинальные заглавия дают возможность ориентации на страницах одного экземпляра газеты, они самая константная часть газетных заглавий. Другой наиболее константный жанр — заглавия рубрик, которые являются вспомогательным средством при распределении и поиске более мельких, графически менее подчеркнутых сообщений. Характерной чертой последних являются оригинальные специфичности отдельных издательств и результатов находчивости отдельных редакторов.

KAKOVOSTNA, KOLIKOSTNA IN HIERARHIČNA RAZMERA MED IZRAZNI MI PRVINAMI V PUBLICISTIČNI MI BESEDILIH

Izrazne prvine v publicističnih besedilih so izredno obsežne in raznovrstne. Prvine so v posebnih kakovostnih, hierarhičnih in kolikostnih razmerjih, deloma ugotovljivih tudi s preprostejšimi statističnimi metodami. Prvine najrazličnejše slogovne vrednosti oziroma zvrstne pripadnosti so medsebojno prepletene in prilagojene ter podrejene skupni intenciji, ki se kaže v posebnih slogovnih postopkih in ki sploh omogoča obstoj kakega besedila kot pomenske celote. Raznovrstnost prvin tako ne ustvarja vtisa kaotičnosti, temveč na višji ravni prehaja v novo kakovost — urejenost v smislu publicističnega jezika kot samostojne funkcijske zvrsti.

In journalistic texts the elements of expression are copious highly varied. The elements are found to be in specific qualitative, hierarchical and quantitative relations, partly determinable already by the less sophisticated statistical methods. The elements of widely different stylistic value and pertaining to various different registers are interrelated as well as adapted and subordinated to the common intention which manifests itself in specific stylistic procedures and is a precondition for the existence of a text as a meaningful whole. The heterogeneity of the elements accordingly does not create the impression of a chaotic state but rather on a higher level passes into a new quality — an arrangement in the sense of the journalistic language as a separate functional register.

Ugotovitve, pridobljene samo z razčlenjevalno metodo,¹ bi lahko pripeljale do zmotnega vtisa, da gre v publicističnih besedilih samo za naključno mešanico prvin iz vseh drugih zvrsti, brez hierarhične urejenosti. Različne okoliščine pri nastajanju teh besedil ter načelna odprtost za sprejemanje vseh mogočih prvin namreč povzročajo neenotnost na vsaki ravnini primerjave. Največja neenotnost se seveda pokaže pri primerjavi raznih časnikov, in sicer zaradi različnega prirejanja istih agencijskih poročil (predvsem s krajsanjem, prevajanjem, združevanjem poročil, opremljanjem z naslovi in drugimi postopki). V slovenskih časnikih iz začetka aprila 1972² sem našel okrog petnajst tem, o katerih so pisali na podlagi skupnih predlog, npr. »ugrabitelj letala ubit«, »Nixon obišče Irsko«, »Bijedić odhaja na Dunaj«, »črne koze v Jugoslaviji«, »lačna živina v železniških vozovih« idr. Naj podam en tak primer:

¹ Pričujoče delo se neposredno navezuje na razpravo *Zorstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih*, Slavistična revija 23, 1975, 2, 197—220, kjer sem publicistična besedila razčlenjeval glede na slogovno zaznamovanost oziroma zvrstno pripadnost njihovih prvin.

² Za podatke o korpusu gl. op. 1, str. 197.

BIJEDIĆ NA DUNA J

Predsednik ZIS bo uradno obiskal Avstrijo od 12. do 15. aprila

BEOGRAD, 5. aprila [Tanjug] — Danes so v Beogradu sporočili, da bo predsednik zveznega izvršnega sveta Džemal Bijedić z ženo uradno obiskal Avstrijo in se tam mudil od 12. do 15. aprila. Predsednik Bijedić odhaja v Avstrijo na povabilo avstrijskega zveznega kanclerja Bruna Kreiskega. Kot so še objavili, bodo predsednika Bijedića na potovanju v Avstrijo spremljali član zveznega izvršnega sveta Boris Šnuderl, namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve Jakša Petrić in še nekateri drugi. (D 1)

BIJEDIĆ OBISČE AVSTRIJO

Včeraj so v Beogradu uradno sporočili, da bo predsednik zveznega izvršnega sveta Djemal Bijedić s soprogo uradno obiskal Avstrijo od 12. do 15. aprila. Predsednik Bijedić bo obiskal našo severno sosedo na povabilo avstrijskega zveznega kanclerja Bruna Kraiskega. Predsednika Bjedića bodo spremljali član ZIS Boris Šnuderl, namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve Jakša Petrić in druge osebnosti. (LD 4)

BIJEDIĆ V SREDO NA DUNA J

Predsednik zveznega izvršnega sveta Džemal Bijedić bo s soprogo uradno obiskal Avstrijo od 12. do 15. aprila letos. Povabil ga je zvezni kancler Bruno Kreisky. Bijedića bodo spremljali član ZIS Boris Šnuderl, namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve Jakša Petrić in druge osebnosti. Avstrijski kancler dr. Bruno Kreisky bo sprejel danes na Dunaju predstavnike Slovencev, ki živijo v Avstriji. Zvezni izvršni svet je pred Bijedićevim obiskom včeraj preučil možnosti za razvoj sodelovanja med Jugoslavijo in Avstrijo. (V 1)

BIJEDIĆ OBISČE AVSTRIJO

BEOGRAD, 5. — Danes je bilo uradno sporočeno, da bo predsednik izvršnega sveta Džemal Bijedić s soprogo na vabilo avstrijskega kanclerja Bruna Kraiskega od 12. do 15. aprila uradno obiskal Avstrijo. Predsednika Bijedića bodo na poti v Avstrijo spremljali član izvršnega sveta Boris Šnuderl, namestnik zveznega tajnika za zunanje zadeve Jakša Petrić in drugi. Zvezni izvršni svet je na današnji seji proučil nekatera vprašanja s področja odnosov Jugoslavije z inozemstvom in gospodarske politike. V zvezi z bodočim obiskom predsednika zveznega izvršnega sveta Džemala Bijedića v Avstriji so proučili stanje odnosov z Avstrijo in možnosti napredka sodelovanja med obema državama. (PD 1)

Da so ta besedila nastala po popolnoma enaki predlogi — Tanjugovem teleksu — se vidi že iz kompozicije in nekaterih izrazov, ki ne bi mogli biti tako zelo vzporedni samo po naključju. Vendar je zvestoba predlogi različna: medtem ko so npr. v Delu ohranjeni tudi obrobni stereotipni izrazi (npr. *Kot so še objavili...*), je Večerovo poročilo tako v izbiri podatkov kot v skladijski in kompozicijski aktualizaciji razme-

roma samostojno. Posebnega pojasnila je potrebna časovna (konsituacijska) prilagoditev besedila v Ljubljanskem dnevniku: *Danes* → *Včeraj*. Ljubljanski dnevnik se tiska naslednji dan dopoldne. — Opozorim naj še na neenotnost pri prilagajanju tujih lastnih imen (*Kreisky*, *Bijedić*, *Petrić*, *Džemal*), stereotipov za generalije ipd. Če bi bilo besedilo daljše, bi se gotovo pokazale še druge posebnosti, npr. neknjižni odstopi pri besednem redu v Primorskem dnevniku.

Na splošno kaže, da je slovenska zamejska publicistika tudi jezikovno tesno povezana z osrednjo in ji v marsičem sledi, v nekaterih zadevah pa je vendarle bolj zadržana: iz razumljivih vzrokov se npr. bolj upira prevzemanju tujih prvin (npr. *namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve* — *namestnik zveznega tajnika za zunanje zadeve*, *superbombnik* — *velebombnik*, *neofašist* — *novofašisti*, vse iz Primorskega dnevnika), toda če jih že sprejme, je zadržana tudi pri njihovem opuščanju, posebno če gre za slavizme (npr. *je uvežbal*, *smatra* iz Primorskega dnevnika, *važnost*, *neumoren* iz Slovenskega vestnika ipd.).³

Izredno slogovno-zvrstno raznorodnost prvin ne le v okviru primerjav med različnimi časniki, temveč tudi v okviru istega besedila in celo iste povedi naj tu ponazorim⁴ le z nekaj primeri:

1. V istem besedilu: z *dipl ing. Mileno Paradiž* — *inž. Mirko Kovač* (DL 20 — Kako »delajo« v Ljubljani vreme?), *gaulajter* — *gauleiter* (ND 6 — Za kulisami druge svetovne vojne), *Newfoundland* — *Nova Fundlandija* (D 8 — Neizčrpni vir mičnih šal), *predsednik slovenske vlade* — *predsednik slovenskega izvršnega sveta* (DL 15 — Beg pred ukrepi ni izhod), *Generalni sekretar OZN Waldheim je imenoval [...]* *Tanga Minga Čaoa za prvega predstavnika LR Kitajske v sekretariatu te svetovne organizacije* (D 16), *Džemal Bijedić s soprogo [bo/ uradno obiskal Avstrijo od 12. do 15. aprila. Predsednik Bijedić bo obiskal našo severno sosedo na povabilo avstrijskega kanclerja.* (LD 4) *V Zagrebu se mrzlično pripravljajo na izdelavo domačih kontejnerjev. Med kupci je zanje mnogo zanimanja in so jih [...]* *že seznanili s prednostmi tega modernega transportnega pripomočka.* (LD 9)

Posebno zadnji primeri z razmerjem enobesedno — večbesedno poimenovanje so za publicistična besedila zelo tipični.⁵ Najprej nastopi ne-

³ Gl. B. Pogorelec, *Pogovori o vsakdanjem slovenskem knjižnem jeziku*, Delo (sobotna priloga) 27. 11. 1969, 21. 1. 1970, 28. 1. 1970.

⁴ Več tovrstnega gradiva podajam v članku *Zorstnost slovenskega publicističnega jezika*, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (zbornik predavanj), Ljubljana 1974, 43–44.

⁵ Gl. J. V. Bečka, *Jazyk a styl novin*, Praha 1973, 87–88.

posredno poimenovanje, potem pa še opisno ali klišejsko metaforično; pojav pogosto učinkuje kot gostobesednost ali prisiljeno duhovičenje. Tudi raba in porazdelitev enobesednih sinonimskih možnosti sta videti zelo poljubni, odvisni bolj od časnikarjeve trenutne volje kakor pa od zakonitosti, ki bi temeljile na kakem premišljenem funkcijskem načelu. Nekaj primerov: *je za hranilne vloge porok federacija — se je federacija odpovedala vlogi garanta za hranilne vloge — nihče več ne jamči — so primerno poroštvo za hranilne vloge — prevzame popolno poroštvo — je republika delno jamčila za sredstva — je imela federacija vlogo nekakšnega »supergaranta« — je federacija nehala jamčiti za dinarske vloge — je tajnost vlog zagotovljena — bo federacija še naprej porok za vse devize — ponekod jamči mesto — kako je s poroštvom za hranilne vloge v Zahodni Evropi* (TT 3 — Banke močnejše od federacije?). Breznikova ugotovitev o troizravnosti slovenskega časnikarskega jezika⁶ očitno ni samo zadeva preteklosti.

2. Raznovrstnost v okviru iste povedi: *elektrokardiogram in elektroencefalogram* (Tov 37; pisanje skupaj oziroma narazen), *bo dala Gruda poleg vse živine, ki jo bo dobila iz tega sodelovanja, še 8000 goved iz druge kooperacije* (D 4; razmerje domače — prevzeto), *Približno 150 študentov iz obeh Jemenov, Severnega in južnega, se je odločilo* (DL 2; raba velike in male začetnice).

V okviru iste povedi je pogosto mogoče najti prvine najrazličnejše zvrstne pripadnosti: zborne, pogovorne in narečne, strokovne, občevalne in umetnostne itd., ob tem pa seveda tudi publicizme. Preplet prvin socialnih zvrsti:

a) zbornost⁷-narečno: *Vse to morda za večje in naprednejše kraje ni veliko, toda za a d l e š i č k e razmere si večje dejavnosti na tem področju skoro ni mogoče želeli.* (DL 17) *Skoraj edini zaslužek je denar, ki ga dobe za »k l i n c e in š p i n e« — za zobotrebce in špile, ki jih narežejo v dolgih zimskih dneh.* (TT 11)

b) zbornopogovorno: *Tudi dijaki, ki špricajo šolo, morajo seveda nekje posedati.* (LD 10) *Kot že rečeno, Dobra volja je bil brihtna buča, toda ne dovolj, da bi tudi ušel iz hiše.* (D 8) *Z denarjem pa ni bilo tako kot sedaj, so ga bolj merkali.* (TT 11) V zadnjem primeru imamo preplet celo znotraj iste besede: njena osnova je iz pogovornega jezika (merkali), končnica pa iz zbornega (nereduciranega).

⁶ A. Breznik, *O časnikarski slovenščini*, Življenje besed, Maribor 1967, 135 do 136.

⁷ Tipične prvine zbornega jezika so natisnjene polkrepko, narečja razprto, pogovornega jezika pa pokonci.

Preplet prvin raznih funkcijskih zvrsti:

a) strokovno⁸-občevalno: *Cejlon, Nepal in Indija ne marajo več ne-likvidnih dolgotascev.* (D 9) *Uživamo v avanturi, ko srečujemo najpečje predstavnike morskih živalskih vrst.* (M 33)

b) občevalno-uradnovalno-strokovno: *Zaliti, trebušasti in sploh pretežki newyorški policisti se bodo morali po uradni dolžnosti odločiti za shujševalno kuro.* (D 11)

c) publicistično-občevalno: *V širšem družbenem dogovarjanju očitno nekaj škriplje.* (D 2)

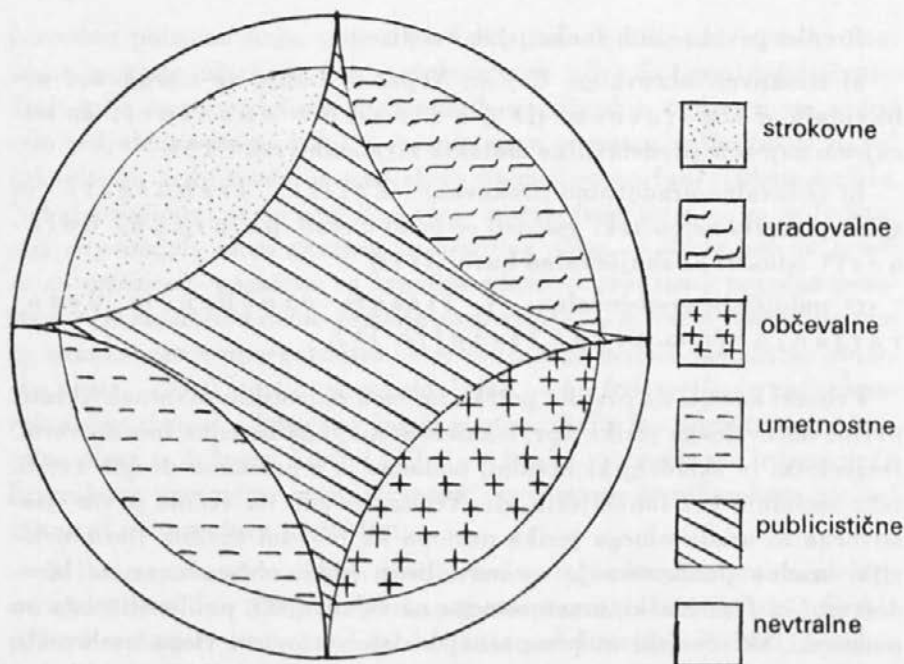
Primeri kažejo, da preplet poteka na vseh sistemskih ravneh hkrati; prvine občevalnega jezika npr. lahko nastopajo na besedni, besedotvorni, frazeološki in skladenjski ravnini, podobno je s prvinami drugih zvrsti, tako socialnih kot funkcijskih idr. Vendar se zdi, da večina prvin strokovnega in uradnovalnega jezika nastopa na besedni ravnini (terminologija, uradna poimenovanja ustanov, listin ipd.), občevalnega na besedotvorni in frazeološki, umetnostnega na skladenjski, publicističnega na pomenski, skladenjski in kompozicijski (stereotipnost, vloga naslovov⁹).

Medtem ko je treba pri razčlenjevanju slovenskih publicističnih besedil na osi socialnih zvrsti priznati nedvomno količinsko premoč osrednjih, tj. zbornih prvin ter obrobno narečnih in pogovornih, pa na osi funkcijskih zvrsti ni opaziti tako izrazitega količinskega razmerja med osrednjo (publicistično) skupino prvin in drugimi skupinami. Količinska razmerja v funkcijskozvrstni pripadnosti prvin publicističnih besedil si lahko grafično ponazorimo tako, kot kaže shema 1 na str. 60.

Z risbe se vidi, da so lahko posebne prvine publicističnega jezika v publicističnem besedilu sicer brez absolutne večine, imajo pa kljub temu osrednji, obvladujoč položaj v okviru celote. Tu je za zdaj žal treba ostati pri bolj ali manj približnih domnevah, saj bi do trdnih in popolnih številčnih podatkov, ki bi domneve potrdili ali omajali, lahko prišli le z zanesljivo zvrstno kvalifikacijo vseh prvin, pridobljenih z izčrpno razčlenbo celotnega korpusa, to pa je praktično nemogoče, in sicer ne le zaradi obsežnosti korpusa in zamudnosti takega opravila, temveč predvsem zaradi nujnih subjektivnih momentov pri zvrstnem kvalificiranju prvin ter zaradi teoretične zapletenosti njihovega prenašanja v enododne statistične vrednosti.

⁸ Gl. op. 4, str. 44–45, tipične prvine strokovnega jezika so tu natisnjene polkrepko, občevalnega razprto, uradnovalnega navpično, publicističnega pa z verzalkami.

⁹ Gl. op. 1, str. 209–215.

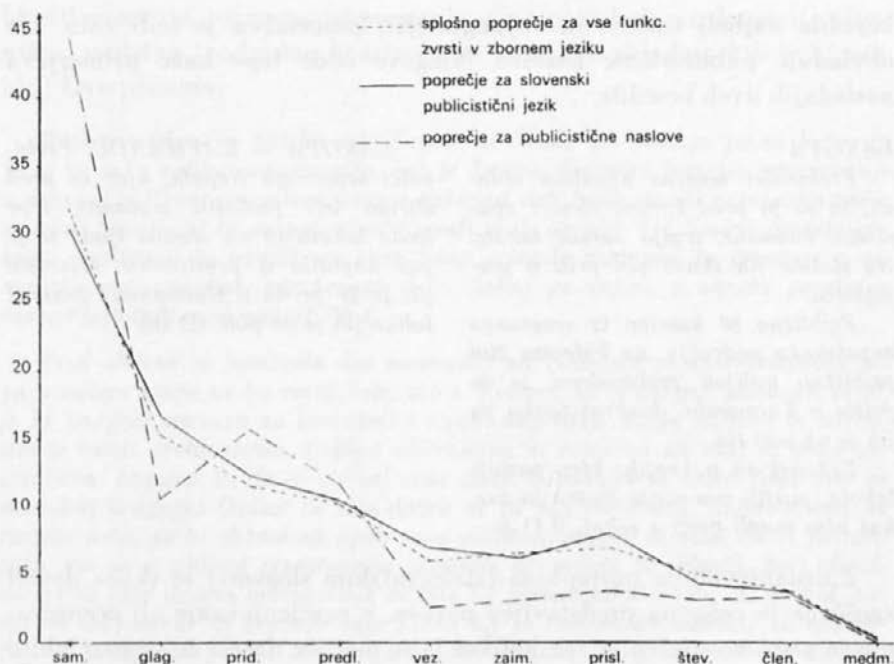

Za nekatere parametre statistične razčlenbe, ki jih je bilo vendarle mogoče ugotoviti s preprostejšimi metodami, pa lahko rečemo, da omenjene domneve o količinskih razmerjih med prvinami raznih zvrsti potrjujejo. To se npr. kaže pri ugotavljanju povprečne dolžine povedi,¹⁰ še izraziteje pa pri razčlembi po besednih vrstah. Vanjo je bilo zajetih 50 599 besed iz vseh publicističnih besedil na prvih nekaj straneh vseh obravnavanih časnikov (različno število strani je bilo upoštevano zaradi različnih tiskovnih formatov). Medtem ko se dobljeni podatki za vsa besedila skupaj izredno približujejo povprečnim vrednostim, dobljenim z enako statistično razčlemba odlomkov iz sodobnih umetnostnih (proznih), strokovnih in uradovnalnih besedil,¹¹ so podatki o pogostnosti besednih vrst samo v publicističnih naslovih čisto posebni (gl. diagram na naslednji strani); prav naslove pa imamo za najbolj izpostavljene in »prečiščene« publicizme, z najmanj primesi iz drugih zvrsti.

Naslovi imajo po statistični plati še vrsto drugih posebnosti, tu naj npr. omenim veliko pogostnost lastnoimenskih izrazov: količinsko razmerje med lastnoimenskimi izrazi v naslovih in takimi izrazi v publicističnih besedilih sploh je 10,5 % : 5,9 %.

¹⁰ Gl. v op. 1 cit. delo, str. 205.

¹¹ Gl. v op. 4 cit. delo, str. 45—46.

Obvestilnost publicističnih besedil in obstoj publicističnega jezika kot posebne zvrsti bi bila zelo dvomljiva,¹² če ne bi poleg omenjenih sredobežnih sil, ki izhajajo iz raznorodnosti prvin, delovale tudi sredotežne, izhajajoče iz enotnega sporočevalnega hotenja v besedilu kot celoti. To se navezuje na naloge publicističnega sporočanja — poročanje, vzgajanje in usmerjanje (pridobivanje za določena stališča¹³) — uveljavlja pa se s tipičnimi slogovnimi postopki.¹⁴

Poročanju (posredovanju podatkov, odsevanju dejanskosti) najbolj ustreza oznanjevalni (razglasni, informacijski) slogovni postopek in ker je poročanje osrednja naloga publicistike, je ta postopek za publicistična

¹² »O publicistični zvrsti, kot tudi o umetnostni, je mogoče reči, da je 'načelno' raznozvrstna.« — V. A. Aleksejev, *O nekotoryx osobenostjax publicističeskog funkcional'nogo stija*, Problemy žurnalistiki 2, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1973; na potrebo po enoumnejšem stališču nas opozarja tudi neenotnost pri uvrščanju publicističnega jezika v sestav funkcijskih zvrsti, če primerjamo razne avtorje: nekateri mu pripisujejo samostojnost, drugi ga imajo za podzvrst poslovnega jezika (prim. J. Pogačnik, *Poglavja iz splošne stilistike*, Jezikovni pogovori II, Ljubljana 1967, str. 235), nekateri ga sploh zamolčujejo (prim. A. Antoš, *Osnove lingvističke stilistike*, Zagreb 1972).

¹³ Prim. J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik* 3, Maribor 1967, str. 97.

¹⁴ Pri teoretičnih in terminoloških vprašanjih v zvezi s slogovnimi postopki se opiram na J. Mistrika *Stylistiko slovenského jazyka*, Bratislava 1970, 351 do 361.

besedila najbolj tipičen in najpogostejši; pomemben je tudi zato, ker obvladuje publicistične naslove. Njegove izide lepo kaže primerjava naslednjih dveh besedil:

LAKOTA

Prebivalci severne nepalske oblasti, ki so jo pred štirimi meseci opustošili monsuni, trpijo zaradi lakote. Na stotine jih skuša peš priti v prestolnico.

Približno 80 kmetov iz severnega nepalskega področja, na katerem živi približno milijon prebivalcev, je že prišlo v Katmandu, dvakrat toliko pa jih je na poti tja.

Begunci so v krajih, kjer pustoši lakota, pustili vso svojo živino in vse, kar niso mogli vzeti s seboj. (LD 4)

LAKOTA — KATMANDU. *Prebivalci severnega Nepala, kjer so pred štirimi leti pustošili monsuni, trpe hudo lakoto in na stotine ljudi se je peš napotilo v prestolnico. Osemsto jih je že prišlo v Katmandu, dvakrat toliko jih je na poti. (D 16)*

Z oznanjevalnim postopkom (»telegrafskim slogom«) se skuša doseči zgoščena in celostna predstavitev pojava, v razčlenjevanje ali ocenjevanje se pisec ne spušča, razen kolikor je to mogoče doseči že s samo izbiro podatkov, ki se mu zdijo vredni omembe. To se vidi tudi iz naslednjih dveh primerov:

Milenko, 20, rojen v Lukovcu, stanuje v Ljubljani, strojni tehnik, zaposlen v »Tribuni«; govori angleško in nemško; visok 183 cm, težak 83 kg, kostanjevih las in rjavih oči; rad fotografira, posluša glasbo in igra šah; njegov najljubši pisatelj je Tone Svetina, najljubša knjiga pa »Ukana«; v prostem času smuča. (LD 9)

Posebni odbor egiptovskega parlamenta je odobril načrt egiptovske vlade za gradnjo naftovoda Suez—Aleksandrija. Gradnjo je prevzel poseben konzorcij. Naftovod naj bi stal 360 milijonov dolarjev. (D 16)

Pri publicističnih naslovih je oznanjevalni postopek — podobno kot v predzadnjem primeru — tako odločilen, da neposredno odloča o njihovi slovnični sestavi (eliptični in imenski enodelni stavki, opuščanje nepolnomenjskih besed, velika pogostnost lastnoimenskih izrazov). Sicer pa je tipičen še za osrednjo skupino publicističnih književnih vrst — novice.

Na drugem mestu je po pomembnosti slogovni postopek, ki ga imenujemo obravnavanje; po njem se uresničuje druga pomembna naloga publicistike — vzgajanje in usmerjanje, oblikovanje javnega mnenja. Odločilen je predvsem v komentarskih sestavkih. Pisec pri obravnavanju neposredno izraža svoje mnenje o pojavih, dejstva razlaga in jih

hkrati ocenjuje, primerja in povezuje, zato potrebuje zapletenejša slovnicična sredstva (podredne konstrukcije, menjava skladenjskih naklonov idr.) Dva primera:

Poslovno-tehnično sodelovanje Emone in Grude pri pitanju goved kaže, da je še za tako veliko organizacijo, kot je Emona, koristno tesnejše povezovanje z drugimi velikimi organizacijami, s katerimi deli toeganje ali zagotavlja večje uspehe. Zakaj naj bi se potem odtujevali mali obrati? Pri Emoni pravijo, da bodo upoštevali in uvedli vse, kar bodo prinesle razprave in izkušnje o temeljnih organizacijah združenega dela. Zakaj pa potem v obratu perutnine razmišljajo tudi o odcepitvi? (M 4)

Pred občane se postavi dve možnosti: ali glasujete za samoprисpevek ali pa v vašem kraju ne bo ceste, šole, vrta. Volivec, ki bi utegnil glasovati proti, je že vnaprej spoznan za sovražnika otrok, napredka, dviga kulture in zdravstvene ravni prebivalstva. Takšna alternativa ni resnična ali vsaj ni prav zastavljena. Logično je, da so občani »za« cesto, bolnišnico in vrtec, toda niso za marsikaj drugega! Oblast to zelo dobro ve in zna izkoristiti. Referenduma ne razpiše zato, da bi občani na njem sami odločali, ampak le zato, da bi potrdili tisto, kar so si njihovi predstavniki zamislili, ali morda že sklenili. Bolj resnična izbira med dvema možnostima bi bila na primer takale: Občan, ali boš prispeval svoj denar za gradnjo hale Tivoli ali za Onkološki inštitut; ali naj občinska skupščina porabi del proračunskih sredstev za graditev ceste ali plavalnega bazena? (M 12)

Naslednja dva slogovna postopka, pripovedovanje in opisovanje, sta v publicistiki tako po obsegu kakor po pomembnosti bolj obrobna. Pri pripovedovanju je v središču pozornosti časovni potek, razvoj kakega pojava ali dogodka. Tu so deli sporočila tesno povezani med seboj, posebno njihova zapovrstnost je trdna (po tej plati pomeni zanimivo posebnost možnost retrospektive, časovnih preskokov in podobnih pojavov, znanih predvsem iz umetnostnih besedil). Pogosto se uporablja preteklik, pomembni so glagoli in časovni prislovi. V publicistiki se s pripovedovanjem srečujemo pri tisti skupini književnih vrst, ki se tudi sicer približujejo umetnostnim — v reportažah. Nekaj primerov:

V nedeljo, dan po prvem aprilu, sta dve Beli bobrovki pribrzeli do vrha polžastih stopnic ljubljanskega nebotičnika in točno ob enajstih dopoldne na ograji terase obesili veliko zastavo. To je bil podvig tistega dne. Praznaprav samo polovica podviga. Druga polovica jima je uspela potem, ko sta pri povratku še drugič pretentali za manjše jezero Močvirskih tulipanov, ki so se trli okrog nebotičnika, in odnesli pete skozi stranski izhod. (D 8)

Jože Zidar, šef odskočne mize, ki je srce planiške velikanke, je že dvignil svojo rdečo zastavo, da bi z njenim zamahom dovolil polet. Nenadoma mu je zastava zaplapolala v vetru, ki je završal čez vrhove okoliških dreves. Še zmeraj jo je držal visoko nad glavo in se negotovo oziral zdaj v merilec vetra, zdaj

v avstrijskega trenerja Seppa Bradla, nekdanjega planiškega junaka, ki je poskočil, roteč ga:

»Ne skakati!«

Počasi je Zidar povsili zastavo in ostal pripravljen za primer, če bi se sunek vetra unesel. Tega ni pričakal in tako je bilo prvega svetovnega prvenstva v smučarskih poletih konec. (Tov 8)

Opisovanje je po eni strani sorodno oznanjevalnemu postopku, po drugi pa se od njega bistveno loči: ne gre za podajanje celostnih dejstev, temveč za izražanje piščevih vtisov o lastnostih pojavov. Čas pri tem ni pomemben, zato se pogosto uporablja sedanjik s pomenom splošne časovnosti. Raba glagolov je stereotipna, najpogostejši je »biti« oziroma njegove sedanjiške oblike. Zelo številni in raznovrstni pa so pridevniki oziroma sploh prilastkovna raba besed. Iz tega je potem mogoče razbrati tudi ubeseditveno stališče in glede na to ločimo opis v ožjem pomenu besede ter oris.¹⁵ (Delitev glede na ubeseditveno stališče je potrebna tudi pri drugih slogovnih postopkih, npr. pripovedovanje — izpovedovanje; razlaganje — obravnavanje.) Tipični skladenjski pojav je tu vezalno priredje. Opisovanje je pogostno v strokovnem in umetnostnem sporočanju, v publicističnem ga srečujemo pri književnih vrstah, ki se temu dvojemu približujejo — v poljudno strokovnih člankih in reportažah:

V Sloveniji še proizvajajo sir z notranjo plesnijo pod imenom gorgonzola. Te je eden najbolj cenjenih sirov v Italiji. Po vsebini je v gostih razpokah zelenkasta plesen, ki mu daje pikanten okus in vonj, ki spominja na gobe. (DL 5)

V nizkih lesenih hišicah so bile — kot v kakem internatu — postelje v dolgih ravnih vrstah. Okna so bila stalno odprta, zato pa je bil nad vsako posteljo stožec iz napete gosto tkane mreže. Vrhnji del stožca je bil pripet na strop, spodnji del pa se je tesno oklepal postelje. (Tov 31)

Poleg teh »čistih« slogovnih postopkov seveda srečujemo množico prehodnih oblik in povezav, posebno med oznanjanjem in obravnavanjem, npr.:

V eni izmed dvoran kairske univerze se je danes začela ena izmed akcij, ki so se jih doslej lotili Arabci s samo enim ciljem: združiti svoje sile, doseči tako zeleno enotnost. Dvorana, ki nosi simbolno ime Gama Abdëla Naserja, bo v naslednjih dneh slišala mnogo plamtečih in dobromislečih besed — toda koliko in kakšnih dejanj jim bo sledilo? (LD 4)

Prvine, zajete v določenem delu besedila, naj bi se podrejale slogovnemu postopku tistega dela, še več, za marsikatero lahko rečemo, da je v besedilu sploh ne bi dobili, če bi bilo nastalo po kakem drugem slogov-

¹⁵ Gl. J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 1*, Maribor 1965, 220—222.

nem postopku. S tega stališča je treba gledati tudi na odprtost publicističnih besedil za izrazna sredstva drugih zvrsti; zaradi metodoloških vzrokov smo takšne razločke med prvinami na razčlenjevalni stopnji raziskave sicer posebej poudarjali, v resnici pa se jih zaradi njihove organske prepletenosti in zraščnosti na vseh sistemskih ravlinah razčlemba publicističnega besedila (celo v okviru ene same besede — prim. zglede za preplet prvin zbornega in pogovornega jezika, str. 57—58) pri branju skoraj ne zavedamo, ker z večjo pozornostjo sledimo hotenjem, ki prežemajo slogovne postopke. To je zelo pomembno za razločevanje med publicističnimi in umetnostnimi besedili: v umetnostnih naj bi bila ohranjena čim večja razvidnost jezikovnih prvin v vseh njihovih razsežnostih.

Odlomki, napisani v netipičnih slogovnih postopkih (pripovedovanje, opisovanje), so navadno kompozicijsko ali kako drugače vklenjeni v širše besedilne enote, ki jih obvladuje kateri izmed tipičnih slogovnih postopkov publicistike. Če ni drugače, je navsezadnje vse podrejeno vsaj sistemu publicističnih naslovov, zanje pa smo že ugotovili, da so sestavljeni po tipičnem, oznanjevalnem postopku.

Vse to velja tudi za tiste odlomke publicističnih besedil, ki so napisani z navideznim umetnostnim hotenjem: glede na širše sobesedilo so zmeraj ujeti v publicistično hotenje, npr.:

Ura se pomika že čez poldan, poskusi tega dne tečejo h kraju. Vendar je v nekaj kletkah na tleh še nekaj belih podgan. Eno, pod narkozo, seveda, pravkar pripravljajo za veterinarja — kirurga v sosednji sobi /.../ Tako. (Vse je opravljeno z natančnimi, privajenimi rezi, gibi — hitro, v zbrani tišini, po programu, ki dopušča samo strokovno vznemirjenje.) Eno drobno življenje (zakaj le nam je treba zapisati drobno?) je dopolnjeno. Drugo se pravkar dopolnjuje. Tega ne pove pogled na razpetega, oznak ležečega sivkastega zajca, katerega doslejšnje narkotično stanje se za nestrokovnjaško oko ne bo dosti razločevalo od smrtnega, to pripovedujejo diagrami poligrafa, na katerega je priključen. Le-ta hkrati zaznamuje krvni tlak, ritem dihanja, EKG, EEG, tj. elektrokardiogram in elektro encefalogram. Beli lisi na z ogljem pomazanem papirnem traku se stanjšujeta v ravno, brezkončno linijo ...

Kolikor moremo razumeti operacije po sprotni razlagi, smo priča opravljanju dveh poglobitnih nalog farmakološkega laboratorija: pripravam za ugotavljanje toksičnosti določene kemične substance nasploh glede na organizem določene živalske vrste, v našem primeru bele podgane, ter ugotavljanje vplivanja neke kemične substance na povsem določene procese v organizmu, v našem primeru na krvni tlak v zajčevem telesu. (Tov 36)

Odlomek z navideznim umetnostnim hotenjem — od besede *Tako* do treh pik — je podrejen okvirju s tipičnim publicističnim hotenjem:

posredovati podatke o realnem dogajanju (in širšem družbenem pomenu tega dogajanja) v farmakološkem laboratoriju ene izmed naših tovarn zdravil.

Ker so uredniški koncepti oziroma namembnost posameznih časnikov različni, so ustrezno niansirana tudi njihova hotenja, z njimi vred pa se spreminjajo količinska razmerja med obsegi besedil, napisanih v tipičnih ali manj tipičnih slogovnih postopkih. Prav tako se spreminja stopnja opaznosti posameznega slogovnega postopka: v Delu je npr. pripovedovanje zaradi svoje redkosti zelo opazno, v Tovarišu pa sploh ne.

Slovenska publicistična besedila se nam po vseh teh prikazih razkrivajo kot notranje zelo raznorodni, a zaradi skupnih sporočevalnih hotenj vendarle tako uglašeni organizmi, da lahko pritrtilno odgovorimo na vprašanja, od katerih je odvisna sodba o samostojnosti kake funkcijske zvrsti:

1. opravljajo enake ali zelo sorodne naloge v družbenem sporazumevanju;

2. v njih se prek tipičnih slogovnih postopkov uveljavljajo izrazite intencije, ki spodbujajo nastajanje posebnih izraznih sredstev publicističnega jezika — publicizmov¹⁶ — čeprav ta količinsko neredko ostajajo v manjšini;

3. med prviniami obravnavane skupine besedil je mogoče ugotoviti tudi posebna količinska, kakovostna in hierarhična razmerja, drugačna kot v besedilih drugih funkcijskih zvrsti.

Publicistika pri uporabi sredstev za dosego svojih namenov ni posebno izbirčna, njihove izraznosti pa pisci ne znajo zmeraj dobro oceniti in ustrezno izrabiti. To velja posebno za prvine socialnih zvrsti (v zadnjem času npr. pri rabi besede *ceremonija*, kakor da se novinarji ne bi zavedali njene slabšalnosti, npr.: *Po sprejemni ceremoniji na letališču se je predsednik odpeljal proti središču mesta, kjer ga je pozdravila množica Beograjčanov.*). Zato neredko naletimo na ekstenzivno uporabo »težkega orožja« med jezikovnimi sredstvi. To se posebno stopnjuje pri poskusih, da bi se piščevo dodatno hotenje (učinkovati humoristično, učeno ipd.) nadredilo temeljnemu sklopu hotenj oziroma nalog publicističnega sporočanja. Tako prihaja do grobih navzkrižij s slogovnim in tudi pomenskim sobesedilom, pojavov, ki so pogosto jezikoslovno dokaz-

¹⁶ Gl. T. Korošec, *O prenašanju stilnih posebnosti časopisnega jezika v govor*, Pet minut za boljši jezik, Ljubljana 1972, 20—22.

ljivo znamenje senzacionalizma, hermetičnosti, demagogije ipd., zato bi bili še bolj potrebni jezikovnokulturne kritike kakor pa posamični slovnični spodrsaljaji.

Ker ta raziskava temelji na korpusu, ki je skušal slovensko publicistiko zajeti čim bolj na široko (vendar sinhrono), so njene ugotovitve in posplošitve veljavne le na razmeroma abstraktni ravni. To je po eni strani pomanjkljivost, po drugi pa lahko tudi prednost, če želimo kdaj priti do splošnih izhodišč za monografsko obravnavanje bodisi jezika posameznih slovenskih časnikov bodisi jezika posameznih publicističnih književnih vrst.

РЕЗЮМЕ

Речевые элементы в публицистических текстах являются в стильножанровом отношении весьма разнородными, характер их соотношений (качественных и количественных) такой, что появляются обоюдные адаптации и соединения и новое качество — упорядочение в смысле публицистического языка как самостоятельного функционального жанра.

Стилевую разнообразность, которая является следствием разнообразия элементов, можно обнаружить не только в отдельных статьях, но и внутри отдельных статей, высказываний и слов. Распределение синонимичных возможностей и употребление элементов социальных и функциональных жанров и вообще стильно маркированных выражений не возможно во всех случаях оправдать с функциональной точки зрения.

Специфические элементы публицистического языка (публицизмы), напр. стереотипы, системы заглавий, публицистическая лексика и др., в публицистических текстах, правда, не занимают доминантного положения, но зато маркированы, и таким образом занимают доминантное положение, вследствие чего загарантирована и сильная жанровая самостоятельность публицистических текстов. Формирование и решающую роль в текстах допускает и стимулирует употребление двух типичных стилевых приемов — информационного (извещения) и экспликационного (обсуждения, объяснения). Эти приемы являются центростремительной силой, которая побеждает разнообразие речевых элементов и через которую реализуются основные задачи публицистики (информирование) и воспитание, убедительность, руководство общественным мнением (формирование). Все элементы в рамках отдельного текста нужны в принципе подчиняться единству интенции, по этой причине их разнородность в процессе обычного чтения почти не примечается. Если кто-нибудь среди авторов пытается слишком проявить свою личную интенцию в ущерб общих задач публицистики, то могут появиться противоречия в стиле и в смысловом контексте.

OCENE, ZAPISKI, POROČILA, GRADIVO

UDK 808.63-1

KOMENTAR K NAČRTU PRAVIL SLOVENSKEGA PRAVOPISA*

I

Tu objavljamo komentar in utemeljitve k novostim in spremembam, ki jih je pravopisna komisija v sestavu A. Bajec, J. Rigler, J. Toporišič, J. Moder, B. Pogorelec, S. Suhadolnik predvidela za Načrt pravil slovenskega pravopisa, ki naj bi ga izdala SAZU kot osnovo za javno debato o novi izdaji Slovenskega pravopisa, in historiat nastajanja načrta. V tem prvem članku je historiat Načrta do njegove oddaje v recenzijo 2. razredu SAZU in komentar k začetnemu delu Načrta.

Zadnji slovenski pravopis je izšel 1962. Že takoj na začetku je vzbudil večjo pozornost z nekaterimi manj utemeljenimi rešitvami, temelječimi na premajhnem upoštevanju tako teoretičnih podstav izrazne strani jezika kakor tudi dejanske pisno-govorne prakse. V času po 1962 se je v določeni meri premaknila tudi ustreza norma knjižne rabe, zato se je začela vse bolj čutiti potreba, da se nova norma tudi primerno kodificira.

Že ob ocenjevanju Slovarja slovenskega knjižnega jezika decembra 1970 (predavanje v jezikoslovnem krožku v Ljubljani) je J. Toporišič predlagal, da bi začeli pripravljati novo izdajo SP. Ker je tedaj vladalo mnenje, da SAZU zaradi neprijetnosti z izdajo SP 1962 za pravopis nadalje ne bo več skrbela, je Toporišič Slavističnemu društvu Slovenije, ki ga je takrat vodil F. Zadavec, predlagal, da bi se izdaja SP pripravljala v okviru SDS. Na seji SDS dne 17. 12. 1970 je republiški odbor SDS ob odsotnosti predlagatelja J. Toporišiča ta predlog nekako obšel, na plenarni seji, 8. 1. 1971, pa je bilo glede tega sprejeto naslednje stališče (JiS 1970/71, št. 5, ovitek, 4. str., točka 5): »Na predlog J. Toporišiča je dal plenum SDS pobudo za pripravljalni sestanek (skliče in vodi naj ga J. Toporišič), na katerem naj bi jezikovni strokovnjaki in drugi kulturni delavci razpravljali o potrebi, primernosti in možnosti za izdajo novega slovenskega pravopisa.« Ta številka JiS je izšla feb. 1971.

Tedaj je SAZU dala vedeti, da bo za izdajo SP skrbela še naprej, in je preko J. Riglerja vzpostavila zvezo s predlagateljem pri SDS (menda 4. 1. 1971), vendar je bil prvi sestanek na SAZU sklican šele 8. 4. 1971, nato še eden 20. aprila 1971 (prvega in drugega so se udeležili A. Bajec, J. Rigler in J. Toporišič, drugega pa tudi B. Kreft in J. Jurančič).

Ker se po tem stvari dejansko niso premaknile, je J. Toporišič preko seje SDS dne 17. 12. 1971 izposloval (prim. JiS 1971/72, št. 4, str. 123) naslednji sklep: »Odbor SDS je sprejel predlog J. Toporišiča, člana Jugoslovanskega slavističnega komiteja, da se končno že formirajo naslednje (slovenske) komisije za jezikovna področja — kot organizacijske enote ustreznih mednarodnih slavističnih komisij (komisija za pravopis je samo slovenska): /.../ 8. za pravopis:

* Pristopni del, pripombe 1—42, 50, 55—57 in 53 prvi odstavek J. Toporišiča, 43—49, 51—54 (razen 53 prvi odstavek) J. Riglerja.

J. Rigler, J. Toporišič, J. Dular, F. Jakopin, T. Korošec, S. Kotnik, J. Menart, J. Moder, B. Pogorelec, S. Suhadolnik, B. Urbančič. /.../ pravopisno komisijo vodita J. Rigler in J. Toporišič. Konec decembra 1971 je SDS razposlalo vabila za članstvo v komisiji za SP pri SDS.

Na to se je zganila tudi SAZU, in ustanovljen je bil tričlanski pripravljalni odbor novega SP (A. Bajec, J. Rigler, J. Toporišič). 4. 2. 1972 je ta odbor sprejel Toporišičev okvirni načrt novega pravopisa, 7. 2. je bil (v malenkostih revidiran) ta okvirni načrt podpisan obenem z dogovorom o načinu delovanja odbora, iz Inštituta za slovenski jezik pa je bilo razredu za filološke in literarne vede SAZU predloženo formalno imenovanje odbora. Takratni predsednik SAZU, J. Vidmar, je na predlog razreda za filološke in literarne vede SAZU in po sklepu skupščine Slovenske akademije znanosti in umetnosti z dne 15. marca 1972 izdal dekret o imenovanju A. Bajca, J. Riglerja in J. Toporišiča za »člane predsedstva komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU« 16. 3. 1972.

Iz načrta za SP 1973 se vidi, da je bil novi pravopis na prvem mestu zamišljen kot pravopisni priročnik, vseboval pa naj bi tudi pravorečna pravila, slovar bi obsegal pravopisne in pravorečne posebnosti in morda stilno kvalificirane besedne zveze in nekatere lekseme, poleg tega pa še seznam kratic in sploh vseh potrebnih grafičnih simbolov. Za pravopisni del je bilo podrobneje predvideno, da bo obsegal informacije o slovenski pisavi: kako zapisujemo glasove, morfe-me, besede, stavčnofonetične pojave, kako v slovenščino prenašamo tuje črke in glasove; v pravorečju naj bi bilo prikazano, katero primarno vrednost imajo črke, pa tudi pravorečni problemi v zvezi s paradigmatiko in sintagmatiko ter stavčna intonacija. V obeh delih naj bi se obravnavali tudi naglasni problemi.

Imenovano predsedstvo Komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU se je konstituiralo tudi kot predsedstvo Odbora za pripravo nove izdaje SP in se začelo sestajati na delovnih sejah (vseh je bilo nad 30, na 21 so bili vsi trije njeni člani, na preostalih pa zaradi obolenosti A. Bajca samo preostala dva). Predsedstvo odbora za novo izdajo pravopisa je na teh sejah v grobem evidentiralo pravopisne in druge probleme, ki bi jih bilo treba drugače prikazati ali dodati, in zanje večinoma predlagalo tudi idejne rešitve (v glavnem na podlagi stališč v ustreznih publiciranih delih). Nato je pooblastilo J. Toporišiča, da bi nova pravila poskusno formuliral. To je bilo storjeno v z roko pisanim rokopisu (vsega 72 str.). Ta rokopis je nato predsedstvo odbora (v sestavu J. Rigler, J. Toporišič) še pred tipkanjem delno pregledovalo, nekako od 19. septembra 1972, deloma pa že v pretipkani obliki z naslovom Načrt pravil za Slovenski pravopis 1974, 68 str. (tj. pravopisni del; nato je sledilo Glasoslovje itd.).

Ko je bil tipkopis izgotovljen, je predsedstvo odbora sklenilo uresničiti svojo namero, da bi se odbor za izdajo pravopisa razširil. Kooptirani so bili pretežno člani pravopisne komisije SDS: od jezikoslovcev z Akademije S. Suhadolnik, s FF B. Pogorelec, z AGRFT J. Moder, sicer pa še B. Urbančič; B. Kreft je bil izbran namesto v komisiji SDS predvidenega J. Menarta kot nejezikoslovni kulturnik.

Tako so člani odbora za izdajo novega pravopisa postali vsi tisti, ki so o zadevnih vprašanjih SP tako ali drugače vidneje in izvirneje pisali ali pa so imeli položaje, s katerih lahko odločilno vplivajo na javno jezikovno rabo.

Niso imeli enotnih jezikovnih nazorov, izbrani so bili namerno z željo, da bi v neposrednem medsebojnem soočenju svojih jezikovno-jezikoslovnih nazorov našli skupne rešitve (ne pa — zaprti v svojem krogu — nergali oz. samovoljno diktirali drugim). Pri taki sestavi odbora ni nujno delati nenačelne kompromise, ampak je mogoče na podlagi realnih razlogov sprejeti najboljše. Seveda je za to treba biti strpen in ne samozaverovan.

Razširjeni odbor za pripravo novega pravopisa je imel prvo sejo 16. aprila 1973, do tega trenutka (dec. 1976) pa je bilo vseh sej nad 170, v veliki večini do konca maja 1976, ko je že bil rokopis pravil SP pripravljen za natis. — Osrednje delovno jedro tega odbora so predstavljali J. Rigler, J. Toporišič, J. Moder in S. Suhadolnik (ti so bili na okrog 160 sejah), v prvi fazi pa tudi A. Bajec in B. Urbančič (75 oz. 45 sej), medtem ko je B. Pogorelec, čeprav je bila na 93 sejah (od tega kar na četrtini za le kratek čas), bila neredna, malo sej (19) pa se je (večinoma na začetku in prav tako le za kratek čas) udeleževal B. Kreft.

Razširjeni odbor SP je na začetku najprej sprejel Riglerjev spreminjevalni predlog, da naj bo v slovarski del novega SP sprejeto celotno besedišče knjižnega jezika, tako da uporabniku glede tega ne bi bilo treba posegati še po SP 1962. Nato so bila po Toporišičevem predlogu razdeljena tematična področja obdelave za vsakega člana komisije: J. Toporišič, pravila uvodnega dela; J. Rigler, oblike in naglas v slovarskem delu; J. Moder, kvalifikacije besed; S. Suhadolnik, občnoimenski alfabetařij; B. Urbančič, alfabetařij zemljepisnih imen; B. Pogorelec, alfabetařij osebnih imen in frazeologija; A. Bajec, brez posebnih zadolžitvev; pozneje je skrb za ves lastnoimenski alfabetařij prevzel B. Urbančič, B. Pogorelec pa področje slovnično-skladenjske eksemplifikacije v slovarju.

Konkretno je bila tematika sej naslednja:

Med daljšo odsotnostjo J. Toporišiča (od srede maja do konca julija 1973 gostovalna profesura v Regensburgu) je odbor obravnaval problematiko z delovnih področij B. Urbančiča, S. Suhadolnika in B. Pogorelec, deloma tudi J. Riglerja in J. Modra (do vklj. 14. seje, 6. 8. 1973). S 15. sejo (3. 9. 1973) se je dela odbora spet udeleževal J. Toporišič, ki je med tem v odsotnosti dalje pisal uvod SP (str. 1 a—1 č, 69—98); sept. 1973 so načrt uvoda imeli razmnožen že vsi člani odbora. Odbor je še nadalje obravnaval kvalifikatorje in besednjak (razprave o kvalifikatorjih so trajale do 27. seje, 13. 12. 1973), njihov končni rezultat pa temelji na predlogu J. Toporišiča, da naj bodo kvalifikatorji 6 vrst: socialnozvrstni, funkcijski, časovni, kanalni, čustvenostni in normativni (19. seja, 8. oktobra 1973).

Z 28. sejo (20. 12. 1973) se je na Toporišičev konkretni predlog za ilustrativne kategorije odbor dalj časa ukvarjal z ilustr. načeli in prešel na problematiko frazeoloških sestavin slovarja, nato pa se je obravnavala problematika geselskih člankov (29. seja, 22. 12. 1973 — 37. seja, 14. 2. 1974). Razpravljanje o slovarskem delu novega SP se je nadaljevalo na 74.—79. seji (26. 12. 1974 do 2. 2. 1975), na 74. seji (26. 12. 1974 npr. o zaimenskih besedah).

Z 58. sejo (21. 2. 1974) se je začela podrobna obravnava Toporišičeve formulacije pravil SP (prvi ogled teh pravil že na 17. seji, 17. 9. 1973, po kateri naj bi člani odbora tipkopis podrobno preštudirali in nato na sejah obravnavali opaženo problematiko). To je trajalo preko 47. seje (16. 5. 1974, ki se je je

kot zadnje udeležil B. Urbančič), do 62. seje, na kateri se je že razpravljalo o prenosu tujih črk v slovensko besedilo. Po krajši prekinitvi se je z 80. sejo (14. 2. 1975) revizija rokopisa nadaljevala, in sicer do 121. seje (11. 12. 1975), ko je bil končan pregled oblikoslovja. S 122. sejo (15. 12. 1975) se je delo nadaljevalo ob naglasni problematiki uvoda, o besedotvornem delu pa je bil govor od 127. seje (5. 1. 1976). Sklenjeno je bilo, da se revidirani tipkopolis na novo pretipka (naloga J. Toporišiču).

10. 2. 1976 je J. Toporišič oddal 220 strani obsegajoč tipkopolis uvoda v SP, napravljen torej na podlagi dolge revizije prvega tipkopisa in z dopolnilnimi sestavinami na predlog J. Toporišiča (zapiski 131.—136. seje). Po 137. seji (4. marca 1976) se je do konca aprila na sejah kritično pregledoval novi tipkopolis in na 155. seji (29. 4. 1976) je bilo to delo končano, nakar je bil rokopis predan v recenzijo II. razredu SAZU, ker je odbor konec maja 1976 z rokopisom name-raval v tisk (dogovorjeno načelno z Državno založbo Slovenije).

Po oddaji rokopisa v recenzijo je odbor na podlagi kritičnega referata J. Modra opravil le še črkovno kontrolo preglednic za razne pisave, nato pa zaradi komplikacij, ki so nastale na SAZU, prenehal z rednim delom, dokler se stvari ne bi uredile. Med recenzijskim postopkom je iz odbora izstopil A. Bajec.

V nadaljevanju je komentiran začetni del 1. velikega dela Načrta pravil za SP, tj. pravopisni, z nekaj manj kot 130 str. tipkopisa; preostali deli so: Glasoslovje (nad 20 str.), Oblikoslovje (30 str.), Besedotvorje (20 str.) in Zvrsti slovenskega jezika (10 str.). Prvi del imenujemo pravopisni v tistem širokem smislu, ko k pravopisu štejemo tako probleme grafije (ali grafike, po naše pisave) kakor tudi pravopisa v ožjem smislu, namreč kot nauka o razmerju črka — glas, o rabi črkovja za razločevanje leksikalnih in slovničnih pojavov (raba velikih črk, ločila, pisava skupaj in narazen), prenos tujih pisav v slovensko ipd. Sem je torej zajeta tudi problematika črka — glas, kar je del — kot bi ga lahko imenovali — bralnega pravorečja.

Komentar (od str. 91 do 106) pojasnjuje zlasti razmerje do SP 1962 ter zgovodvino in reševanje zadevne problematike.

Spodaj je naveden daljši citat iz Načrta (ker je v Načrtu uporabljen borgis in petit je bilo treba tudi v citatu zadržati oba tipa črk), v njem pa so z eksponenti naznačena mesta, na katera se nadaljnji oštevilčeni komentar nanaša.

SLOVENSKA ABECEDA¹

Slovenska abeceda ima naslednjih 25 latinskih črk:² *a b c č d e f g h i j k l m n o p r s š t u v z ž*. V prevzetih in citatnih besedah se uporabljajo še druge črke:

1. črke z ločevalnimi znamenji (npr. *á ü ø ç* ipd.) se abecedno obravnavajo, kot da ne bi imele teh znamenj, le latinična *é* in *d* stojita za *č* oziroma *d*;

2. črke *q w x* in *y* pa stojijo v abecedi takole: *q* med *p* in *r*; *w x* in *y* pa med *v* in *z* v navedenem zaporedju.

Črke imajo svoja imena:³

1. samoglasniške črke *a e i o u* so *á é í ó ú*;
2. črke za soglasnike se imenujejo:
 - a) z ustreznim glasom in polglasnikom, torej *bà cà chà dà fà gà hà jà kà là mà nà pà rà sà šà tà và zà žà*;
 - b) ali pa takole: *bé cé čé dé èf gé há jé ká èl èm èn pé èr ès èš té vé zé zé*;
3. črke *q w x* in *y* se imenujejo *kú* ali *kvà*, dvojni *vé* ali dvojni *va*,⁴ *iks* in *ípsilon* ali *ípsilon*.

Črke so male in vélike: *a A, b B...*, pisane *a A, b B...* in tiskane *a A, b B*, pokončne *a A, b B...* in poševne *a A, b B...* ipd. S poševnimi črkami so navadno tiskani deli besedila, ki jih hočemo ločiti od drugega besedila ali posebej poudariti. Iz istih razlogov se uporabljajo razprti tisk, različno krepke črke in črke raznih velikosti, pri pisanju z roko pa za to navadno uporabljamo podčrtovanje, včasih tiskane črke ipd.⁵

GLASOVNA VREDNOST ČRK⁶

Črka Glasovna vrednost

- a*
1. katerikoli *a*: *mati, sam; brat, kakor; kaditi, riba*;
 2. če je besedilo opremljeno z naglasnimi znamenji, nenaglašeni *a*: *riba, kadíti*;
- á*
- naglašeni dolgi *a*: *máti, sám*;
- à*
- naglašeni kratki *a*: *bràt, kàkor*;⁷
- b*
1. glas *b* kot v *biba* ali *rob drži* ali *ob⁸ očetu, ob materi, ob drevesu*;
 2. pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede pred premorem, samoglasnikom ali zvočnikom glas *p*:⁹ *robca, rob spusti, rob odvihaj, rob jame*;
 3. glas *b* oz. *p* z odporo skozi nos:¹⁰ *obme — rob moli ven*;
- c*
1. glas *c* kot v *cena* ali *stric teče, stric nosi, stric ima, stric Samo, stric Šoško*;
 2. glas *dz* pred zvonečim nezvočnikom: *Kocbek, stric gre*;
 3. glas *č* ali *dž* pred šumevcem (neobvezno):¹¹ *stric čaka, stric šepa; stric žaga, klic džungle*;
 4. neobvezno v skrbnem hitrem izgovoru prvi del podaljšanega zlitnika, v manj skrbnem pa navadni *c dz* (ali *č dž* pred šumevcem):¹² *stric sedi, stric zna — stric šepa, stric žaga — klic džungle*;

- č
- glas č kot v *peč* ali *Tinč teče*, *Tinč igra*, *Tinč je*, *Tinč šepa*, *Tinč čaka*;
 - glas dž pred zvenečim nezvočnikom: *odločba*, *Tinč gre*;
 - neobvezno v skrbnem hitrem izgovoru prvi del podaljšanega zlitnika č ali dž, v manj skrbnem pa navadni č dž: *Tinč šepa*, *Tinč želi*, *nič džusa*;
- d
- glas d kot v *dedje*, *sodba*, *ded bere* ali v *od⁸ očeta*, *od matere*, *od brata*;
 - glas t pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede pred premorom, samoglasnikom ali zvočnikom:⁹ *sladka*, *ded piše*, *ded igra*, *ded je*;
 - glas d oz. t z obstransko odporo pred l:¹³ *dleto* — *ded leži*;
 - glas d oz. t z odporo skozi nos:¹⁰ *pod nos* — *ded noče*;
 - glas t ali d oz. obenem s s z š ž c č dž prvi del podaljšanega zlitnika; v manj skrbnem izgovoru se namesto podaljšanega zlitnika govori tudi navadni zlitnik:¹² *ded sedi*, *predsednik*, *ded žaga*, *ded šepa*, *od džusa*;
 - glas dž v zvezi z ž, če sta v enem morfemu: *džungla*, *džus*, *Madžar*;
- e
- katerikoli e ali polglasnik: *leto*, *šest*; *sej*, *jej*, *Tonej*; *teta*, *seja*; *kmet*; *ribe* — *temen*, *pes*;
 - če je besedilo opremljeno z naglasnimi znamenji, nenaglašeni e¹⁴ ali nenaglašeni polglasnik: *leži*, *ribe* — *meglà*, *priden*;
- é
- ozki naglašeni dolgi e: *léto*, *šést* (neobvezno pred j:¹⁵ *séj*, *séjni* — *séja*);
 - srednji naglašeni dolgi e: *séj*, *séjni* (neobvezno samo pred j, ki ni pred samoglasnikom);
 - široki naglašeni dolgi e: *séja* (neobvezno pred j, ki je pred samoglasnikom);
- ê
- široki naglašeni dolgi e: *téta*, *šofêr*, *sêja* (neobvezno *mêjni* . . .);
 - srednji naglašeni dolgi e (neobvezno): *mêjni*, *sêj*, *sêjni* (samo pred j, ki ni pred samoglasnikom);
- è
- široki naglašeni kratki e: *kmèt* (razen pred j);
 - srednji naglašeni kratki e: *jèj* (samo pred j);
 - naglašeni polglasnik: *pès*, *tèmna*;
- f
- glas f kot v *frfrati* ali *Štef teče*, *Štef igra*, *Štef je*;
 - glas v:¹⁶ pred zvenečim nezvočnikom: *Afgánistan*, *Štef dobiva*;

- g*
- glas *g* kot v *glagol, rog doni*;
 - glas *k*: pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede pred premorom, samoglasnikom ali zvočnikom:⁹ *krogca, rog poje, rog odmeva, rog joče*;
- h*
- glas *h* kot v *hahljati* ali *smeh počí, smeh odmeva, smeh joka*;
 - zveneči *h* pred zvenečim nezvočnikom (tj. *γ*): *strah ga je*;
- i*
- katerikoli *i*: *pika, sin; sit; ime, mati*;
 - če je besedilo opremljeno z naglasnimi znamenji, nenaglašeni *i*: *imé, máti*;
 - v nekaterih besedah *j*: *celuloid* (včasih le kot druga možnost: *bo imela*);
- í*
- naglašeni dolgi *i*: *píka, sín*;
- ì*
- naglašeni kratki *i*: *sìt*;
- j*
- glas *j* kot v *jajce*,¹⁷ *polje, konji*;¹⁸
 - se ne izgovarja oz. malo podaljša ali malo mehča *l* ali *n*:¹⁹ *polj, poljski* — *konj, konjski* (gl. še pri *l* točko 4 in pri *n* točko 3);
- k*
- glas *k* kot v *krik* ali *pek teče, pek odhaja, pek je*;
 - glas *g* pred zvenečim nezvočnikom: *kđaj, k bratu, vsak dan*;
- l*
- glas *l* kot v *likalnik*²⁰, *las; grl* (neobvezno, gl. še točko 5);
 - dvoglasniški *u* za samoglasnikom ali *er* in hkrati na koncu besede ali pred soglasnikom: *tkal, tkalca, šel; trl*;
 - glas *u* za *r* na koncu besede (neobvezno): *trl*²¹;
 - malo podaljšan ali malo mehčan *l*, če stoji pred *j*, ki je na koncu besede ali pred soglasnikom (podaljšanje ali mehčanje neobvezno): *polj, poljski*;
 - zložni *l* ali polglasnik + *l* v primernem soglasniškem sklopu (neobvezno, gl. še točko 1): *grl, grlce*²² (gl. Neobstojni samoglasniki ...);
- m*
- glas *m* kot v *imam, samski*;
 - zobnoustnični *m* pred *f* ali *v*: *simfonija, sem videl*;
 - zložni *m* ali polglasnik + *m* v primernem soglasniškem sklopu (neobvezno): *film, filmski* (gl. Neobstojni samoglasniki ...);
- n*
- glas *n* kot v *Ana, njen, nravnost*;
 - mehkonebni *n*: *Anka, Angela, Anhovo*;
 - malo podaljšani ali malo mehčani *n*, če stoji pred *j*, ki je na koncu besede ali pred soglasnikom (podaljšanje ali mehčanje neobvezno): *konj, konjski*;

4. zložni *n* ali polglasnik + *n* v primernem soglasniškem sklopu (neobvezno): *tovarn*, *himnski* (gl. poglavje Neobstojni samoglasniki v soglasniških sklopih);
- o*
1. katerikoli *o*: *nos*, *sinov*, *sinovski*; *bratov*; *sinovi*; *voda*; *snop*, *nov*, *mesto*;
 2. če je besedilo opremljeno z naglasnimi znamenji, nenaglašeni *o*: *loví*, *ribo*;
- ó*
1. ozki naglašeni dolgi *o*: *nós*, *senó* (neobvezno pred *v*, pa tudi pred *l* = [ɹ]): *sinóv*, *sinóvski*, *sól* — *sinóvi*;
 2. srednji naglašeni dolgi *o*: *sinóv*, *sinóvski*, *sól* (neobvezno pred *u*)²³;
 3. široki naglašeni dolgi *o*: *sinóvi* (neobvezno pred *v*, ki je pred samoglasnikom);
- ô*
1. široki naglašeni dolgi *o*: *vôda*, *sinôvi* (neobvezno *sôv*);
 2. srednji naglašeni dolgi *o*: *sôv*, *sôvji*, *vôlk*, *sól* (neobvezno pred *v*, ki ni pred samoglasnikom, oz. pred *l* = [ɹ]);
- ò*
1. široki naglašeni kratki *o*: *snòp* (razen pred končnim *v* oz. pred *l*, ki se izgovarjata *u*);
 2. srednji naglašeni kratki *o*: *nòv*, *gòl* (samo pred *v*, oz. pred *l*, ki se izgovarjata *u*);
- p*
1. glas *p* kot v *pípa* oz. *snop stresi*, *snop odnesi*, *snop nesi*;
 2. glas *b* pred zvenečim nezvočnikom: *snop dodaj*;
 3. glas *p* z odporo skozi *nos*¹⁰: *snop mi daj*;
- r*
1. glas *r* kot v *rudar*;
 2. polglasnik + *r* v primernem soglasniškem sklopu: *smrt*, *rdeč*, *rjav*, *žanr* (gl. poglavje Neobstojni samogl. v sogl. sklopih)²⁴;
- s*
1. glas *s* kot v *sesati* oz. *ris teče*, *ris odhiti*, *ris já*;
 2. glas *z* pred zvenečim nezvočnikom: *glasba*, *glas doni*, *s kdove kom*;
 3. glas *š* ali *ž* pred sledečim šumevcem (neobvezno)¹¹: *sčasoma*, *pes šepa* — *glas žena*, *glas džungle*;
 4. neobvezno v skrbnem hitrem izgovoru drugi del podaljšanega zlitnika, v manj skrbnem izgovoru pa se bliža drugemu delu navadnega zlitnika za *t d c č dž*: *kot sonce*, *od sonca*, *stric Samo*;
- š*
1. glas *š* kot v *šumiš* oz. *veš to*, *veš ono*, *veš veliko*;
 2. glas *ž* pred zvenečim nezvočnikom: *vešda*, *veš dovolj*;

3. neobvezno v skrbnem hitrem izgovoru drugi del podaljšanega zlitnika, v manj skrbnem izgovoru pa se bliža drugemu delu navadnega zlitnika za *t d c ě dž*: *tat šepa, pred šolo, stric Štefan, bič šviga, bridž še pride*;
- t*
- glas *t* kot v *tat*. oz. *tat teče, tat ima, tat nosi*;
 - glas *d* pred zvonečim nezvočnikom: *svatba, svat beži*;
 - glas *t* z obstransko odporo¹³: *tleti, tat laže*;
 - glas *t* z odporo skozi nos¹⁰: *tnalo*;
 - glas *t* ali *d* oz. obenem *s s z š ž c ě dž* prvi del podaljšanega zlitnika; v manj skrbnem izgovoru se namesto podaljšanega zlitnika govori tudi navadni zlitnik¹²: *tat sedi, tat zna, tat šepa, kot džungla*;
- u*
- katerikoli *u*: *muha luč; kruh, tule; uganka, ubiti, kmalu*;
 - če je besedilo opremljeno z naglasi, nenaglašeni *u*: *ugánka, ubíti, kmálu*;
 - v nekaterih besedah *u*: *nauk* (včasih le kot druga možnost: *bo ubila*);
 - v nekaterih tujkah in tujih lastnih imenih glas *v* pred samoglasnikom: *Dachaua [dáchava]*²⁶;
 - w* ali *au* na začetku besede, če je *u* predpona²⁵: *udariti, ukloniti* (ena od možnosti);
- ú* naglašeni dolgi *u*: *múha, lúč*;
- ù* naglašeni kratki *u*: *krùh, tùle*;
- v*
- glas *v* kot v *vidva*; neobvezno še za predlog *v* pred samoglasnikom: v *očeh* (gl. še točke 2, 3, 4, 5)²⁷;
 - dvoglasniški *u* za samoglasnikom in hkrati na koncu besede ali pred soglasnikom:
 - obvezno v tipu *siv, sivka*;
 - neobvezno v istem položaju ali za *ar* v primerih kot *bo vsak, bo vzela, bo vrela — bo v tebi, bo v domu, bo v redu, bo v očeh — favl, črv* (gl. še točki 4 in 5)²⁸;
 - predsoglasniški zvoneči oz. nezvoneči dvoustnični *v*, tj. [w] oz. [aɪ]: *vzeti, podvzeti, pot v zlo; vreti, podvreči, pod vrati, pot v reber — vse, predvsem, pot v temi* (neobvezno, gl. še točko 4);²⁹
 - glas *u* v primerih kot *vzeti, podvzeti, pot v zlo, v očeh, vreti, podvreči, pod vrati, pot v reber — vse, predvsem, pot v temi — bo vsak, bo vzela, bo vrela — bo v tebi, bo v domu, bo v redu, bo v očeh — favl — črv* (neobvezno, gl. še točki 3 in 2);

5. glas *u* kadar gre za predlog *v* (neobvezno): *v očeh, bo v očeh* (gl. še pod 2 b);³⁰
- z*
- glas *z* kot v *zob oz. voz drči* ali *iz⁸ okna, iz mesta, iz doma*;
 - glas *s* pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede pred premorom, samoglasnikom ali zvočnikom⁹: *nizka, mraz, voz odhaja, voz nese, voz teče*;
 - glas *ž* oz. *š* pred sledečim šumevcem (neobvezno)¹¹: *izžeti, z žitom, iz džipa, izšolati, izčistiti*;
 - neobvezno v skrbnem hitrem izgovoru drugi del podaljšanega zlitnika, v manj skrbnem izgovoru pa se bliža drugemu delu navadnega zlitnika za *t d c č dž*: *fant zna, ded zna, stric zna, Tinč zna, bridž zna*;
- ž*
- glas *ž* kot v *žaga, nežna, jež bode*;
 - glas *š* pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede pred premorom, samoglasnikom ali zvočnikom⁹: *ježka, jež odhaja, jež je, jež teče*;
 - neobvezno v skrbnem hitrem izgovoru drugi del podaljšanega zlitnika, v manj skrbnem izgovoru pa se bliža drugemu delu navadnega zlitnika za *t d c č dž*: *fant žaga, ded žaga, stric žaga, Tinč žaga, bridž že zna*.

Pomni:

- Če soglasniški sklop razpade, veljajo za izgovor prvotnega prvega dela sklopa ista pravila kot za izgovor na koncu besede pred premorom: *stric žaga*.
- Izgovor soglasnikov v sklopih tipa *bb, cc, ss, vv ipd.* je podrobno obravnavan v poglavju kombinatorika glasov.
- V medmetih označujejo vse te črke lahko tudi različne njezikovne glasove.
- V tujkah zaznamujejo nekatere od teh črk druge glasove, bodisi take, kot so slovenski, bodisi drugačne: slovenščini neznane glasove zamenjujemo z najbližjimi slovenskimi; tako izgovarjamo tudi tuje črke, ki jih slovenščina ne pozna. Podobno se obravnavajo tudi narečne črke in glasovi.

RABA VELIKIH IN MALIH ČRK³¹

SAME VELIKE ČRKE³²

Same velike črke uporabljamo v tiskanih, risanih ali vklesanih besedah, kadar jih hočemo posebej poudariti ali jih napraviti vidnejše. Same velike črke uporabljamo tudi v nekaterih kraticah, kemičnih formulah,

v obrazcih, tabelah ipd.: *SFRJ, SRS, SZDL, ZKJ, OZN, SAZU, FF, CO, H₂O*.

Pomni:

1. Z veliko pisana kratična imena lahko postanejo navadna lastna oz. občna imena in se potem temu primerno tudi pišejo, tj. z veliko začetnico samó, če so lastna: *AVNOJ, UNESCO, Na-Ma, LASER, TOZD* — *Avnoj, Unesco, Nama, laser, tozd*.³³

2. Končnice in podaljšave osnove³⁴ z velikimi črkami pisanih imen pišemo z malo (z vezajem) ali z veliko: *AVNOJ AVNOJ-a* ali *AVNOJA, TAM TAM-a* ali *TAMA, SKOJ SKOJ-a* ali *SKOJA*; pri črkovalnem branju pišemo del oblike, ki ni enak imenovalniku, z malo za vezajem: *AFŽ AFŽ-ja, BBC BBC-ja, ZSSR ZSSR-a*.

3. Kadar se kot sklonilo obravnava zadnji samoglasnik kratičnega imena, se beseda (če je lastno ime) v sklonu, ki glasovno ni enak imenovalniku, navadno piše z le veliko začetnico, npr. rod *Unesca, Unrre*. Redkeje se tudi taka končnica piše z veliko: *INA INE INI, UNESCO UNESCA UNESCU*.

VELIKA ZAČETNICA

Z veliko začetnico³⁵ se pišejo:

1. **PRVA BESEDA V POVEDI** (tj. v samostojnem stavku): na absolutnem začetku besedila, nato pa za končno piko, vprašajem ali klicajem, za tremi pikami in pomišljajem kot končnima ločiloma posameznih povedi: *Ej moje sanje! Ali so to sanje? Stopila je s tramvaja, v sivi obleki, s širokim klobukom ... To so njene oči, to je njen smeh! Ozrla se je ... Ah, ti dušica — Helena! In poleg nje cilinder in dolg površnik. Jaz so- vražim že od nekdaj cilindre in dolge površnike ...*

Pomni:

1. Sestavine celotnega naslova kakega dela so povedi, zato se začenjajo z veliko začetnico: *Slovenski pravopis. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1962.* — *Ivan Cankar, Na klan- cu. Založil L. Schwentner. Ljubljana 1906.*

2. Kadar stoji klicaj ali vprašaj v stavku namesto vejice ali pa mu sledi spremni stavek, pišemo za njima z malo začetnico: *Tresk! so zaloputnila vrata.* — *Kaj? da bi mene žalil!* — *Počakaj! je zaopil.* — *»Ali ste dolgo čakali?«* je rekla s tihim glasom. Tudi kadar pika, tri pike in pomišljaj ne zaključujejo povedi, pišemo za njimi z malo začetnico: *4. šolska naloga.* — *Jaz nimam skrivnosti ... jaz ne!* — *Kam je, reka, tebe volja — kam?*

2. SREDI POVEDI:

a) za dvopičjem

— začetek dobesednega navedka premege govora: *Blokar pa je nadaljeval glasno in srdito: »Jaz nočem nič slišati o teh stvarih!«*

— posamezne večje naštevalne enote (podrobneje in primere glej pri Dvopičje)³⁶;

b) **začetek povedi v okviru kake povedi:** *V geslu »Tujega nočemo, svojega ne damo« je izraženo jugoslovansko stališče do obmejnih vprašanj.*

c) **začetke povedi, ki so v drugi povedi ponazorovalno gradivo:** *V primerih kot Kdor laže ta krade, Kogar se bojiš, tega ne ljubiš, Kdor ne dela naj ne je se pregovori začenjajo z oziralnimi zaimki.*

3. LASTNA IMENA³⁷

Lastna imena so individualna poimenovanja oseb, živali, zemljepisnih in predmetnih danosti (npr. krajev, delov zemeljskega površja, nebesnih teles, podjetij, umetnostnih del):

Anton, Jasna, Marija, Prešeren, Tito, Župančič;

Sarec, Lisko, Sultan, Kala, Luca;

Ljubljana, Triglav, Savinja, Slovenija, Jugoslavija; Venera, Mars, Neptun, Sonce, Luna;

Univerza v Ljubljani, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Osnovna šola Franceta Bevka, Gimnazija Novo mesto, Izvršni svet SRS, Lito-stroj, Ljubljanske mlekarne; Hlapec Jernej, Previharimo viharje, Pietà, Doma . . .

Pomni:³⁸

1. Večbesedna lastna imena se iz gospodarnih razlogov v besedilu lahko krajšajo: *Ljubljansko barje* — *Barje*, *Odbor za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah* — *Odbor*, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti* — *Akademija*; taka okrajšana lastna imena, ne pa enaka poimenovanja za vrsto predmetov, se rabijo, ko se hočemo izogniti dvoumnosti.

2. Kot lastna imena se obravnavajo tudi občna imena, ko se enoumno rabijo namesto lastnih: *Otok* v pomenu *Velika Britanija*, *Zahod* v pomenu *zahodni del zemljepisne ali politične enote*, *Maršal* v pomenu *maršal Tito*.

A. Imena oseb in drugih bitij³⁹

1. **Osebe** imajo navadno po dve imeni: rojstno in družinsko, tj. ime in priimek (obojih je lahko tudi po več): *France Prešeren, Lucijan Marija Škerjanc, Zofka Kveder-Jelovškova, Erika Kovač-Gabršček.*

V uradni rabi so še tipi kot *Breda Tekavec, roj. Požar; Preskar Borisa Jelko*; v seznamih in podobnem: *Pipan, dr. Marko; Urbančič, Ivan.*

Običajno zaporedje je ime (imena), priimek. Uradniško se piše tudi zaporedje priimek in nato ime.

Pomni:

V preteklosti so bila v navadi enodelna enobesedna imena: *Valjhun, Sveto-polk, Samo*. Taka so pogosto tudi pravljíčna imena: *Trdoglav, Pepelka, Zlatolaska*.

Posebnosti:

1. Osebno ime je lahko psevdonimno in se rabi ali samo ali za pravim imenom: *Tito, Koseski, Prežihov Voranc* — *Josip Broz-Tito, Franc Rozman-Stane, Jovan Vesel-Koseski, Lovro Kuhar-Prežihov Voranc*.

2. Namesto priimka se (zlasti za starejšo dobo) rabijo kar stalni pridevki po krajih ali drugih značilnostih: *Dušan Silni, Aleksander Veliki, Ljudevit Posavski, Friderik s Praznim žepom*; prim. tudi *Devica Orleanska*.

3. Posebni pridevek k imenu in priimku, ki kaže na rod, družbeni položaj, izvor, pripadnost ipd. nosilca, se tudi piše z veliko začetnico: *Janez Bleiveis pl. Trsteniški, Ivan Klodič vitez Sabladoski, Stane Suhadolc vulgo* (ali: *po domače*) *Kovačev*.

4. Zgodovinska in fantazijska imena ljudi so lahko tudi enodelna večbesedna; z veliko začetnico se pri njih piše načeloma samo prva beseda, npr.: *Orlovo pero, Velika noga*.

Pomni:

1. V nekaterih stalnih zvezah se prvotno lastno ime rabi tudi kot občno: *mila Jera in mila jera*.

2. Z malo začetnico pišemo izraze

a) ki pred osebnim imenom zaznamujejo družbeni ali družabni položaj, ali pa poklic, čast, znanstveno ali poklicno stopnjo itd.: *doktor* (ali *dr.*) *France Prešeren*; tako še: *tovariš* (*tov.*), *tovarišica* (*tov.*), *gospod* (*g.*), *gospa* (*ga.*), *gospodična* (*gdč.*), *inženir* (*inž./ing.*), *magister* (*mag.* ali *mr.*), *general*, *kralj*, *maršal*, *mister* (*mr.*), *missis* (*mrs.*), *mati/mater* (*m.*), *oče* (*o.*), *pater* (*p.*), *plemeniti* (*pl.*), *profesor* (*prof.*) *sveti* (*sv.*), *vitez*, *de*, *von*, *van* ...; v nekaterih posameznih primerih se *van*, *de* in podobno pišejo tudi z veliko začetnico: *Van Gogh, Van de Velde*; nekateri izrazi te vrste se zapostavljajo: *Lacko bači, Smail aga*;

b) ki so za imenom ločevalni dodatki glede na rodovno zaporedje: *ml.* (*młajši*), *st.* (*starejši*), *jun.* (*júnior*), *sen.* (*senior*), *oče*, *sin*, npr.: *Plinij st., Dumas sin*;

c) ki so vrstna poimenovanja v stalnih zvezah z lastnim imenom: *kralj Matjaž, kraljevič Marko, dedek Mraz, lepa Vida, zeleni Jurij, starka Zima, sirota Jerica, lisica Zoitorepka, koroški Slovenec, severni Slovani, stari Slovani, stari Grki*; če je tako ime izpeljano iz lastnega imena (ali se nanj nanaša), se piše z veliko začetnico: *Zahodni Nemeec, Severni Korejec, Beneški Slovenec* ... (prim. *Zahodna Nemčija, Beneška Slovenija* ...);

č) prvotna osebna lastna imena, če zaznamujejo vrsto predmetov, pojavov itd.: *volt, rentgen, ford, kiri, jur, jurček, judež, bodeča neža, stefan, silvester* ...

2. Veroslovna in bajeslovna bitja⁴⁰: *Jupiter, Venera, Perun, Donar, Bog* (kot lastno ime), *sveti Duh, Buda, Alah, Klio, Melpomene, Netek* ... Z veliko se pišejo tudi sopomenska poimenovanja teh bitij: *Stvarnik = Bog, Vsemogočni = Bog, Devica = Marija*.

Pomni:

Z malo začetnico pišemo izraze za splošna poimenovanja veroslovnih, bajeslovnih in podobnih bitij, kot npr. *bog, polbog, duh, vila, rojenica, sojenica, vedomec, popodni mož, kurent, deseti brat, muza, erinija, furija, gracia* ...

3. Poosebljena bitja: *Poezija, Sreča, Dobrota, Luč, Smrt, Denar, Breza* ...

4. Imena pripadnikov narodnosti in držav ter prebivalcev naselij, pokrajin, celin, planetov⁴¹: *Slovenec, Slovenka, Srb, Musliman, Jugoslovčan, Poljak, Anglež, Malajec, Indijanec; Belorus, Gornjelužičan, Lužiški Srb; Južnoafričan; Ljubljčan, Raščičan, Novomeščan; Gorenjec, Primorec, Štajerec, Korošec; Evropejec, Azijec, Severnoameričan; Marsovec, Selen, Zemljan*. — Tako se pišejo tudi imena vseh pripadnikov države, naroda, pokrajine ipd.: *Jugoslovani, Slovenci, Dolenjci*. Tudi simbolna ali zaničevalna poimenovanja te vrste se pišejo z veliko začetnico: *Janez (Kranjec, Slovenec), Fric (Nemec), Švab (Nemec), Jenki (Američan), Lah (Italijan)*.

Pomni:

1. Taka poimenovanja se pišejo z malo, kadar ne pomenijo pripadnika narodnosti itd., ampak npr. vojaka, okupatorja ipd.: *fric* v pomenu 'nemški vojak'.

2. Kadar ime za prebivalca dobi predpono, se velika začetnica prenese nanjo: *Slovenec — Neslovenec, Ljubljčan — Neljubljčan*.

3. Besede kot *zemljan* ali *marsovec* pomenijo tudi vrsto živih bitij in se v takem primeru pišejo z malo začetnico.

4. Z lastnimi imeni enakoglasna poimenovanja, ki ne zaznamujejo pripadnikov narodnosti, države, prebivalcev naselij ipd., ampak le vrsto bitij, predmetov ... se pišejo z malo: *latinec/anglež* (kdor zna latinsko/angleško); *štajerka* (kura), *furlanka* (sekirica), *tolminec* (nož), *francoz* (orodje), *ementalec* (sir).

Z malo začetnico pišemo:

1. poimenovanja ljudi po vrsti naselja, zemljepisnih pogojih življenja ipd.: *vaščan, meščan, tržan — hribovec, dolinec* ...;

2. poimenovanja ljudi po rasni pripadnosti: *mulat, mestic, kreolec, arijec, semit, hamit, črnc, belec, rdečkožec* ...;

3. poimenovanja pripadnikov raznih gibanj, nazorov, ver, listov, društev, strank, redov: *ilirec, marksist, dekabrist, goelf, kristjan,*

žid, budist, vajevec, prepородovec, mladoslovenec, krščanski socialist, frančiškan.

5. Imena posameznih živali: *Sultan, Švrk, Muki, Lisko; Sivka, Bela, Pram, Luca; Koki.*

B. Zemljepisna imena⁴²

Zemljepisna imena zaznamujejo posamezne kraje, predele krajev, ceste, trge...; pokrajine, države; vode, vzpetine, doline, nižine, polja, ledine, puščave, jame...; otoke, polotoke, rte, celine; nebesna telesa, ozvezdja, svetovja. Pišemo jih z veliko začetnico: *Ljubljana, Maribor, Trst, Beograd, Novo mesto, Dolina pri Trstu, Bežigrad, Tezno; Titova cesta, Ulica stare pravde, Glavni trg, Trg revolucije, Pod Topoli, Za Vodo; Koroška, Beneška Slovenija, Bela krajina, Slovenija, Jugoslavija, Vzhodna Nemčija; Sava, Drava, Peričnik, Bohinjsko jezero, Jadransko morje, Tihi ocean; Triglav, Podrta gora, Pohorje; Trenta, Savinjska dolina, Pannonska nižina, Ljubljansko barje, Ptujsko polje, Mlake, Dolge njive, Sahara, Nubijska puščava, Postojnska jama, Potočka zijalka, Trnovski gozd; Rab, Brioni, Nova zemlja, Istra, Balkanski polotok, Debeli rtič, Rt dobrega upanja, Evropa, Severna Amerika; Mars, Orijon, Škorpion, Rimska cesta.*

Tudi imena poslopij in drugih objektov so zemljepisna lastna imena: *Kolizej, Nebotičnik* (v Ljubljani), *Žale, Navje, Tromostovje, Sveta Trojica* (cerkev), *Križanke.*

Pomni:

Imena, ki zaznamujejo vrsto objektov (ne pa posamezne objekte), se pišejo z malo začetnico: *stolnica, magistrat, rotovž, mestna hiša, frančiškanska cerkev, železniški most, kapucinski samostan, sodna palača, sodnija, rimski zid, muzej, galerija.*

Zemljepisna imena so eno- ali večbesedna: *Ljubljana — Novo mesto — Dolina pri Trstu — Vzhodna Nemčija, Sevedna Amerika, Gospodarsko razstavišče.*

Večbesedna zemljepisna imena

1. večbesedna imena naselij⁴³

Neprve sestavine večbesednih imen naselij se vse pišejo z veliko začetnico, izjema so le predlogi in samostalniki *vas, mesto, trg, naselje* in *selo*: *Slovenj Gradec, Škofja Loka, Mala Nedelja, Bohinjska Bela, Blejska Dobrava, Rogaška Slatina, Dolenjske Toplice, Kanalski Lom, Kranj-*

ska Gora, Bloška Polica, Gornji Grad, Sladki Vrh, Spodnji Log, Veliki Gaber, Zgornja Draga, Volčja Draga, Volčji Potok, Črni Kal, Drenov Grič, Dolga Njiva, Mirna Peč, Zidani Most, Dolenje Mokro Polje, Zgornji Jakobski Dol — Črni Vrh nad Idrijo, Most na Soči, Šmarje pri Jelšah — Dolenja vas, Stara vas, Novo mesto, Stari trg, Štepanjsko naselje, Nandanje selo, Uršna sela.

Pomni:

Tako pišemo tudi imena naselij s področij zunaj Slovenije, kadar jih slovenimo (pisno in govorno): *Carsko selo, Vukovo selo, Nova ves, Dunajsko Novo mesto*. Če jih ne slovenimo, ohranjamo tujo pisavo tudi glede velike začetnice: *Devínská Nová Ves*.

Neprve sestavine mestnih delov, trgov, cest, ulic, poslopij in drugih objektov se pišejo z malo začetnico, če so občna imena: *Mestni log, Rožna dolina, Gosposka ulica, Titova cesta, Gospodarsko razstavišče*.

O predložnih naselbinskih imenih gl. spodaj, str. 84—85.

2. večbesedna nenaselbinska zemljepisna imena

Neprve sestavine nenaselbinskih večbesednih zemljepisnih imen se pišejo z veliko le, če so sama lastna imena: *Severna Amerika, Vzhodna Nemčija, Julijske Alpe, Polhograjski Dolomiti, Mali Triglav, Goteniški Snežnik, Kamniška Bistrica — Socialistična federativna republika Jugoslavija*.

Pomni:

Z malo začetnico pišemo neprve sestavine takih imen, če same niso lastno ime: *Mestni log, Titova cesta, Cesta dveh cesarjev, Ulica Pohorskega bataljona, Trg revolucije, Trg Osvobodilne fronte, Logarska dolina, Dravsko polje; Zveza sovjetskih socialističnih republik; Bohinjsko jezero, Severno Ledeno morje, Indijski ocean, Tržaški zaliv, Otrantska vrata, Mesinska ožina, Sueški prekop, Zališki tok; Šmarna gora, Kamniške planine, Dinarsko gorstvo, Slovenske gorice, Golansko višavje, Babji zob, Ljubljanski grad (vzpetina), Trnovski gozd, Bloška planota, Vipavska dolina, Panonska nižina, Nubijska puščava; Sorško polje, Popovo polje, Ljubljansko barje, Pripetska močvirja, Kirgiška stepa; Dolge njive, Kratki tali, Suhadolčevi lazi (ledinska imena); Postojnska jama, Potočka zijalka, Malo brezno, Hudičev požiralnik; Dugi otok, Balkanski polotok, Debeli rtič; Veliki voz, Rimska cesta; Šentjakobski most, Festivalna dvorana, Narodni dom, Dom sindikatov, Moderna galerija*.

Predložna⁴⁴ zemljepisna imena

V vseh predložnih zemljepisnih imenih se piše z veliko začetnico razen začetnega predloga še prva sestavina za predlogom, preostale sestavine pa po siceršnjih pravilih; primeri za imena naselij: *Na Logu, Pri Fari, V Zideh, Za Vrhom, Pri Pavličih, Pri Treh Hišah, Pri Treh Farah,*

Pri Vasi — Pri Stari vasi. Primeri za mestne dele, ulice . . . : *Na Klanecu, Pod Trančo, Na Levem bregu.*

V primernih skladenjskih zvezah nastopa kot lastno ime:

a) samo nepredložni del: *Prihajam s Klanca/od Fare/izza Vrha/spod ali od Topolov/od Treh Hiš/spod Skalce/od Stare vasi.* — *Stanujem na Klanecu/na Logu/pri Fari/v Zideh/pod Topoli/pri Treh Hišah.* — *Vidim Tri Fare/Vrh;*

b) predlog in nepredložni del kot ena beseda: *Prihajam iz Zavrha/od Podtranče.*

Zaradi jasnosti predložnim lastnim imenom lahko dodajamo vrstna poimenovanja, npr. *vas* ipd.: *vas Pri Treh Farah; grem v vas Pri Treh Farah.*

C. Stvarna lastna imena⁴⁵

Stvarna lastna imena so (in se pišejo z veliko začetnico):

1. naslovi knjig, časopisov, literarnih in drugih besedil, filmov, skladb, kipov, slik: *Požganica, Sosedov sin, Delo, Slavistična revija, Biološki vestnik, Slovenski biografski leksikon, Duma, Sonetni venec, Zakon o pokojninskem zavarovanju, Na svoji zemlji, Beethovenova Deveta, Pietà, (Groharjev) Sejalec . . . ;*

2. naslovi društev, družbenih, gospodarskih, političnih, vojaških organizacij, vojaških enot: *Mohorjeva družba, Prešernova družba, Društvo slovenskih pisateljev, Rdeči križ Slovenije, Organizacija Združenih narodov, Planinsko društvo Slovenije, Zveza komunistov Jugoslavije, Osobodilna fronta, Slovenska matica, Jugoslovanska ljudska armada, Rdeča armada, Pohorski bataljon, Beneška četa, Nato, Unicef, Seato, Socialistična stranka Nemčije, Komunistična partija Francije;*

3. naslovi podjetij, ustanov, organov: *Tovarna dekorativnih tkanin, Tobačna tovarna Ljubljana, Železniška postaja Celje, Pogrebni zavod Zale, Industrija usnja Vrhnika, Splošno gradbeno podjetje Slovenija ceste, Hotel Turist, Državna založba Slovenije, Založba Obzorja, Tozd Tovarna hranil, Univerza v Mariboru, Komite za vzgojo in izobraževanje SRS, Ljudska skupščina SRS, Klinični center, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Osnovna šola Franceta Bevka, Splošna bolnišnica v Gorici, Zdravstveni dom Ljubljana Center, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Izvršni svet SRS, Republiška izobraževalna skupnost, Izvršni svet Skupščine občine Ljubljana Center, Zvezna konferenca SZDLJ.*

Pomni:

1. V govoru in pisavi dostikrat ne mislimo na naslov podjetja, ustanove, društva..., ampak le na njihovo vrsto; v takem primeru jih pišemo z malo: *Delam v tobačni tovarni v Ljubljani*. — *Sel je v zdravstveni dom v Šiški*. — *Študira na univerzi v Ljubljani*. — *Stanuje v hotelu Turist*. — *Hodi v osnovno šolo Franceta Bevka, ne Prežihovega Voranca*...

2. Če se imena podjetij, firm ipd. uporabljajo kot imenovalni prilastki k imenom tehničnih predmetov, se pišejo z veliko, npr.: *Pišem s strojem Olivetti*; *ura Omega/Darwil*, *avto znamke Fiat*. Kadar pa je tako ime rabljeno kot vrstno, se seveda piše z malo, npr.: *Pišem z olivetijem*. — *Slikam s kodakom*. — *Vozim se s fiatom*.

4. imena posameznih prevoznih sredstev, npr. ladij, zračnih in vesoljskih vozil ipd.: (ladje) *Boris Kidrič*, *Partizanka*, (vesoljska ladja) *Vzhod*, (vlak) *Rdeča puščica*, *Orient-ekspres*, *Simplon-ekspres*;

5. imenovalni prilastki k vrstnim imenom za nazive serijskih tehničnih izdelkov: *cigarete Morava*, *otročka soba Boštjan*, *dnevna soba Barbara*, *gramofon Melodija*.

Pomni:

Če se taka poimenovanja rabijo brez vrstnega imena, se pišejo z malo: *kaditi moravo*, *kupovati boštjana*.

6. imena zvez, sporazumov, pogodb, zborov (neobvezno): *Kočevski zbor*; prim. točko 5 na str. 87.⁴⁶ Prvotna kratična imenovanja kot lastna imena ohranijo veliko začetnico: *Nato*, *Unicef*...

Posebnosti

Z veliko začetnico se piše tudi:

1. ena sama sestavina namesto celega večbesednega lastnega imena: *Matica* (nam. *Slovenska matica*), *Fronta* (nam. *Osvobodilna fronta*), *Združeni narodi* (nam. *Organizacija združenih narodov*);⁴⁷

2. ena sama sestavina namesto večbesednega občnoimenskega poimenovanja za ustanovo npr. *Cerkev*;⁴⁸

3. v znanstveni in strokovni rabi latinizirana imena živali in rastlin: *Gyromitra esculenta* (pomladni hrček), *Parus major* (sinica).⁴⁹ Kadar so latinsko-grška poimenovanja živali in rastlin prevzeta v slovenščino, jih pišemo z malo.

Z malo začetnico pišemo⁵⁰:

1. poimenovanja za vrste društev, organizacij, strank, vojaških enot, ustanov, organov, podjetij...: *pisateljsko društvo*, *strokovno društvo*, *nogometni klub*, *liberalna stranka*, *komunistična partija*, *druga*

četa prvega bataljona, opekarna, tovarna usnja, ljudska univerza, osnovna šola, izvršni svet, ljudska skupščina, republiška konferenca;

2. imena praznikov oz. določenih datumov⁵¹: *prvi maj, dan mladosti, dan republike, dan armade, dan mrtoih, božič, velika noč, binkošti, novo leto, jurjevo, svečnica, duhovo, šmaren, silvestrovo/silvester, jožefovo, pust, advent . . .*; toda na *Jožefa* = na dan sv. Jožefa.

Pomni:

Z veliko začetnico pišemo zveze svojilnega pridevnika iz lastnih imen + *dan, večer . . .*: *Prešernov dan, Vidov dan, Silvestrov večer* ipd.

3. imena odlikovanj (če se slučajno ne začenjajo z besedo, ki se sicer piše z veliko): *red dela, partizanska spomenica (Karadžordževa zvezda)*;

4. imena zdravil⁵²: *aspro, palerol, b-complex, pronison, gelusil-lak*;

5. poimenovanja revolucij, vstaj, vojn: *marčna revolucija, julijska revolucija, francoska revolucija, velika oktobrska revolucija, ilindenska vstaja, tridesetletna vojna, prva svetovna vojna, burska vojna*;

6. poimenovanja zvez, sporazumov, pogodb, zborov: *renska zveza, sveta aliansa, mala antanta, varšavski pakt, severnoatlantski pakt, jaltski sporazum, londonski sporazum, atlantska listina, rapalska pogodba, ljubljanski kongres, kočevski zbor, vižmarski tabor*. Taka poimenovanja lahko pišemo tudi z veliko. Samo z veliko začetnico se pišejo poimenovanja, nastala iz črkovnih okrajšav večbesednih poimenovanj, prvotno pisanih s samimi velikimi črkami: *Nato, Sev, Unicef, Seato . . .*

Predložna stvarna lastna imena

Z veliko začetnico se piše razen začetnega predloga še prva sestavina za predlogom, preostale sestavine pa po siceršnjih pravilih: *Pri Treh vdovah, Pri Belem konjičku, Pri Slepem Janezu*.

V primernih skladenjskih zvezah nastopa kot lastno ime:

a) samo nepredložni del: *Prihajam od Treh vdov*;

b) predlog in predložni del kot ena beseda: *Prihajam od Podskalce*.

Zaradi jasnosti predložnim lastnim imenom lahko dodajamo vrstna poimenovanja, npr. *gostilna* ipd.: *Prihajam iz gostilne Pod Skalco*.

4. IZRAZI SPOŠTOVANJA⁵³

Z veliko pišemo tudi nekatere izraze spoštovanja. Taki izrazi so:

1. besede kot *Človek* in *Umetnik*, če so nam simbol za vse pripadnike določene vrste;

2. protokolarni ogovori ljudi z visoko funkcijo: *Ekscelenca, Magnificenca, Visokost, Veličanstvo, Svetost, Svetlost* . . .; vendar to lahko pišemo tudi z malo;

3. osebni in svojilni zaimki za ogovorjeno osebo v pismih in protokolarnih ogovorih: *Ti, Vidva/Vedve, Vi/Ve*, in sicer v vseh sklonih, npr. *Tebe* (tudi naslonske oblike: *Te*), *Vaju, Vas* (tudi povratne oblike: *Sebe*, ko gre za 2. osebo): *Pismo, ki sta mi ga Vidva, oče in mati, pisala, sem v redu prejel. — Mislim, da tudi Sebe lahko upoštevate.*

Pomni:

1. V pismih se lahko uporabljajo tudi male začetnice.

2. Piše se *Nate (Nase)*, ko pomeni *na Te (na Se)*.

4. Oznaka, nanašajoča se na državnega poglavarja, ko se rabi namesto lastnega imena: *Ljudje so pozdravljali Maršala* (če se misli *maršala Tita*), . . . *Predsednika* (z istim pomenom).

5. SVOJILNI PRIDEVNIKI IZ LASTNIH IMEN IN IZRAZOV SPOŠTOVANJA⁵⁴

Svojilni pridevniki iz lastnih imen se pišejo z veliko začetnico, če so izpeljani s priponskimi obrazili *-ov/-ev* ali *-in*: *Vodnikov, Župančičev, Krležev, Slovenčev, van Goghov, Van de Veldejev, Julijin — Litostrojev, Tamov, Matičin*. Prim. še *Tvoj, Vajin, Vaš* in *Svoj* (ko izraža svojino 2. osebe), kadar se nanašajo na ogovorjeno osebo, pisano z veliko: *Slišim, da Vaše zdravje v zadnjem času ni najboljše* (mogoče tudi z malo: *tvoj* . . .).

Pomni:

Svojilne pridevnike iz lastnih imen pišemo z malo začetnico:

1. kadar so rabljeni samostalniško za določen dan, npr. *jurjevo, silvestrovo, gregorjevo, jožefovo* ipd. (vendar *Vidov dan, Prešernov dan*, gl. str. 87, 2);

2. kadar ne označujejo svojine, ampak vrsto; to so imena rastlin, bolezni, delov telesa, tehničnih izdelkov ipd., ki jih navadno lahko izrazimo tudi enobesedno: *salomonov pečat, marijini laski, blagajev volčin, parkinsonova bolezen, adamovo jabolko, ahilova kita, evstahijeva cev, bergmanova cev, kaplanova turbina*. Vendar pišemo z veliko začetnico poimenovanja zakonov in teorij (*Pitagorov izrek, Einsteinova teorija*) in nekatere frazeologeme iz kulturne tematike (*Prokrustova postelja, Ahilova peta, Avgijev hlev*).

3. Z malo začetnico pišemo izraze, izpeljane iz svojilnih pridevnikov: *bazedovka, bemovka* (za bolezen oz. jabolko).

MALA ZAČETNICA⁵⁵

Mala začetnica se na splošno rabi takrat, kadar se ne rabi velika. Samo malo začetnico (kadar seveda ne začenjajo povedi) poznajo pri-slovi, glagoli, predikativi (povedniki), členki, predlogi in vezniki; od samostalniških besed se pišejo z malo začetnico t. i. občna imena (izjeme so le primeri, ko se le-ta rabija namesto lastnih ali so simboli za nekatera večbesedna poimenovanja, pri samostalniških zaimkih pa so lahko izjema ogovorni osebni zaimki), vse pridevniške besede, tudi zaimenske, razen svojilnih pridevnikov na *-ov/-ev* ali *-in* iz lastnih imen (vendar tudi take pridevnike pišemo z malo začetnico, ko zaznamujejo vrstnost, npr. *marijini laski*) in t. i. ogovorilnih svojilnih zaimkov za 2. osebo (zadnje tudi z malo).

Da le ne bi delali napak, pravopis posebej opozarja na tiste kategorije besed in njihovih zvez, ki jih pišemo z malo, a bi bili pri njih lahko v dvomih. Take kategorije so naslednje:

1. izrazi za družbeni ali družabni položaj, poklic, čast, znanstveno ali poklicno stopnjo in podobno: *doktor (dr.)*, *tovariš (tov.)*, *inženir (inž./ing.)*, *kraljevič*, *missis (mrs.)*, *mati/mater (m.)*, *oče (o.)*, *plemeniti (pl.)*, *profesor (prof.)*, *sveti (sv.)*, *von, de* ipd., npr. *dr. France Prešeren*; le v nekaterih posameznih primerih se *van* ali *de* npr. pišejo tudi z veliko začetnico (*Van de Velde*) (podrobneje gl. str. 81 a);

2. ločevalni dodatki glede na rodovno zaporedje: *ml. (mlajši)*, *st. (starejši)*, *oče, sin* ipd., npr. *Dumas sin* (podrobneje gl. str. 81 b);

3. vrstna poimenovanja v stalnih zvezah z lastnim imenom: *dedek Mraz*, *lepa Vida* ipd. (podrobneje str. 81 c); le če je tako ime izpeljano iz lastnega imena (ali se nanj nanaša), se piše z veliko začetnico: *Zahodni Nemec* ipd.;

4. prvotna lastna imena, zaznamujoča vrsto pojavov, predmetov ipd.: *volt*, *rentgen*, *ford*, *fiat*, *jur*, *silvester* ipd. (podrobneje str. 81 č, 86 Pomni 2);

5. prvotna imena narodov ali sinonimna imena za narode oz. posameznike iz narodov, ko pomenijo npr. vojaka tiste narodnosti, učečega se tistega jezika ipd.: *fric* (nemški vojak), *anglež* (kdor se uči angleščine ali zna dobro angleško ipd.) (podrobneje gl. str. 82, Pomni 1);

6. besedi *zemljan* ali *marsovec*, ko pomenita samo vrsto živih bitij (neobvezno);

7. poimenovanja ljudi

— po vrsti naselja, zemljepisnih pogojev življenja ipd.: *vaščan*, *meščan*; *hribovec*, *dolinec* ...:

- po rasni pripadnosti: *mulat, mestic, arijec, semit, belec, črnc*;
- kot pripadnikov raznih gibanj, nazorov, ver, listov, društev, strank, redov, izpeljank iz lastnih imen: *ilirec, marksist, kristjan, žid, musliman, mladoslovenec, dominsvetovec, pičevce*;

8. z lastnimi imeni enakoglasna poimenovanja za vrste predmetov: *štajerka* (kokoš), *furlanka* (sekirica), *francoz* (orodje), *ementalec* (sir) ipd.;

9. poimenovanja vrste objektov, ne posameznih objektov: *stolnica, magistrat, železniški most, sodnija, sodna palača, rimski zid* ipd.;

10. besede *vas, trg, mesto, naselje, selo* kot neprve sestavine večbesednih naselbinskih imen (podrobneje gl. str. 83—85);

11. neprve občnoimenske sestavine nenaselbinskih lastnih imen (npr. *Jadransko morje*) (podrobneje gl. str. 84, drugi Pomni);

12. besede *luna, sonce, mesec* kot deli obdajajoče nas predmetnosti (prim. *Na nebu je svetila luna, kakor hitro je zašlo sonce, so se pokazale tudi zvezde*);

13. poimenovanja za

- vrste društev, organizacij, podjetij, vojaških enot, ustanov, organov . . . : *pisateljsko društvo, nogometni klub, osnovna šola, druga četa prvega bataljona* ipd. (podrobneje gl. str. 86, prvi Pomni in spodaj 1);
- praznike oz. določene datume: *prvi maj, dan mladosti, dan republike, božič, silvestrovo* ipd. (podrobneje gl. str. 87, 2);
- revolucije, vstaje, vojne; zveze, sporazume, pogodbe, zборе: *marčna revolucija, oktobrška revolucija, renška zveza, jaltski sporazum, ljubljanski kongres, kočevski zbor* ipd. (podrobneje gl. str. 87, 5 in 6);

14. posamostaljene svojilne pridevnike kot poimenovanja za določen dan, npr. *jurjevo, silvestrovo* ipd. (podrobneje gl. str. 87, 2);

15. vrstne pridevnike z obliko svojilnih: *salomonov pečat, marijini laski, parkinsonova bolezen* ipd. (podrobneje gl. str. 88, drugi Pomni, točka 2);

16. občnoimenske izpeljanke iz lastnih imen: *bazedovka, bemovka* (jabolko);

17. imena zdravil: *pronison, butazolidin, kamilice*.

SAME MALE ČRKE⁵⁶

Same male črke se rabijo kot stilna varianta običajnega pisanja (ki pozna velike in male črke). Srečujemo jih v podobnih primerih kakor same velike črke, zlasti npr. v reklamah, naslovih knjig, redkeje v pisavi lastnih imen, še bolj redko na začetku povedi.

CIFRE IN DRUGI PISNI SIMBOLI⁵⁷

Poleg črkovnih znamenj, tj. črk, se rabijo zlasti še znamenja za matematične vrednosti, mere, denarne enote, stopinje, odstotke, paragrafe ipd.

Znamenja za matematične vrednosti navadno zapisujemo na poseben način s t. i. ciframi za cela števila: cifre za enice so znamenja 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, večja števila (ali npr. necela števila) pa se zapisujejo s kombiniranjem teh cifer, npr. /13/, /1,5/, /12²/ ipd. Posebna znamenja so tudi za vrste in odnose matematičnih vrednosti ter za matematične operacije, npr. /+/, /-/, /:/ . Cifre od 0 do 9 se imenujejo *ničla*, *enka*, *dvojka*, *trojka*, *štirica*, *petka*, *šestka*, *sedmica*, *osmica*, *devetka* — ustrezna imena za vrednosti, ki jih te cifre zaznamujejo pa so *nič*, *ena*, *dve*, *tri*, *štiri*, *pet*, *šest*, *sedem*, *osem*, *devet*. Zapisi večjih ali necelih števil ipd. imajo ali posebna imena, npr. 10 — *deset*, 20 — *dvajset*, 100 — *sto*, 1000 — *tisoč* itd., ali pa so vidno tvorjena iz posebnih osnovnih imen: 12—19 = *dva-*, *tri-* ... + *-najst*, 30—90 pa *tri-*, *štiri-* ... + *-deset*, 200—900 = *dve-*, *tri-* ... + *-sto* ipd. Kako se take številke izpisujejo glej niže.

Pri letnicah se tisočice lahko izrazijo s stoticami, tako da npr. 1926 berem ali kot *tisoč devetsto šestindvajset* ali kot *devetnajsto šestindvajset*. Tudi večje telefonske ali žiroračunske številke se lahko izgovarjajo glede na vrednosti po nekaj cifer (navadno dveh ali treh), npr. 183675 tako, da izgovarjam vrednosti po dveh cifer (*osemnajst*, *šestintrideset*, *petinsemdeset*).

Ker Slovenci enice izgovarjamo pred deseticami, je take vrednosti po narekovanju težje zapisovati, zato se v izjemnih primerih (npr. pri matematiki) enice izgovarjajo tudi za deseticami, npr. *tristo osemdeset devet* (poleg *tristo devetinosemdeset*).

Na posebnem mestu je preglednica najvažnejših necifrnih znamenj, zapisana pa so tudi v slovarskem delu pravopisa ob ustreznem imenu za tak simbol.

1. Za razliko z SP 1962 se (kot že v SP 1950) pravopisna problematika obravnava pred glasoslovno glede na to, da gre v prvi vrsti za pravopisni priročnik. S tem nikakor ni izražena prvotnost pisne izrazne strani pred glasovno.

2. Da ima slovenska abeceda le 25 latiničnih črk prim. še SP 1962, str. 13, SS 1956, str. 13, SS 1964, str. 39. V seznamih začetnic posameznih slovarskih gesel (prim. SP 1950, str. 934 ali SSKJ I, 1970, str. XII) nastopajo tudi neslovenske črke, npr. *w*, *x*, *y*. Neslovenske črke nahajamo le v prevzetih besedah tipa tujke oziroma polcitatnega lastnega imena (o teh dveh pojmi prim. J. Toporišič, *Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika*, SR 1972, str. 287, in njegovo for-

mulacijo teh pojmov v sestavku Marjete Pečar, Tuje glasovne prvine v slovenskem slovarju tujk, SR 1974, str. 317; na obeh mestih je navedena ustrezna nadaljnja literatura).

3. Imena črk: Tu prvič natančno določena ob tipu poimenovanj za soglasnike: domača s polglasnikom za soglasnikom (npr. *bə*), prevzeta z glasom *é* za soglasnikom (vendar z *á* za *k* in *h*) ter *è* pred soglasnikom. To je pomembno za glasovno realizacijo t.i. črkovalnih akronimov, tj. besed, ki sestojijo iz zaporedja črkovnih imen, npr. *SZDL* = *səzədələ*. Poleg dvojnih slovenskih imen imajo črke lahko tudi citatna imena; ta so v rabi za redke prevzete akronime, npr. *BBC* = *bibisí*. Nekateri jeziki, npr. francoščina, so v tem rigoroznejši od slovenščine, in tudi take besede obravnavajo kot domače. Tudi za slovenščino velja, da naj se citatna imena črk uporabljajo res le izjemoma, tj. za že uveljavljene besede (tako beremo *KPJ* kot *kapejé*, ne *kapejót* ipd.); prim. *CBS* = *cebeəs*, ne *sibiəs*.

4. Domače ime za črki *q* in *w* je tu na drugem mestu, ker črki nista iz slovenske abecede.

5. V tem odstavku gre za stilistiko črk; nakazano je seveda le najnujnejše.

6. Glasovna vrednost črk: To je večja novost v SP, poznajo pa jo temeljitejšje obravnave izrazne strani jezika tako v pravopisih (prim. nem. Duden) kot v slovnica (prim. rus. akad. slovnica: GRJ I, 1960, 88—96). Namen teh preglednic je, dajati lahko in natančno informacijo o vseh glasoslovnih vrednostih posameznih črk (in nekaterih črkovnih sklopov), razporejenih abecedno. Preglednica je delana na osnovi Toporišičeve (Slovenski jezik, literatura in kultura, Ljubljana, 1974, str. 51—56).

7. Namesto kratkega naglašene *a* se v zaprtem zlogu izgovarja tudi polglasniški *a*. Kratka naglašena *i* in *u* se pod istimi pogoji variantno lahko izgovarjata tudi znižana (pri *i* in *u* se ta informacija ne ponavlja; podrobneje o tem v Glasoslovju).

8. Izgovor zvenečega nezvočnika na koncu predlogov pred besedo, ki se začne s samoglasnikom ali zvočnikom, spet uveden v pravila o razvrstitvi nezvočnikov na podlagi razprave J. Toporišiča, Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 74—75. Na posebni status predlogov nasproti nepredlogom v enakem položaju je opozarjal že Škrabec (JS II, str. 62, kar gre nazaj na Cv XIII/1894, 3c, § 14). Glede precizacije Škrabčeve formulacije prim. zgoraj citirano mesto iz Sistemskih premen... Po tem pojavu se dajo formalno ločiti pravi od nepravilnih predlogov: prim. *od vrat* [ɔdʋrát] proti *okróg vrat* [ɔkrókʋrát]. Predlogi na zveneči nezvočnik so obravnavani še pri *d* in *z* (stariško tudi *ž*), vendar tam ni posebnega komentarja k temu.

9. Izgovor črk za zveneči nezvočnik na koncu besede: Te določitve so na podlagi članka J. Toporišiča Sistemske premene... (gl. pod 8). S tem T. članom se za slovenski knjižni izgovor uveljavljajo tudi izsledki starejših znanstvenih raziskovalcev o tem problemu: Škrabca (Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cv XIII/1894, 3c in JS II, str. 162), Ramovša (Historična gramatika slovenskega jezika, II, Konzonantizem, 1924, 189, 217, 234), Nahtigala (Slovenski jeziki, str. 110), Bezlaja (Oris slovenskega knjižnega izgovora, 1939, str. 75, 103, 105, 88, 117). S tem je odpravljena teorija t.i. na pol zvenečega izglasja besed

z zvenečim nezvočniškim morfonemom, ki se v literaturi o slovenskem knjižnem jeziku vleče od SP 1935, str. VI naprej (prim. še M. Rupel, Slovensko pravorečje, 1946, str. 49: »Zveneči soglasniki na koncu besede prehajajo v navadnem govoru v nezveneče, kakor če bi stali pred nezvenečimi soglasniki. V zborni izreki se izgovarjajo tako, da si prizadevamo ohraniti zven, po naravi sami pa postanejo na pol zveneči.« Nezveneči izgovor naj bi bil le *licentia poetica*. Podobno SP 1950, str. 56: »Izglasni zveneči soglasniki zgubljajo v svojem končnem delu zven: mraz /.../ si prizadevav govoriti s končnim -z /.../ in po naravi sami postanejo ti glasovi na pol zveneči.« SP 1962, str. 26: »Slovenski zveneči zaporniki zvenijo od začetka zapore do konca eksplozije. Na koncu govorne enote zven onemi; tam se zveneči zaporniki skoraj ne ločijo od nezvenečih.« (Kako pa je s priporniki?) — Kritika te formulacije pri J. Toporišiču, Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962, str. 206–207. — SSKJ I, 1970, se glede tega izraža pitjijsko (str. XXIII–XXIV): »Izgovor besed se ravna po pisavi, le da je treba upoštevati osnovna pravila o izgovoru *v*, zvočnikov in izglasnih zvenečih soglasnikov ter o asimilacijah soglasnikov po zvenečnosti.« To določilo je bilo predmet kritike J. Toporišiča v sestavku Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, SR 1971, str. 227–228. O zagovoru formulacije v SSKJ I prim. J. Rigler, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, SR 1972, str. 249–250: Rigler tu priznava nevzdržnost teorije o na pol zvenečih izglasnih nezvočnikih. Njegov pisni predlog za to mesto v SSKJ se je glasil: »Zapisani zveneči izglasni nezvočniki se obravnavajo kot nezveneči razen v proklitikah in če so zlogotvorni (npr. *bz*).«

10. Favkalne položajne variante ustničnih in zobnih zapornikov so za slovenski knjižni jezik registrirane v knjigi J. Toporišiča: Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama. Zagreb 1961, Str. 29 in 30.

11. Premena sičnika s šumevcem (torej *s z c* pred *š ž č dž*) je novost nasproti določilom po SP 1935. Tako je M. Rupel v zapisu Izgovor sičnikov pred šumevci (Slovenski jezik, II, 1939, str. 116) prišel do naslednje določitve: »Sičniki pred šumevci naj se v knjižnem govoru ne spreminjajo v šumevce. Pri zborni izreki se moramo potruditi, da jih obdržimo kot *s* in *z*; pri tem seveda ne bomo dobili čistih sičnikov, zakaj pretiravati ne smemo, ampak prehodni glas med sičnikom in šumevcem.« Na problematičnost sičnika pred šumevcem opozarja J. Toporišič v sestavku Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, SR 1971, str. 228. — SP 1962, str. 27: »Na začetku besede pišemo in govorimo v sestavi *sč*: *sčista*, *sčetkali*, *sčasoma*; pred pripono pišemo *šč* ali *žč* in izgovarjamo *šč*: *drevešček*, *zvežček*, *obražček*.«

Z novim določilom se spet dovoljuje tudi naravnejši izgovor; imel ga je že Breznik, npr. v Slovenski slovnici, 1934, str. 52, § 73, le da je Breznik predvideval izključno izgovor šumevca namesto sičnika (verjetno upravičeno).

12. Izgovor istoorganskega zobnega netrajnika (torej tudi *t* in *d*) pred pripornikom: Ruplovo določilo v Slovenskem pravorečju, 1946, str. 50: »Medtem ko se *t* in *d* v izreki zlijeta s sledečim *s*, saj je *ts = c* (kmetski, ljudski izg. *kmécki*, *ljúcki*; prim. še *precej iz pred se*), se pred *c* in *č* ohranita, ker sta *c* in *č* pravzaprav *ts* in *tš*: *kóttsa*, *víttsa*, *góttsa*, *góttšey*.« SS 1956, str. 56 se glede tega izraža nejasno: »Tudi *tst*, *dst* sta po etimološkem načelu v rabi v govoru in pisavi: bratstvo, sredstvo /.../.«

Jože Toporišič (Slovenski jezik, 1961, str. 42—43): »Još je jedna važna pojava posljedica spomenutog tijesnog povezivanja riječi u govornom bloku, a to je stapanju dvaju glasova u koji treći ili — alternativno — pretvaranje prvog, eksplozivna, u imploziv. Zatvorni i homorganski tjesnačni suglasnik, npr. [t] i [s], daju prema tome afrikatu sa duljim okluzivnim odnosno spirantskim elementom: primjeri ove vrste su sljedeći: kmetski, pod sapo, pod šotor, pod zob, pod žico. Treba ipak reći, da se takve afrikate u okviru samostalne riječi često uprošćavaju (prim. kmetski).« Pri Toporišiču prim. še SKJ 1, 1965, str. 158.

Določitev, da je zobne netrajnike pred trajniki mogoče izgovarjati samostojno, tj. z odporo *t*-ja pred *s*, za knjižni jezik zagovarja J. Rigler.

13. Izgovor obstranskih *t* in *d* pred *l* za knjižni izgovor postulira J. Toporišič že v Slovenskem jeziku (1961, str. 20).

14. Nenaglašeni *e* je v naših jezikoslovnih delih obravnavan različno. V smislu širokosti npr. pri Šolarju v članku Dve stoletnici (JiS 1957/58, str. 107), kjer nenaglašeni *e* (ali *o*) sešteva s širokim *ê* (in *ô*) in potem oba postavlja v razmerje do ozkega *é* (oziroma *ó*). Na isti strani pa vendarle tudi piše, da nam »danes /nenaglašeni/ *o* velja za širok ali srednji *o*«. — Kot širokega ga obravnava J. Toporišič že v Slovenskem jeziku 1961 (npr. str. 19), enako je obravnavan tudi v njegovem SKJ 1, 1965. SP 1962, str. 14, piše: »è in ô sicer ostaneta v območju nizkih glasov, vendar ju glasovno okolje, zlasti *v* in *j*, priteguje v srednji pas: imej, jej — nov, stol. Nepoudarjeni samoglasniki imajo še manjši odzvočni prostor, njihov nastavek je še manj jasen in napet, zato se zgrinjajo proti sredini okoli polglasnika.« Nenaglašena *e* in *o* sta v shemi SP 1960 postavljena kljub temu še med nizke glasove. Na str. 16 je nenaglašeni *e* obravnavan kot srednji glas (enako *o* na str. 18). — Kritiko teh določil gl. pri J. Toporišiču, Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962, str. 140—141. Tam je podana tudi kritika srednjega *e*, ki naj bi se po SP 1962, str. 50 (»Tujke na *-ent* imajo v stranskih sklonih srednji *e* (v besednjaku ga pišemo *é*)«) govoril prav v prevzetnem priponskem obrazilu *-ent* (razen izjemoma v ljudskih tujkah tipa *cement*).

15. Izgovor *e*-ja pred *j* (velja torej za vse *e*-je pred *j*): Po starejši kodifikaciji je pred *j* možen tako ozki kot široki dolgi *e* (*séja* — *méja*), odvisno od prvotne narave *e*-ja (*e* iz *jata* oz. nosnika načeloma ozek, iz etimološkega prvotno prednaglasnega *e* načeloma širok); to je veljalo tako za položaj s predsamoaglasniškim kot za položaj z nepredsamoaglasniškim *j* (simbolizacija: *éjV/éjV* proti *éjC/#* oz. *êjC/#*). Na podlagi moderne izreke (prim. gramofonske posnetke v knjigi J. Toporišiča, Slovenski jezik, 1961, str. 77 — *věj* — *pojěj*) pa je bilo že med pripravami pravorečnega dela SSKJ (vodja komisije tedaj J. Toporišič, člani A. Bajec, F. Tomšič, J. Rigler, S. Suhadolnik) dogovorjena variantna kodifikacija na fonološki podlagi (kakor jo deloma nakazuje SP 1962 z opozorili na posebnosti izgovora pred *j* oz. *v*, glej točko 14), in sicer na naslednjih načelih: Tradicionalni ozki *e* pred *j* ima prosto varianto *é*, če *j*-ju sledi samoglasnik, sicer pa nevtralnno varianto *e*. Po tem pravilu je nevtralen tudi kratki naglašeni *e* pred *j* (*jej*). SKJ 1, 1965 že navaja to variantnost po dogovoru za SSKJ, v Glasoslovju slovenskega knjižnega jezika (prim. SJLK, 1964, str. 11) J. Toporišič navaja še izgovor srednjega nenaglašenege *e* pred *j* (primer *Tonej*). Primerjaj še vzporedno problematiko pri *o* pred *v* oz. *u*.

16. Za položajno varianto *o* fonema /f/ prim. J. Toporišič, Sistemske preme­ne soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 74.

17. Tradicionalno učenje loči po zględu na zgodovinski razvoj nekaterih slo­venskih narečij dve vrsti *j*-ja: enega bolj samoglasniškega (*i*), drugega bolj so­glasniškega (*j*); prvi naj bi se rabil nepredsamoglasniško, drugi predsamoglasni­ško (prim. SS 1956, str. 26: »V diftongu glasova *j* in *y* izgubita soglasniško iz­razitost«; in str. 22: »nební ali palatalni pripornik« *j*: »V knjižnem jeziku ga imamo samo pred samoglasniki (*jéd, jáma, bojím*), na koncu zloga pa se izreka kot soglasniški *i*.«

To interpretacijo je sprva sprejemal tudi J. Toporišič (Sistemske preme­ne soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 71) in je prevzeta tudi v SP 1962, str. 25. V kritiki SP 1962 (Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962/63, str. 173) pa je J. Toporišič pravilnosti te določítve oporekal: »In v zvezi s fonemom [*j*] (tu je stavec ali urednik — avtor korektur ni dobil — po­stavil oglati oklepaj namesto poševnega): F. Bezljaj je že v tridesetih letih pravilno ugotovil, da njegovo spirantično varianto /namreč [*j*]/ izgovarjamo le še pred naglašnim samoglasnikom, v vseh drugih primerih, posebno za soglasni­kom, pa izgovarjamo diftonški /i/. To je edino pravilno, samo da bi bilo treba dovoliti izgovor z /i/ tudi sploh v v vseh položajih.« Prim. še SKJ 1, 1965, str. 117: »/T/ako je prav, če namesto *j* govorimo samo *i*.« — SSKJ I, 1970, do tega vprašanja ne zavzema stališča (kolikor ne implicitno, prim. str. XXIII—XXIV).

18. Z določítvijo, da dvočrkje *lj* pred samoglasnikom ustreza glasovoma *l + j*, se izgovorna kodifikacija vrača k dejanskemu, ne teoretično skonstruiranemu iz­govoru dvočrkij *lj* in *nj* (teoretično utemeljitev glej v J. Toporišič, Sistemske preme­ne soglasnikov v slovenskem knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 71—72), določilo o izgovoru dvočrkja *lj* kot *l + j* pa gre (po Šolarju, JiS 1959/60, str. 158) nazaj na Ramovša, SP 1955, str. VI. Problem ima dolgo in pisano zgodovino že, če vzamemo samo čas po vojni: SP 1950, glavno skrb zanj je imel Ramovš, str. 56: »Pisana *lj* in *nj* govorimo razločno v obeh sestavnih delih: *ljub, konja*.« Slovensko pravorečje, 1946, str. 46, se izraža enako. — Temu nasprotno pa je SP 1962 spet kodificiral Škrabčev in Breznikov konstrukt palatalnih *l'* in *n'* (kar je v posebnem članku, prim. JiS 1959/60, str. 158—160: O izgovoru *lj* in *nj* [spodbuda zato pri J. Tomincu, JiS] pripravil J. Šolar, J. Toporišič pa je kritiko tega podal v sestavku Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, str. 170—171, ker mu je neposredni odgovor J. Šolarju v JiS preprečil tedanji njegov urednik, B. Urbančič). Formulacija v SP 1962 se glasi: »Pred samoglasnikom sta obe sestavini /dvočrkja *lj*/ jasno zaznavni, in sicer začetek *l* in konec *j*, v sredini pa se stapljata, da meja med njima ni zaznavna.« (O *nj* enako na str. 25.) Da Šolarju dvočrkji *lj* in *nj* ne zaznamujeta po dveh glasov, se jasno vidi iz zgoraj citiranega njegovega članka, str. 160: »nekak zlití glas /.../ nekako tako ju je treba zlití, kakor zlivamo zaporni del (*t*) s pripornim delom *s* in *š* pri zlitih glasovih *c* in *č*.« Šolar je na istem mestu sam podrl svoj konstrukt z naslednjo pripombo: »Ko bi prišel danes kdo, ki bi moral samo po ušesu zapisovati te glasove, bi po vsej verjetnosti ostal pri *lj* in *nj* pred samoglasnikom, ker bi slišal oba glasova, in pri *l, n* na koncu zloga (besede).«

19. Za pisna *lj* in *nj* ne pred samoglasnikom se tu določa izgovor, izražen podobno že v Slovenskem pravorečju, 1946, str. 46: »/N/a koncu zloga, t. j. pred soglasniki in na koncu besede se pri *lj* in *nj* drugi del (*j*) ne izgovarja, zato pa je prvi del (*l*, *n*) mehke, jasen glas: *póljski* /.../, *králj* /.../, *gorénjski* /.../, *kónj* /.../«. SS 1956, str. 22, imenuje ustrezni *l* »nebni ali palatalni«, na str. 23 pa ustrezni *n* pisno zaznamuje kot palatalnega, ne morda palataliziranega (torej *ń*, ne *n'*).

Ta palatalnost je bila predmet kritike: R. Kolarič (Premik zlogovne meje pri ř. l'. ű. JiS 1955/56, str. 44): »/V SP 1950/ se torej edino še za konec besede priznavata nekakšna mehka in jasna *l* in *ń*. V gorenjščini je tudi ta mehkoča in jasnost že docela izginila. Zato navadni Gorenjci tudi v knjižnem jeziku končni *l* in *ń* izgovarjajo trdo, to se pravi brez sleherne »mehkobe in jasnosti.« J. Toporišič (Sistemske preмене soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 71 do 72): »V položaju /ne pred samoglasnikom/ je palatalnost nekdanjega *l* zelo zmanjšana, če ni sploh izgubljena, ker *l* ni fonem. Ta *l* imenujemo lahko kvečjemu palataliziran, nikakor pa ne palatalen (Slovenska slovnica 1956, str. 22).« Podobno za nekdanji *ń* (str. 72): »Sled nekdanje palatalnosti je v položaju /ne pred samoglasnikom/ ohranjen v komaj malce mehkejšem izgovoru nekdanjega *ń*. To bi bil nekak palataliziran *n'*, torej *kon'*, *kon'ski*.« V SKJ 1, 1965 str. 117: »Nekatere razlike med zvočniki niso posebno pomembne: /.../ marsikdo /.../ ne zna izgovoriti *n'* in *l'*, temveč le podaljša navadna *n* in *l*.« Prim. še J. Toporišič. Zakaj ne po slovensko, 1969, str. 8: »*nj lj* Word final or before consonant *n l*«.

20. S tem je pravilo o izgovoru črke *l* bistveno predrugačeno: črka *l* se torej načeloma zmeraj lahko izgovarja kot glas *l*, kot *u* ali *u* pa le v čisto določenih kategorijah. Prva formulacija pravil v novem smislu pri J. Toporišiču, SKJ 1, 1965, str. 133: »Namesto *l* govorimo *u* ali *u* v naslednjih primerih (*u* samo za soglasnikom, redko tudi za samoglasnikom pred zvočnikom na koncu besede)«; nato so navedeni pridevniki in samostalniki na *-al*, nekaj primerov drugih samostalnikov in pridevnikov, tip *volk*, tip *-lec -lca* za človeka, *-lstvo*, nekaj primerov izpeljank in pridevnikov na *-len*.

21. Črka *l* z izgovorom *u*: Po dejanskem izgovoru za knjižni jezik registriral J. Toporišič (Alternativni sklopi slovenskega knjižnega jezika, JiS 1958/59, str. 207): »Primeri tipa *obrvo*, *barvo*, *umrl* pa močno nagibajo k vokalizaciji svojega izglasnega konzonanta, kar je za knjižni izgovor skoraj dopustno. Celo tip *poln* teži k dvožložnosti, bodisi da se izgovarja *poun* bodisi *powan*, vendar drugo za knjižni jezik ni primerno, ker ruši sistemsko razdelitev (distribucijo) sonantov v jeziku.« To je SP 1962, str. 21, povzel tako: »Za samoglasnim *r* pišemo samo *l* (namesto *-el*) in izgovarjamo: a) *-aru*: *drl*, *umrl*, *odprl*, *požrl*.« V tem je nekako sledil misli F. Jakopina (O *v* in *u* v slovenski knjižni izreki, JiS 1955/56, str. 184): »Praksa tudi ne potrjuje predpisa o enožložnosti besed kot *črv*, *vrv*, *drl*, *sprl*, *vrl*. Tudi najbolj disciplinirani podložniki pravorečja govorijo *vǽru*, *čǽru*, *dǽru*, *spǽru*, *vǽru*, seveda samo pred pavzo.«

22. Zložni zvočniki (velja le za *m* in *n*): Problem se pojavlja npr. v J. Toporišiča Alternativnih soglasniških sklopih slovenskega knjižnega jezika (JiS 1958/59, str. 206 in dalje), ko govori o izglasnih sklopih iz samih zvočnikov: »Primeri tipa *čmrlj*, *trn* pa vendarle težijo k dvožložnemu izgovoru pri vseh

tistih Slovincih, ki iz svojega narečja ne poznajo vokaličnega *r* (tudi Bezljaj je zapisal tak dvozdvojni izgovor: *tərən*).«

Ta problem je nato reševal SP 1962 takole: *grl* = [gərəl] in *krlj* = [kərəl] (str. 21; pred tem v formulaciji za *l*: »3. Na koncu besede ali zloga za soglasnikom ali zvočnikom se uveljavi samoglasna osnova do bolj ali manj slišnega polglasnika.«), *grm* = [gərəm], *film* = [filəm] (str. 22), *črn* = [čərən], *poln* = [pouən], *faon* = [faʊən], *Kajn* = [kajən], *gostiln*, *pisarn*, *pozavn*, *cajn*, *postojnski*, *kavarnski* — vse to naj bi pred *n* imelo polglasnik, torej *gostilən*, *postojnski* itd. (str. 25). S tem določilom bi iz zbornega govora bile izločene oblike *gərl*, *gərm*, *faʊn*, *postojn* ipd.

Določitve SP 1962 so bile predmet kritike J. Toporišiča (Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962, str. 172). Iz širšega razpravljanja, ki brani tudi izgovor izglasnih zvočniških sklopov brez polglasnika pred zadnjim (oz. pred *lj*, *nj*), naj bo navedeno naslednje mesto: »/N/ajmanj, kar je v tej zvezi treba zahtevati, je, da se poleg izgovora s polglasnikom pred zadnjim zvočnikom dovoli tudi izgovarjava brez polglasnika.« Ta formulacija ne zapira poti k zložnosti drugega zvočnika. Kritika odločno ugovarja oblikam tipa *emajəl* ali *faʊəl*.

Pravila v SSKJ I, 1970, str. XXVI, XXVIII, XXX, XXXII se nanašajo le na pravopisni problem, tj. na pisanje ali nepisanje polglasnika med dvema zvočnikoma. Riglerjev nesprejeti predlog za to mesto v SSKJ: »Zvočnik za zvočnikom (razen *lj* in *nj*) se na koncu besede, ali če mu sledi soglasnik, izgovarja zlogotvorno (*film*, *filmski*), razen če je prvi zvočnik dvoglasniški *i* (*j*) ali *u*, če pa je prvi zvočnik zlogotvorni *r* (npr. *črn*, *črv*, *črnski*), je drugi lahko zlogotvoren ali ne. Kadar je prvi zvočnik dvoglasniški *u*, se ta lahko izgovarja nezlogotvorno ali zlogotvorno, tj. kot *u* ali *u* (npr. *faol*), le v dvoglasniku *ou* le kot *u* (npr. *poln*).« Citirano po SR 1972, str. 245, H kritikam, pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ.

23. Problematika srednjega *o* je ista kot srednjega *e* (le da tu ni tipa na *-ent*), tudi obravnavana je na istih mestih. Velja za vse *o*-je pred *v* oz. *u*.

24. Kaj zaznamuje črka *r*, ko ni neposredno ob samoglasniku (pa še tu so izzeti primeri, ko je med predsoglasniškim vzglasnim *r* in izglasnim predhodnim samoglasnikom morfemska meja — tip *pordeti*), je bilo doslej deloma različno določano. Rupel (Slovensko pravorečje, 1946, str. 47) ima t. i. samoglasniški *r* (v izgovoru dejansko *ər*) vzglasno samo pod naglasom (npr. *fž*). Za nenaglašeni vzglasni položaj pa piše: »Ako pa *r* v začetku besede nima poudarka, potem ni samoglasniški, čeprav mu sledi soglasnik, temveč soglasniški (navadni) *r*: rdèč, rmán, rkèlj /.../ — izg. rdèč, rmán, rkèlj /.../ enozložno.« In še: »Glede zborne izreke velja še pripomniti, da postane v stavčni zvezi tudi *r* v besedah kakor *rdeč* samoglasniški, ako pride med dva soglasnika; lep rdeč izg. *lep-ər-dèč*. Zato štejejo take besede v pesmih za enozložne, če je spredaj samoglasnik; po pesniški svobodi pa so seveda lahko enozložne ali dvozdvojne ne glede na glas pred njimi.«

To pravilo je bilo predmet kritike J. Toporišiča (Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 73): v njej se uveljavlja Breznikova interpretacija iz SS 1934, str. 32: »V začetku besede je *r* zlogotvoren, npr.: rdeč, rja... rt... rvati, *r* ima tu *svoj* zlog in se govori *samoglasniško*, torej r-deč,

r-jav itd. s spred stoječim samoglasnikom /more/ tvoriti dvoglasnik: ... kaplja rdeča kri.« Toporišičev sklep k temu: »Breznik ima prav: vzglasni *r* pred so-glasnikom je zlogotovoren, najsi je naglašen ali ne. Nenaglašeni pa zlogotovornost v govorni zvezi lahko izgubi, če stoji za izglasnim vokalom.«

25. Da se tudi predposki *u-* lahko izgovarja kot *v* ali *au*, je novost v pravorečnih predpisih, sledi pa iz tega, da je pisava predpon *v-* in *u-* v veliki meri dogovorna. Stvar si je treba razlagati tako, da se fonemsko-morfemska predpona *v-* (s pomenom vstran, navzdol itd.) po dogovoru sicer piše z *u*, da pa za njen izgovor veljajo pravila o izgovoru fonema /*v*/. Podrobneje o tem v Glasoslovju.

26. Ker gre torej za fonem *v*, pisan z *u*, je njegova fonetična vrednost pred samoglasnikom [v] (evidentiral J. Toporišič). V SP 1962, str. 175, je izgovor določen samo za imenovalniško obliko, npr. besede *Dachau*.

27. S tem pravilom je tudi v SP odpadel izgovor variante *v* (namesto *w*) pred *r* in *l* ter v sklopu *rvj* ipd.; zamenjan je z ustreznim dvoustničnikom (zamenljivim v določenih položajih tudi z *u*). Za historiat tega vprašanja nazaj do Škrabca prim. J. Toporišič, Sistemske premene soglasnikov v slovenskem knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 72—73, nekoliko manj nazaj pri F. Jakopinu, O *v* in *u* v slovenski knjižni izreki, JiS 1955/56, str. 183—184. Slovensko pravorečje, 1946, str. 37, SS 1947, str. 12, in SP 1950, str. 56, z napačno posplošitvijo Škrabčeve določitve o izgovoru glasa *v* pred *r* (pri Škrabcu le v vzglasju korena, pa še tam ne dosledno, in seveda v ribniščini) uveljavljajo glas *v* pred *r* sploh. Nenavadnemu izgovoru *vr-*, *vl-* in tudi *Vvl* se je prvi uprl F. Jakopin v zgoraj citiranem delu. Navaja tipe, ki jih ponazarjajo primeri *razpravlja*, *Pavla*, *zdravje*, *življenje*, *vreči*: »Na splošno menim, prevladuje tudi v zborni izreki *u* pred *r* in *l* prav tako kot pred drugimi konzonanti. Posplošenje *u* pred vsemi konzonanti bi mogli brez škode za blagoglasje sprejeti v zborni izreki« (str. 184). (Jakopin tu ne loči *u* od *w* oz. *au*, o katerih gl. v točki 28.) O glasu *v* v sklopu *rvj* Jakopin meni, da se pojavlja »pod vplivom drugih sklonov, če pa nastane taka skupina v fonetični enoti, slišimo izgovor *-ruj-*, npr. črv je, kar u jedaj se, kdor v jezi, kar v jarem z njim« (n. m.). Toporišič (n. m.) zagovarja dvoustnični *w* tudi v pisnem sklopu *rvj*; tudi za SSKJ izgovor zobnoustničnega *v* v *rvj* ni bil predviden (prim. Rigler, SR 1972, 245).

28. Izgovor črke *v* na začetku besede in obenem za besedo, ki se končuje s samoglasnikom, je odvisen najprej od tega, ali ti dve besedi izgovarjamo strnjeno ali ne, v strnjenem izgovoru pa se pojavlja še problem, ali naj se tak *v* v določenih položajih veže na levo, tj. s predhodnim samoglasnikom kot *u*, ali pa na desno, torej kot *w* ali *au*; to velja tudi za zveze *VvV*, če je *v* predlog. (Poseben problem je seveda tudi tu zamenjava fonema *v* z *u*.)

Rupel (Slovensko pravorečje, 1946, str. 37) npr. navaja *grèm-u-šó-lo* oz. *u-šó-lo* proti *tjàu-šó-lo*. Primeri, ko sledi predlogu *v* beseda z vzglasnim samoglasnikom, Rupel določa s tipom *v* usta = vústa. Zadnji določitvi se je uprl F. Jakopin v sestavku O *v* in *u* v slovenski knjižni izreki, JiS 1955/56, str. 183: »/D/anes nekako neradi izgovorimo *v* u, v o, kadar gre za zvezo s predlogom, npr. daj mi v usta, poglej mu v obraz in pd.« Natančneje bi bilo treba reči, da se v takih primerih *v* realizira v dvoglasniški varianti *u* po zgledu, ko se naslanja na predhodni izglasni samoglasnik. Prednost naslanjanja nazaj daje J. Topori-

šič (Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika, JiS 1958/59, str. 205): »Pravila blaglasja nam narekujejo različico *w* za vokalnim izglasjem: bo vdrl, že v mraku, je vstal.« Z razvezavo *w* je mišljeno, da se ne realizira samoglasnik *u*; dejansko se v posamoglasniškem položaju *w* (naj bo zveneč ali nezveneč) avtomatično zamenja z *u*. — Da ima predlog *v* predsamoglasniško izgovorno varianto *u*, je vedel že Skravec. — Podrobneje o variantah fonema *v* v Glasoslovju.

29. Varianti *w* in *ai* sta bili izločeni iz kodifikacije norme slovenskega knjižnega izgovora v obdobju po Ramovševem Konzonantizmu (1924, str. 129); Ramovš pozna »labialni zaokroženi spirant [V] ali *u* pred zvenečimi konzonanti na začetku zloga« in »nezveneči konzonantični *u* [ʊ] pred nezvenečim konzonantom na začetku zloga, kar je običajno za hitri govor«. Proti izločitvi teh dveh neposamoglasniško-nepredsamoglasniških variant fonema /v/ je protestiral J. Toporišič (Sistemske preмене soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, str. 72–75). SP 1962 teh variant spet ne omenja, zato ju Toporišič ponovno obravnava v kritiki Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962, str. 175. Seveda jih navaja tudi v SKJ 1, 1965, str. 116, 117, 132.

30. K predlogu *v* v izgovoru *u* tudi pred samoglasnikom prim. zgoraj pod 28 pri Jakopinu; posplošitev *u*-ja sploh pred samoglasnikom je prinesel SP 1962, str. 25, točka 6 a. Stališče J. Toporišiča (Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962, 175): »Za predlog *v* ni treba nikakih posebnih pravil. Izgovarja se kakor vsak vzglasni *v*, in če sprejmemo nov pravopisov predlog, po analogiji kot *u* celo pred vokalom.«

31. Raba velikih in malih črk: Novost nasproti SP 1962, str. 35–38, je na splošno v tem, da se poglavje raba samih velikih črk obravnava na isti hierarhični ravni kot velika začetnica, na posebnih mestih pa sta v istem rangi obdelani tudi mala začetnica in raba samih malih črk (česar v starem pravopisu sploh ni). Prim. J. Toporišič, SKJ 1, 1965, str. 101 (pogl. Same male črke) in 100 (Male črke). Za vse dele rabe črk so značilne tudi precejšnje razširitve problematike.

32. Same velike črke: Tu je sedaj na enem mestu zbrana problematika, ki je bila v SP 1962 obravnavana na str. 35 kot uvodni odstavek poglavja O rabi velikih in malih črk, ter na str. 90–91 pod naslovom Kratice. Nova je določitev »v obrazcih, tabelah«, odpadla pa je omejitev »Z roko pišemo«.

33. Prehod na navadno pisavo prvotno kratičnih občnoimenskih poimenovanj tu prvič v pravopisnih pravilih.

34. V SP 1962 krajšave (tam imenovane kratice) tipa *H₂O*, *MLO*, *FAO* ali *AFZ* nimajo določenega oblikoslovnega statusa, saj se implicitno kot nove besede obravnavajo le kratice tipa *Avnoj* ali *Unicef* (str. 90 oziroma 91). Tu so tudi te besede obravnavane kot samostalniki (akronimi), katerih sklanjatev urejajo slovenski oblikoslovni zakoni: imena na nenaglašeni *-a* gredo v 1. ž. sklanj., vsa druga načeloma v 1. moško, v ničto žensko pa eventualno le tista ženskega spola, ki se ne končujejo na *-a*, kar je pa redko. V SP 1962 je nasprotje med akronimi, pisanimi s samimi velikimi črkami, in tistimi, ki so se pisno poenostavili v navadne besede: tako zahteva *pri AVNOJ/UNICEF* proti *pri Avnoju/Unicefu*. Sedaj se lahko piše *AVNOJ-a* ali *AVNOJA*, pa tudi *INA INE* ali *UNESCO UNESCA*. Tudi izrecno prepovedano sklanjanje v SP 1962

črkovalno branih akronimov (tip *AFZ* — po pomoti je v SP 1962 zašel med te primere tudi *FAO* [*fao*] je mogoče po vzorcu *AFZ AFZ-ja* oz. *ZSSR ZSSR-a*, kar je takó, kot se normalno govori.

35. Velika začetnica se po tem predlogu piše v naslednjih primerih: 1. na začetku povedi, 2. sredi povedi za dvopičjem (in sicer ko gre za začetek dobesednega navedka premege govora ali za posamezne večje naštevalne enote (to je na novo uzakonjeno) in na začetku povedi v okviru kake druge povedi), 3. na začetku lastnih imen, 4. na začetku izrazov spoštovanja, 5. na začetku svojilnih pridevnikov iz lastnih imen in izrazov spoštovanja. V SP 1962 sta bili le dve kategoriji istega ranga: prve besede v stavku (str. 33) in lastna imena (str. 34); druga problematika je tam potaknjena na raznih mestih: naša točka 2 v Pomni poglavja Prve besede v stavku (str. 33), vendar samo začetek dobesednega premege govora za dvopičjem; svojilni pridevniki od osebnih lastnih imen pri Osebnih lastnih imenih (str. 35); problematika iz naše točke 4 je deloma obravnavana na str. 35 (Človek, Umetnik), pisava z veliko tipa *Ti/Vi/Vaš/Tvoj* sploh ni obdelana.

36. Kategorija registrirana pri J. Toporišiču (Popravljen slovenska slovnica, JiS 1965, str. 211): »Zdi se mi, da bi z veliko smeli pisati tudi začetke samostojnih stavkov za dvopičjem, tj. stavkov, ki ne kažejo sintaktične odvisnosti od stavka pred dvopičjem, torej ne samo kot sedaj, za dvopičjem, če mu sledi premi govor.«

37. Lastna imena: Obširneje izdelan splošni teoretični pristop, nato pa so lastna imena obdelana tako: A — imena oseb in drugih bitij (V SP 1962, str. 34 samo imena oseb), B — zemljepisna imena, C — stvarna lastna imena.

38. Tu so v splošni uvod k vprašanju lastnih imen pritegnjena t. i. okrajšana lastna imena (Barje — Ljubljansko barje) ter nadomestna poimenovanja (Otok — Velika Britanija, Maršal — maršal Tito) — terminološki predlog J. Toporišiča; v SP 1962 ta problematika ni obravnavana.

39. Imena oseb in drugih bitij: Kakor že opozorjeno v pripombi 37, je to razširjen naslov v primeri s SP 1962, str. 34, kjer so imena živali obravnavana le v uvodu k Lastnim imenom. Siceršnje razlike do SP 1962:

SP 1962	Novi predlog
1. osebno in družinsko ime	1. osebe
2. psevdonim	2. veroslovna in bajeslovna bitja
3. prilastek	3. poosebljena bitja
4. veroslovna in poosebljena bitja	4. pripadniki narodnosti in držav,
5. osebe po narodnosti, državljanstvu ali kraju	ter prebivalci naselij, pokrajin, celin, planetov
6. svojilni pridev. iz last. imen	5. živali

V novem predlogu so pri osebnih imenih registrirani tudi tipi, ki jih v SP 1962 ni (ali ni na tem mestu): dve imeni ob enem priimku (*Lucijan Marija* (*Skerjanc*)); ženski zloženi priimki (*Breda Tekavec, roj. Požar*); tip *Preskar Borisa Jelko*; seznamski zapis (*Pipan, dr. Marko* ali *Urbančič, Ivan*) ipd. Novo je tudi opozorilo na enodelna enobesedna imena tipa *Valjhun*. Psevdonimna imena (v raznih oblikah, npr. *Tito, Prežihov Voranc* (oboje je že v SP 1962) pa tudi *Josip Broz-Tito* oz. *Lovro Kuhar-Prežihov Voranc*) so postavljena med posebnosti; med

posebnostmi se vodijo še t. i. lastnoimenski stalni pridevki (npr. *Dušan (Silni)*), med posebnimi pridevki k imenu in priimku pa se navaja tip *Stane Suhadolc, vulgo (po domače) Kovačev*. Kot docela nova kategorija so med posebnostmi registrirana tudi enodelna večbesedna imena tipa *Orlovo pero, Velika noga*.

Pod Pomni so na enem mestu zbrani primeri, ki bi jih kdo — kot stalne spremljevalce imen — utegnil pisati z veliko, a jih, ker ne gre za lastnoimenska poimenovanja, pišemo z malo. Novosti v tem delu so še: registracija tipa *Lacko bači*, določitev lastnega imena z vrstnim občnoimenskim pridevnikom (*koroški Slovenec* proti *Zahodni Nmec*: z veliko začetnico, če gre za izpeljanko iz uradnega ali neuradnega lastnega imena), med konverzijami iz lastnih imen pa se navaja tudi *silvester* v pomenu 'zadnji dan v letu' (tako se pišejo z malo začetnico vsi prazniki oz. izraziti dnevi, npr. *božič, dan JLA* ipd.).

40. Da ne bi bilo enačenja neenakega, so v tem predlogu poseobljena bitja ločena od veroslovnih, veroslovnim pa so pridružena bajeslovna. Novost je, da so izrečno registrirana tudi sinonimna poimenovanja teh bitij, npr. *Devica = Marija*.

41. Novosti te točke so poleg že omenjenega v točki 39 določila o imenih vseh prebivalcev določene zemljepisno-upravne enote (npr. *Slovenci* 'slovenski narod/ljudstvo'); prav tako nova je registracija simbolnih in zaničevalnih poimenovanj tipa *Janez* 'Kranjec/Slovenec' in določitev velike začetnice sestavljenk z *ne-*: *Neslovenec, Neljubljančan*. Lastnoimenska oz. nelastnoimenska pomenska podstava nekaterih glasovno istovetnih izrazov se kaže v pisavi npr. *Fric* 'Nmec' proti *fric* 'nemški vojak', *Francoz* 'prebivalec Francije' proti *francoz* 'ključ', *Anglež* 'prebivalec Anglije' proti *anglež* 'študent anglistike'.

42. Zemljepisna imena: Novost je v razširjenem inventarju zemljepisnih lastnoimenskih pojavov. Tako se že v uvodu izrecno navajajo *predeli krajev, ceste, trgi, države, vzpetine* (splošnejši izraz od *gor*), *doline, nižine, polja, ledine, puščave, jame, otoki, polotoki, nebesna telesa, ozvezdja*. Kot zemljepisna imena se obravnavajo tudi imena posameznih poslopj in drugih objektov lastnoimenskega značaja (npr. *Nebotičnik, Žale, Križanke*). Uvedena je tipološka tipizacija na eno- in večbesedna imena, iz zemljepisnih imen so izločena v posebno skupino večbesedna imena naselij, druga skupina pa so nenaselbinska zemljepisna imena. Pri prvih se vse, torej tudi nezačetne sestavine pišejo z veliko (izjema predlogi in izrazi za naselja), pri drugih se ohranja stara dvojnost: neprva sestavina se piše z malo, če je občno, toda z veliko začetnico, če je lastno ime. Pri predložnih imenih (ne samo zemljepisnih) je novost, da se piše z veliko začetnico tudi prva sestavina po predlogu, vendar vse sestavine le pri naselbinskih imenih, pri nenaselbinskih pa le, če so sama lastna imena.

43. Po pravilu o pisavi krajevnih imen v SP 1962 se je pri večbesednem imenu naselja, če je sestavljeno iz določilnega pridevnika in občnega imena, pisal drugi del praviloma z malo začetnico. Ker pogosto ni jasno, ali je ime treba imeti za občno ali ne (npr. *Bistrica, Tabor* itd.), je v SP 1962 določenih 41 samostalnikov, ki se kot drugi del večbesednega imena naselja vedno pišejo z malo. Kadar pa določilni pridevnik (našteti jih je 11) ločuje bližnje naselje enakega imena, ima samostalnik veliko začetnico, čeprav je občno ime (enako se obravnavajo tudi primeri z določilnim svojilnim pridevnikom po bližnjem kraju), vendarle pa malo, če je v skupini posebej naštetih 41 samostalnikov (*Medvedje*

brdo : *Veliko Brdo* oz. lahko tudi *Veliko brdo*, če ni v bližini še *Malega*, toda *Kranjska gora* in *Mala gora* ne glede na to, če je v bližini tudi *Velika* ali ne, ter *Blejska Dobrava*, toda *Bloška polica*). Poleg tega so bile še izjeme (*Škofja Loka*, *Rimske Toplice* itd.).

To pravilo je bilo preveč komplicirano. Praktično si je bilo treba zapomniti za vsak kraj posebej, kako se piše. Tudi če si je kdo zapomnil 41 samostalnikov in 11 pridevnikov, si namreč še vedno ni mogel pri številnih drugih samostalnikih dosti pomagati, ker navadno ni vedel, ali je v bližini naselje z istim samostalnikom v drugem delu, prav tako ni vedel, ali je ime občno ali ne (*bistrica* je npr. v SSKJ, v SP pa le *Bistrica* ipd.).

Zaradi težav pri pisavi z veliko začetnico in še zaradi drugih problemov pri zemljepisnih imenih se je Geografsko društvo Slovenije oktobra 1970 obrnilo na Inštitut za slovenski jezik SAZU, da bi skupno pretresli pravopisna vprašanja pri rabi zemljepisnih imen. Ustanovljene so bile 4 komisije (člani: A. Bajec, S. Ilešič, V. Klemenčič, J. Medved, D. Meze, J. Moder, R. Savnik, Z. Sifrer, A. Zorn in na začetku tudi F. Bezljaj). Komisije so v letu 1971 imele nekaj sestankov in pripravile več poročil. Glede pisave zemljepisnih imen je sprva S. Ilešič predlagal, da bi se vse sestavine dosledno pisale z veliko začetnico. Predlog je bil istoveten s svoječasnim predlogom J. Tomiška v Planinskem vestniku in v Ljubljanskem zvonu 1910, 19 sl., kar je bilo izvedeno tudi na Zemljevidu slovenskega ozemlja, ki ga je izdala Slovenska matica 1921, in v Svetličevem Kazalu krajev, Ljubljana 1922 (ni pa točno, kar se je v polemikah nekajkrat omenjalo, da je to izpeljano v Krajevnem leksikonu Dravske banovine 1937). Proti temu Ilešičevemu predlogu je že v teh razpravah nastal odpor.

A. Bajec je nato predlagal, naj bi se pisava z veliko začetnico uvedla samo pri pisavi krajevnih imen, kar je bil tudi predlog Pravopisne komisije za SP 1962, ki ga je objavil v Slov. por. 29. 12. 1957 M. Rupel, vendar v SP 1962 ni obveljal, ker potem ta pravopis verjetno pod vplivom člankov J. Modra v JiS 1957/58, 379, in L. Vazzaza v JiS 1958/59, 89—91, ni bistveno spreminjal osnove iz SP 1950, ampak je njegovo pravilo, ki se lahko zelo subjektivno razlaga, v glavnem skušal predvsem precizirati in šel le malenkostno proti veliki začetnici (po izidu SP 1962 pa se je znova tudi B. Urbančič, JiS 1964, 106, nagibal k mnenju, da bi bilo treba čim dosledneje uvesti veliko začetnico pri drugem delu krajevnega imena).

Bajčev predlog pa ni našel podpore pri S. Ilešiču, ki je nato svoj prvotni predlog umaknil in predlagal, da bi se pri vseh sestavljenih imenih pisala z veliko začetnico samo prva sestavina, vse drugo pa z malo, razen onih besed, ki so v današnjem živem jeziku samo lastna imena (torej *Nova gorica*, *Škofja loka*). Ta predlog je podprl tudi J. Moder (prim. njegovo mnenje v prej omenjenem članku; tako stališče je zastopal tudi J. Toporišič v JiS 1965, 212). Ker tudi pri tem predlogu v praksi ni mogoče ugotoviti, katera imena so samo lastna, in bi z njim ne bil dosežen cilj enostavnosti, je na posvetu interne komisije za pravopis pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ki jo je A. Bajec obvestil o teh razpravah, J. Rigler A. Bajcu predlagal, naj komisiji pri Geografskem društvu predloži naslednji predlog: krajevna imena naj se pišejo v vseh sestavinah z veliko začetnico razen predlogov (veznikov) in besed, katerih pomen je naseljen kraj (*vas*, *mesto*, *trg*, *naselje*; *selo* se mu je zdelo problematično, ker se kot občno ime rabi le narečno), kadar nastopajo kot neprva sestavina

(razen če je prva sestavina samo predlog — torej *Na Vasi*); ta sistem bi bilo možno paralelno razširiti še na druga zemljepisna imena. Do neke mere je *vas*, *meso* in *trg* obravnaval na poseben način že Vazzaz v svojem predlogu (v prej omenjenem članku), ki je sicer dovolj kompliciran, saj pravilo obsega eno stran v petitu in teži bolj k mali začetnici. Riglerjev predlog je predstavljal kompromis med željami po popolni enostavnosti in dosedanjo navajenostjo, med odporom do velikih črk pri občnih in malih pri lastnih imenih. Z njim bi bila dosežena skoraj maksimalna enostavnost z zmernim odstotkom popravkov in z zelo majhnim številom upadljivih sprememb. A. Bajec je nato v svojem poročilu o pisavi krajevnih imen omenil ta predlog kot variantno možnost.

10. decembra 1971 je bil na Oddelku za geografijo FF organiziran širši strokovni posvet, ki se ga je udeležilo 18 jezikoslovcov in geografov. Tu se je večina zavzemala za t. i. drugi Ilešičev predlog, del za Riglerjev, manjšina je zagovarjala pisavo vseh sestavin z veliko. Nato je bil 21. januarja 1972 sklican javni posvet, na katerem so bili obravnavani prejšnji predlogi, S. Ilešič pa je predložil še novo možnost, da bi pisali vse neprve sestavine brez izjeme z malo začetnico, ne glede na njihov pomen (npr. *Novo celje*). Ta predlog je bil enak predlogu L. Pintarja v LZ 1910, 736; nakazal pa je to možnost tudi J. Moder v prej omenjenem članku. Tudi na tem posvetu ni bilo doseženo soglasje. Zato sta Slavistično društvo in Geografsko društvo ustanovili šestčlansko komisijo, ki je pripravila poročilo za drugi javni posvet. Slavistično društvo je pooblastilo pred tem imenovano predsedstvo Komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU (A. Bajec, J. Rigler, J. Toporišič), da ga zastopa v skupni komisiji. Toda soglasje tudi v predsedstvu Komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko ni bilo doseženo, zato je bilo 9. maja (dopis datiran 10.) 1972 sklenjeno, da se pride ponovno pred javnost z obema variantama, ki sta omenjeni že v prvem Bajčevem poročilu. Na drugem javnem posvetu, 30. maja 1972, so se udeleženci odločili za prej omenjeni Riglerjev predlog (ob enem vzdržanem glasu).

Pozneje je imel pomisleke glede te rešitve še Dušan Čop (ki pa se mu zdi vendarle dosti bolj realen kot pisava vseh sestavin z veliko) v PiČ 1972, št. 9/10, str. 587—590. Zateka se v krajevno rabo po vzorcu Levčevega SP (str. 85), čemur so se poznejši pravopisi začeli odmikati, ker to zahteva, da si zapomnimo za vsako ime posebej, kako se piše oz. kako ga domačini uporabljajo (ali gremo vsakokrat pogledat v priručnik, ki ga za to predlaga D. Čop), kar je prekomplicirano — in prav zato, da bi se temu izognili, so bili vsi poskusi reform po Levcu.

Po koncu posvetovanj je o rezultatih in deloma o poteku debat poročal v Naših razgledih 24. novembra in 8. decembra 1972 Ivan Gams. Novo načelo pisave krajevnih imen je sprejela nato tudi Pravopisna komisija v ta predlog za novi SP (z razliko, da ne bi izločevali, kot je bilo sprva predvideno, množinskih oblik — torej tudi *Uršna sela*), uveljavili pa so ga tudi že uredniki Krajevnega leksikona Slovenije v 5. zvezku.

44. Pri predložnih lastnih imenih je SP 1962 (v smislu Modrovih predlogov v JiS 1957/58, 380) v osnovni obliki pisal predlog z veliko, občno ime pa z malo začetnico; v skladenjskih zvezah, ko predlog ni pripadal imenu, pa je z veliko pisal prvotno občno ime, npr.: *To je ulica Na bregu, Ta lokal se imenuje Pod*

skalco : *Stanuje na Bregu, Prihaja z Brega, Bili smo pod Skalco* (v *Podskalci*). Pisava *Na Bregu, Pod Skalco* je enostavnejša, saj se identične sestavine takega lastnega imena pišejo zmeraj enako, ne pa enkrat z malo, drugič z veliko začetnico. Tudi ta sprememba je bila sprejeta na prej omenjenih posvetovanjih pri Geografskem društvu.

45. SP 1962 je zašel verjetno zlasti pod vplivom članka F. Tomšiča *Za pravice male začetnice*, JiS 1955/56, 114—6, in njegove pripombe ob članku J. Šifrerja v JiS 1956/57, 238—9, v katerem Šifrer hoče ločiti podjetja (z veliko) in ustanove (en tip z malo), preveč v malo začetnico. Proti temu so bili pomisleki že po izidu SP 1962 (prim. npr. B. Urbančič, JiS 1964, 106; J. Toporišič, JiS 1965, 212—3; tudi po Toporišičevem SKJ 1, 1965, 98, se pišejo predmetna lastna imena z veliko vseeno, ali gre za podjetje, organizacijo, tovarno, šolo).

Po tem predlogu se pišejo z veliko začetnico naslovi vseh besedil (po SP 1962 samo literarnih), npr. tudi *Zakon o pokojninskem zavarovanju* ipd., vojaških enot, npr. *Pohorski bataljon*; z veliko začetnico se pišejo tudi imena vseh podjetij, ustanov in organov (po SP 1962 z veliko le naslovi podjetij, ki nimajo v naslovu vrstnega določila z imenom kraja, npr. *Triglavska tiskarna : tobačna tovarna Ljubljana*; SP 1962 je tudi priporočal pisavo z malo za oblastvene in upravne organe, šole, inštitute, zdravstvene ustanove itd.).

Novi sta tudi točki 4 (v SP 1962 le težko najdljiv zgled *ladja Galeb*) in 5 ter opozorilo, da se kot občna imena pišejo z malo začetnico homonimni izrazi tipa *fiat, oliveti, morava*, ko pomenijo izdelke (v SP 1962 le pri osebnih imenih).

46. To je novost, temelji pa v občutku za lastnoimenskost takih poimenovanj kljub drugačnemu izročilu v slovenskem pravopisju. Doslej se je to pisalo le z malo začetnico.

47. Postavljeno med pravila po primeru v slovarju SP 1962, str. 425: *Slovenska matica = Matica*.

48. Postavljeno med pravila po rabi in po SP 1950, str. 117.

49. Novo določilo po dejanski rabi.

50. Podrobneje kategorizirana so stvarna imena, ki bi jih bil kdo pripravljn imeti za lastna, pa niso. V SP 1962, str. 39 so vsa navedena v eni točki, sedaj jih je 6; iz te skupine so seveda izločena stvarna imena, ki so lastna.

Za kritiko tega odstavka prim. J. Toporišič, *Popravljen slovenski slovnica*, JiS 1965, str. 212—213; pri večbesednih stvarnih poimenovanjih predlaga pisavo z malo začetnico, ko gre za vrste pojavov; med take šteje tudi imena organov tipa univerzitetna uprava ali delavski svet, imena praznikov, odlikovanj, vojaških enot tipa 1. *bataljon*...

51. Pisava z malo začetnico za praznike je posplošena tudi na tip *jurjevo* in *silvester*; z veliko ostaneta še tipa *Prešernov dan* in *na Jožefa*. Smer razvoja proti mali začetnici je razvidna od Levca (prazniki sploh z veliko), preko Breznika 1920 (že precej z malo), SP 1935, SP 1950 (tam npr. še *Duhovo, Jurjevo*) in SP 1962, po katerem se praznični dnevi pišejo z malo (str. 39), npr. *praznik dela, dan mladosti, velika noč* (494), toda z veliko, če gre za pridevnik na *-ov* iz imena, npr. *Jurjevo, Gregorjevo, Silbestrovo* (str. 35), vendar nekoliko nedosledno *duhovo* (str. 217) od *sv. Duh* (str. 217). Pisavo *jurjevo, gregorjevo* je predlagal J. Toporišič v JiS 1965, 212.

52. Zdravila piše z malo sicer tudi SP 1962 v slovarskem delu, vendar nima o tem v pravilih posebnega določila. Nekateri poskušajo uveljaviti pisavo z veliko začetnico, vendar gre tu za vrstna imena, ki jih pišemo redno z malo (izjema so le imena pripadnikov narodnosti in držav ter prebivalcev naselij itd., ki jih pri nas obravnavamo kot lastna). Za pisavo z malo začetnico se potegujeta tudi M. Karlin, JiS 1955/56, 278 (razen na receptih), ki mu pritrjuje tudi tedanje uredništvo JiS, in J. Toporišič, JiS 1969, št. 3, platnice.

53. Izrazi spoštovanja: Kot že rečeno, so obravnavani kot samostojna kategorija, v njej pa so zbrane dogovorne rabe velike začetnice besed dvojega tipa: besed, ki naj bi izražale prisotnost optimalnih značilnosti poimenovanega pojavnega (Človek, Umetnik), ter izrazov, za katerimi si lahko mislimo izpuščeno lastno ime uglednika, npr. *Magnificenca — magnificenca Daniel Dokler, Ti/Vi — ti/vi, Tone Kralj, Maršal — maršal Tito* ipd. Morda bi bilo celo kategorijo bolje imenovati nadomestno (lastno) poimenovanje za uglednika oz. ogovorjenega. Zaimki se lahko pišejo tudi z malo začetnico.

Po SP 1950 so se pisali z veliko začetnico: 1. osebni in svojilni zaimki v pisnih: *Vi... , Ti... , Vaš, Tvoj*; toda: *záte, náte... , itd.*; 2. občna imena, kadar se nanašajo na določenega dostojanstvenika ali ustanovo, pa ime izpustimo ali ga okrajšamo: *... Maršala (namesto maršala Tita)... Fronte (namesto: Osvobodilne fronte)... Ekscelenco (naslov za poslanike tujih držav)*. V SP 1962 se ta problem pri veliki začetnici več ne obravnava, s čimer je bila faktično določena mala začetnica (prim. tudi A. Bajec, JiS 1961/62, 14).

Ta predlog se precej vrača k SP 1950, le da daje več dubletnih možnosti in da prenaša veliko začetnico na začetek besede, ko se piše naslonska oblika skupaj s predlogom: *Nate ← na Te* (podobno kot tudi *Neslovenec ← ne Slovenec*) ipd. Logični podaljšek *Tebe/Vas* je *Sebe*, saj je povratni osebni zaimek le skladenjska zamenjava prvotnih osebnih zaimkov. Okrajšave, ki so v SP 1950 vključene v poglavje Spoštovanje, so v tem predlogu obravnavane na drugem mestu.

Ta predlog se v precejšnji meri vrača k SP 1950 zato, ker določila SP 1962 v praksi v glavnem niso prodrli in ker to tudi bolj ustreza rabi pri drugih narodih.

54. Na nerodnost pisave z veliko pri pridevniki na *-ov* iz lastnih imen pri rastlinskih vrstah pa tudi v zoologiji in medicini je opozoril Z. Devidč, JiS 1956/57, 237. Prim. tudi J. Toporišič, JiS 1965, 212.

Po SP 1962, str. 35 se svojilni pridevniki v rastlinskih imenih pišejo lahko tudi z malo (v slovarju izvedeno z malo pri starih kulturnih imenih, konkretno npr. *marijini laski, salomonov pečat*). V tem predlogu je to izvedeno dosledno z malo začetnico za vse pridevnike, kadar ne označujejo svojine, ampak vrsto. Z veliko začetnico ostanejo pisani pridevniki na *-ov* iz lastnih imen le v frazeoloških iz kulturne tematike tipa *Ahilova peta* in poimenovanja zakonov in teorij, npr. *Pitagorov izrek, Einsteinova teorija*. Precej v to smer je šel že SSKJ. Prim. glede tega še polemiko med J. Toporišičem in J. Riglerjem v SR 1971, 73—4 in 461.

55. Takega poglavja doslej v naših pravopisih ni, ker se mala začetnica obravnava le pri kategorijah besed, ki bi jih bili — zmotoma — pripravljene pisati z veliko začetnico. Zaradi tega so bile informacije o rabi male začetnice

raztresene in se uporabniku niso mogle strniti v zaključeno podobo. Na enem mestu ima male začetnice (pod naslovom *Male črke*) obravnavane SKJ 1, 1965, str. 100—101. Sploh prvič pa so obdelane besedne vrste s stališča pisave njihove začetnice (Toporišičev predlog). — Naša pravopisna pravila bi bila gospodarnejša, ko bi se vse o mali začetnici bralo na tem enem mestu; dosedanji način obravnave narekuje praktični vidik, ki upošteva stopnjo jezikoslovne kultiviranosti uporabnika našega pravopisa.

56. Takega poglavja v doslejšnjih pravopisih pri nas ni, je pa v SKJ 1, 1965, str. 101. Tam je obravnavano tudi besedilo, ki je brez vseh ločil, kar bi kazalo uvesti tudi v ta načrt.

57. Tega prepotrebneega poglavja v dosedanjih pravopisih ni. Z izrazom *cifra* kot poimenovanjem za enodelna znamenja posameznih števil je dosežena vzporednost z izrazom *črka*, ki jih tudi lahko povezujemo v večje zveze za izražanje morfemov, besed itd. Posebno branje cifrnih zvez (tip *osemdeset devet*) po opozorilu J. Vidmarja.

Se bo nadaljevalo.

Jože Toporišič, Jakob Rigler

Filozofska fakulteta v Ljubljani, SAZU Ljubljana

MARTINOVIČEV KETTE

Juraj Martinović je s knjižno razpravo *Poezija Dragotina Ketteja* naredil nov in zanimiv poseg v eno izmed osrednjih območij slovenske literarnozgodovinske problematike.* Srečno naključje je, da se je izid njegovega dela ujel s stoletnico Kettejevega rojstva. Ni pa naključje, da je to delo napisal prav Martinović. H Ketteju se je odpravil potem, ko je dokončal obsežno knjigo o Prešernu (*Apsurd in harmonija*, Sarajevo 1973) in lok raziskovanja potegnili od slovenske klasične še v novo romantiko. Kettejeva poezija je tako smotrnost omogočala in jo s svojo močno vraščenostjo v tradicionalni romantizem tudi spodbujala. Nobeden izmed vodilnih pesnikov s preloma stoletja — niti Cankar niti Murn niti Župančič — ni postavil tako zložnega mostu od stare k novi romantiki, kot je to storil Kette.

Mislím, da glavne novosti in vrednosti Martinovičeve razprave o Kettejevi poeziji izhajajo iz dokaj razvite teoretske podlage njegovega opazovanja stvari. Prehod od bolj ali manj zunanjega zgodovinskega opazovanja in popisovanja pojavov, na kakršnega smo kljub nekaterih izjemam že kar navajeni, k opazovanju globljeje sestava, ustroja in funkcioniranja pojavov so mu omogočili predvsem trije teoretski oz. urejevalni pogledi.

Prvi izhaja iz predpostavke o možnosti dialektičnega nasprotja med »obliko« in »vsebinó« literarnega dela. Ta operativna formula, preizkušena že ob Prešernu, je Martinoviću pomagala, da je v Kettejevem pesništvu močneje uzrl in izpostavil neko temeljno dvojnost: na eni strani »poezijo harmonične forme«, kamor sodijo njegovi soneti, na drugi pa »poezijo odprte strukture«, kamor uvršča pesmi nesonetne, odprte oziroma neharmonične oblike; harmonično obliko razlaga kot posledico prav nasprotne, disharmonične vsebine in notranjega konflikta, ki se odrešuje v formalni red; odprto obliko pa kot posledico notranje uravnovešenosti. Stopnja formalne harmonizacije naj bi pri Ketteju rasla hkrati s stopnjo vsebinske disharmonije; in narobe, z vsebinsko uravnovešenostjo ter mirom naj bi se sproščala zunanja nevezanost in odprtost oblike. Gre za opazovalno formulo, ki je ob naši romantični poeziji brez dvoma uporabna, njen vidnejši slovenski začetnik je pozabljeni Avgust Žigon, v prenovljeni dialektiki pa se pojavlja tudi v novejšem prešernoslovju. Na nekoliko drugačen način, bolj intuitivno in mimogrede jo je uporabil že Oton Župančič v Ljubljanskem zvonu 1900, ko je izza Kettejevega zunanjega reda zaslutil njegovo notranje nasprotje: »A pod tem mirom na površju — koliko gibanja v globini.« Seveda bi se tako gledanje, spremenjeno v raziskovalno metodo, lahko prevesilo v abstraktno in sivo doktrino, če ne bi ostalo gibljivo, odprto in pripravljeno na odstopanja, kadar to zahteva drugačnost pesniškega gradiva samega. Pokaže se namreč, pri Ketteju še mnogo bolj kot pri Prešernu, da se harmonična oblika lahko ujame tudi s harmonično vsebino in disharmonična vsebina z odprto obliko. Spomnimo se samo na Kettejeve humorne sonete ali na pošastno razglašenost oblikovno »odprtih« *Melanholičnih misli*. Martinović je dovolj uvideven do pesniškega gradiva in zadosti gibljiv, da se ne pusti ujeti v vablivo izhodiščno shemo. Uporabljati jo zna sistemski razlagi v prid in gra-

* Juraj Martinović, *Poezija Dragotina Ketteja*. Poslovenil Franc Drolc. Razprave in eseji 20. Slovenska matica, Ljubljana 1976, strani 251.

divu ne v škodo. Tudi zgodovinskih in osebnih razlik med pojavi teoretsko enake vrste ne prezre. Tako na primer opaza, da je Prešernovo harmoniziranje oblike mnogo strožje kot Kettejevo, in išče razloge v miselni različnosti obeh romantikov, predvsem v Prešernovi večji eksistencialni izpostavljenosti, ki ni imela v zaledju težnje k metafizičnemu redu, kot je opazna pri Ketteju.

Med pomisleki, ki bi se dali postaviti nasproti metodi razpolavljanja Kettejeve poezije v omenjena dva temeljno različna ustroja, se mi zdi omembe vreden samo eden: kako bi razložili dejstvo, da znotraj obeh nasprotujočih si struktur obstaja nekaj bistveno skupnega, namreč urejena in osredinjena, potemtakem harmonična kompozicija tematskih oz. povednih enot? Ta je opazna v oblikovno zaprtih in odprtih besedilih.

Drugi teoretski pogled, s katerim Martinović prestopa monografsko opisnost, je naravnan čez meje Kettejeve poezije in meri v globlje in širše literarno zaledje. Gre za upoštevanje nekaterih že pred Kettejem obstoječih tipoloških značilnosti naše poezije, ki so po svoje določale tudi njen nadaljnji razvoj. Posebej velja to za obdobje prve romantike, ko se je na Slovenskem poezija sploh šele konstituirala kot poezija, in sicer v dveh izrazitih modelih: v Prešernovem »klasičnem« (močno sonetnem) in Jenkovem »folklornem«, odprtem modelu. To temeljno dvojnost, seveda na novi zgodovinski, miselni in slogovni ravnini, odkriva Martinović tudi pri Ketteju, kar mu omogoča, da poleg vsega individualnega v njegovem pesništvu zazna tudi »globljo logiko« slovenske poezije in njenih razvojnih teženj, započetih že ob konstituiranju pri Prešernu in Jenku.

Tudi pri uporabljanju tega teorema ne podlega togemu mehanizmu. Kettejev sonetno harmonični red podvrže dokaj strogemu opazovanju. Poleg že znanih znakov pesnikovega osvobajanja sonetnega ustroja ugotavlja še vrsto novih, na primer uvajanje pogovornosti, prozaizacije ali celo folklorizacije, kar je v utrjeno predstavo soneta vnašalo močna nasprotja in obrate. Na tem problemem območju bi bilo dobro raziskati vsaj še dva pojavi: postopen prehod metaforičnih figur v gramatične figure in pa parodistične inverzije soneta.

Manj izrazito, vendar še zmeraj dovolj opazno je tudi Martinovićevo novo preverjanje Kettejevega drugega, se pravi »folklornega« modela. Mislim, da bi bila potrebna temeljita revizija Prijateljjevih pogledov na razmerje slovenske novoromantične poezije do ljudskega pesništva, in Martinović je storil nekaj koristnih korakov v to smer. Napačno bi namreč bilo enostransko, poenačevalno gledanje na folkloro znotraj naše nove romantike. Pomembne so tudi subjektivne novosti in nasprotja, ki so jih Kette, Murn ali Župančič vnašali v »folklorno poetiko« ali njene sestavine. Če bi ljudsko pesništvo in njegove vzorce samo posnemali ali se z njimi naivno identificirali, bi te pesmi ne mogle ostati opazne, njihova učinkovitost in umetniškost izhaja iz živega navzkrižja kolektivne in osebne poetike. Martinović opaza ta pojav in našteva vrsto subjektivnih intelektualizmov in psihologizmov, ki delujejo znotraj Kettejeve »folklore«. Šele ti omogočajo, da prihaja do tako imenovane »odprte strukture«. Dokler bi se pesnik gibal zgolj znotraj folklorne tipizacije in njene kolektivne »cenzure« (Bogatirev — Jakobson), bi bila to lahko le še bolj zaprta struktura, kot je sonet. Toda zdi se, da je Martinović tu prispel na nekoliko nezanemljiva tla. Napravil je nekaj zanimivih korakov, ni pa se mogel odločiti za pot počez in do konca. Najbrž je to tudi dobro. Razmejevanje Kettejeve osebne od folklorne poetike bi zahtevalo nove priprave in poseben študij.

Tretje teoretsko izhodišče, ki je Martinoviču omogočalo urejevalne posege v pesniško gradivo, najdemo v njegovem vrednostnem opredeljevanju. To opredeljevanje je najbolj razvidno iz temeljnega vprašanja, ki ga postavlja nad tradicionalno literarno zgodovino: ali je Kette res umetniško najmočnejši v svojih sonetnih ciklih in še posebej v sklepnem ciklu *Moj Bog* ... ali v onih delih, v katerih je izraziteje prisoten konflikt, a harmonija samo slutnja? Vprašanje postavlja tako, da z njim daje že tudi odgovor. In odgovor je tak, da umetniško središče prestavlja od cikla *Moj Bog* na drugi konec Kettejeve poezije. Postopek do neke mere utemeljuje tudi z znano pesnikovo korespondenčno izjavo o samem sebi: »... sem personificirano protislovje.« Podobne samooznake bi lahko našli tudi pri Murnu, Cankarju ali Župančiču in pri nobenem jih ni mogoče šteti za nekaj, kar ne bi imelo zveze z njihovim življenjskim in umetniškim nazorom. Na kratko, Martinovič se odloča za estetiko notranje napetosti, za estetiko konflikta, ki ostaja odporna tudi v vrtincu najbolj novodobnih spoznanj. O tej njevogvi opredelitvi ne morem razsojati, ker mi je preblizu, zanimiveje bi o njej lahko sodil kdo tretji.

Praktična uporaba navedenih treh dobro izbranih teoretskih pogledov pri razlaganju pesmi seveda ni zmeraj enako uspešna ali enako prepričljiva. Obstajajo interpretacije, ki so zelo dobre in močno presegajo dosedanje stanje stvari. Take so na primer interpretacije *Pijanca* ali *Melanholičnih misli* ali pesmi *Na Krki*. Pomisleke pa utegnejo vzbuditi nekatera mesta v razlagi *Laokoonta* ali cikla *Adrija* pa tudi cikla *Moj Bog*. Prav tako bo težko pritegniti mnenju, da bi se bil Kette prav s pesmijo *Na trgu* najbolj približal poetiki novega romantizma. Gre vendar za besedilo, ki je zelo močno vezano na starejšo romantiko in, kot kažejo novejša raziskave, naravnost na *Hebrejske melodije* Lermontova. Potrebna bi bila sploh nekoliko strožja »diferencialna diagnostika« časovnih stilov. Pri Kettejevem simbolizmu je povedanega marsikaj zanimivega in zanesljivega, čeprav gre predvsem za razlago z idejne strani in v zvezi z novoromantičnim panteizmom. Razmeroma najmanj trdna je razlaga impresionizma, ki ga Martinovič nekoliko preveč enostransko veže na harmonično podobo sveta.

Toda pustimo drobnoglednost ob strani in za dela, ki bojo po njeni meri in jih bo na Slovenskem še na pretek. Tisto, kar je pri Martinoviču ceniti, je bister, širok in podjeten zamah v središče problemov. Med take zamahe, vendar že bolj na robu stvari, spada naposled tudi njegov poskus nove periodizacije slovenske nove romantike. Podvomil je nad znano šolsko letnico 1896 pa tudi nad mnogo bolj resno letnico 1899 z izidom Cankarjeve *Erotike* in Župančičeve *Čaše opojnosti*. Odloča se drugače: Pravo »novo romantiko« začenja z izidom Kettejevih *Poezij* leta 1900, medtem ko obdobje 1896 do 1899 šteje za obdobje »moderne in naturalizma«. *Poezijam* pripisuje »vidno prelomnico« v razvoju slovenske poezije, vendar prelomnico take vrste, da se v njej razkriva bolj zaključek kot začetek nečesa. Kot vse dosedanje periodizacije ima tudi Martinovičeva nekaj domiselnih in tehtnih razlogov. Vendar se dá brati brez razburjenja. Zanimivost in vznemirljivost Martinovičeve razprave o Ketteju je drugje, ne na robu, temveč v središču stvari.

Boris Paternu

Filozofska fakulteta, Ljubljana

STRATYGRAFIA SŁOWIAŃSKICH NAZW MIEJSCOWYCH S. ROSPONDA*

Avtor pričujočih dveh knjig je že pred več kot štirimi desetletji razmišljal o slovanskem onomastičnem atlasu; tudi pozneje se je k temu vprašanju vračal, saj ga je znanstvena obdelava južnoslovanskega in poljskega toponomastičnega gradiva sama usmerjala h kartografskim upodobitvam razširjenosti posameznih slovanskih toponimičnih formantov. Organizacijsko podporo so dobile ideje o slovanskem onomastičnem atlasu (SOA) na IV. mednarodnem slavističnem kongresu v Moskvi, ko je bila ustanovljena komisija za slovansko onomastiko in pri njej še posebej podkomisija za SOA. Z namenom, da bi se slovanski imeno-slovci dogovorili za skupne metodološke osnove in uskladili raziskave v različnih slovanskih onomastičnih središčih, je bilo od takrat sklicanih več onomastičnih problemskih konferenc (Krakov, Berlin, Leipzig, Praga — Liblice, Nitra, Vroclav, Skopje, Prešov). Na teh konferencah se je pokazalo, da slovansko jezikovno ozemlje onomastično ni enakomerno raziskano, da niti sodobno niti zgodovinsko imensko gradivo še ni v celoti zbrano in da manjkajo posebno pri vzhodnih in južnih Slovanih še nekatera nujna predдела.

Glede na usmerjenost in raziskovalno zmogljivost posameznih središč je bilo na konferenci v Vroclavu (1971) sklenjeno, da prevzame kartografsko obdelavo t. i. toponimičnih mikrotipov praška onomastična delavnica, ki jo vodi Vl. Šmilauer, in obdelavo besedotvornih makrotipov St. Rospond s sodelavci v Vroclavu in Opolu, medtem ko naj bi atlas antroponimičnih tvorb izdelal V. Blanár v Bratislavi. Razumljivo je, da ostanejo ob tem še zmeraj nujne naloge: priprava regionalnih onomastičnih atlasov oziroma atlasov za posamezne slovanske jezike.

Rospondovi knjigi o stratigrafiji slovanskih krajevnih imen pomenita približno polovico načrta, ki ga namerava avtor izpeljati: tako zajema prva knjiga makrotipe slovanskih patronimičnih krajevnih imen s formantom *-itjo*, druga pa makrotipe na *-bšk-*, *-bn-*; v načrtovanem tretjem delu bodo obdelani tipi na *-jb*, *-ovъ*, *-ova*, *-ovo*, *-inъ*, *-ina*, *-ino* in v četrtem toponimične tvorbe na *-bc-*, *-ca*, *-ik-*, *-ište/-isko*, *-jane*. Vse štiri knjige naj bi imele skupno tudi okrog 200 zemljevidov.

Avtor se je pri sestavljanju »poskusnega toponomastičnega atlasa« lahko oprl na svoje dolgoletne onomastične izkušnje in na konkretne rezultate svojih raziskav, ki jih je začel objavljati v začetku tridesetih let; tako je njegova monografija *Poludniowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -itj- (1937)* temelj za širšo slovansko stratigrafsko obdelavo istega formanta in njegova druga monografija *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -bšk- (1969)* podlaga za prvi del druge knjige o stratigrafiji slovanskih krajevnih imen. V drugem delu se naslanja (za zahodne in vzhodne Slovane) predvsem na raziskave H. Borka.

V prvi knjigi *Stratigrafije* obravnava St. Rospond patronimična krajevna imena s formantom *-itjo*; gradivo in zemljevide je razdelil na dve ločeno prikazani časovni obdobji: prvo (starejše) končuje z letom 1200, zato je po gradivu zgodnejše od drugega, ki obsega zgodovinsko gradivo od 13. stol. naprej in današnji ustrezeni imenski fond. Ob gradivu so za prvo obdobje izdelani zna-

* Próbny atlas onomastyczny. Polska akademia nauk, Komitet językoznawstwa. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdansk. Prva knjiga (1974) — 240 str. + 14 zemljevidov; druga knjiga (1976) — 212 str. + 42 zemljevidov.

kovni zemljevidi in za novejši čas izometrični (po okrajih) z upoštevanjem frekvenčnega razpona. Današnje (in zgodovinsko) slovansko ozemlje je razdelil na tale območja: 1. Zahodno Lehitsko in Lužice (gre za področje NDR in kraje ob gornji Maini, FNR); 2. Poljska in Pomorjansko; 3. Češka z Moravsko ter Slovaško in Panonijo (deloma sta zadnji dve pokrajini obravnavani na posebnem zemljevidu); 4. Vzhodni Slovani; 5. Južni Slovani (z Albanijo in Grčijo). Takšna razdelitev slovanskega ozemlja je najbrž praktična, vendar ne daje objektivne predstave o celoti; če upošteva avtor nemško ozemlje s slovanskimi toponimi na severu, bi ga moral v enaki meri tudi na jugu (Avstrija), pa čeprav tu morda ni najti (ali samo redko) patronimičnih krajevnih imen na *-itjo*. Podobno bi moral na jugovzhodu razen Grčije in Albanije vključiti tudi Romunijo ne glede na to, ali je tam slovanski imenski fond ustrezno raziskan. Vprašanje je tudi, ali smemo Panonijo v celoti obravnavati pri Slovaški, če seveda ni takšna delitev samo praktične narave.

Očitno je, da vsaj za južnoslovansko ozemlje gradivo do leta 1200 še ne pokaže prave podobe o produktivnosti formanta *-itjo* v krajevnih imenih, saj je ves centralni del še »prazen«, čeprav poznejše obdobje pokaže, da je prav tu bila zibelka produktivnosti tega tipa toponimov (*-iči*, *-ič*). Bolje je stanje prikazano za zahodno Lehitsko, Poljsko in Češko z Moravsko, pač zaradi dveh dejstev: ker je ohranjenih več starejših zapisov kot na Balkanu in ker je fond izčrpnje zbran. Slovensko gradivo za prvo obdobje obsega 11 imen (od skupno 30 južnoslovanskih), ki jih je Rospond obravnaval že leta 1937 (Dobrinčiči, Goriče, Kotariči, Kriv-itji, Mohličiči, Pšovitji, Strpičiči, Tupaličiči, Vadičiči, Zoritji). O nekaterih lahko dvomimo, ali so res patronimični (Goriče), za Strpičiče pa avtor pravilno slutí, da je F. Kosova (Gradivo 4, 72) rekonstrukcija zapisa apud Stutaren precej nezanesljiva; ni razumljivo, zakaj je avtor kraj Tupaličiči označil s križcem (ko da imena danes ni več) in še z opombo, da ga je težko lokalizirati, ko ga na str. 217 vendar pravilno navaja v kranjskem okraju.

V drugem delu knjige (čas od 1200 do danes) prikazuje avtor po enakem zaporedju na izometričnih zemljevidih stopnjo pogostnosti patronimičnih krajevnih imen na *-itjo*. Z različnimi znaki v črni in rdeči barvi je označenih sedem gostotnih stopenj: 1—2 toponima v okraju, 3—6, 7—20, 21—30, 31—40, 41—50, nad 51; največjo gostoto imen tega tipa je dosegel okraj Goradžice v BiH s številom 301. Na posameznih zemljevidih se v zelo čisti obliki pokažejo tista območja, ki so dosegla visoko pogostnost, kar priča o veliki produktivnosti tega imenskega tipa v Malopoljski, Velikopoljski in Sleziji (kraji na *-ice*), na osrednjem Češkem in še posebno v Bosni, Hercegovini in Črni gori; iz teh pokrajin se je patronimično poimenovanje krajev v času velikih selitev pred Turki razširilo predvsem proti zahodu in severu (kraji na *-iči*, *-ič*; v Sloveniji na *-ič*, *-iče*; v delu Makedonije, v Albaniji, Grčiji in Bolgariji na *-ište/-išta*). Razmeroma precejšnjo pogostnost dosežejo krajevna imena na *-ič* tudi na belorusko-ukrajinskem mejnem področju ob reki Pripet. Zadnji trije zemljevidi prikazujejo celotno slovansko ozemlje s sintetično podano produktivnostjo tipov na *-itjo* (dva zemljevida) in slovanske etnonime, ki se končujejo na ta formant.

Če si nadrobneje ogledamo slovensko gradivo, ki ga je Rospond črpal iz imenika krajev v Jugoslaviji (*Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora, srezova i pošta u Jugoslaviji*, Beograd 1956), opazimo, da se gibljejo okraj v frekvenčnem razponu od 3 — 6 (Murska Sobota, Gorica, Trbovlje) in

od 7 — 20 (Celje, Kočevje, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Novo mesto, Ptuj). Ne glede na to, da seznam imen iz tega vira ne more biti popoln (prim. Hajnšek-Novak, *Onomastica Jugoslavica* II, 200—216), moramo ob nekaterih podvomiti o njihovem patronimičnem izvoru. Najbolj očitna sta primera *Podgrič* (Gorica) in *Zagrič* (Ljubljana), ki sta tvorjena od sam. *grič*, ki nastopa v Sloveniji enajstkrat tudi kot toponim (prim. primka *Gričar*, *Gričnik*), enako kot imena *Podgora*, *Podbreg*, *Podbrdo*, *Podklanec* ipd. ter *Zagora*, *Zabrdo*, *Zahrib*, *Zaboršt* itd. Sam. *grič* pozna tudi sh. (s -č, ne ć!) in albanščina; etimološko je še precej nejasen (prim. Berneker SEW 352, Skok ERHSJ I 616 in Bezljaj ESSJ I 176-7). O patronimičnosti ne moremo misliti tudi pri krajevnih imenih *Zlebič* in *Dolič* (deminutiva od *žleb*, *dol*); prav tako je po nastanku demin. krajevno ime *Hmeljčič* (Novo mesto, 218), ki ga avtor napačno navaja kot *Hneljčič* (prim. M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije*, SAZU, 1975, 192-3; Vas, ki se od 14. stol. dalje imenuje »mali Hmeljnik« ali »Hmeljčič«... ze wenigem Hopfenbach (1559), klein Hopfenbach (1425). Napačno je zapisan tudi kraj *Prosenjakovci* (pri Rospondu *Prosenjakovići*, MS, str. 216), ki v pravilni obliki ne spada med krajevna imena tipa *-itjo*. Precejšnja nerodnost je tudi v tem, da avtor veliko slovenskih krajev na *-ič* piše z *-ić* (*Lukežiči*, 216, *Zupančiči*, 217, *Godešič*, 217, idr.). Med drobne pomanjkljivosti lahko štejemo menjavanje kratic *Ro* in *Rosp* za citirano avtorjevo knjigo iz leta 1957 (prim. str. 21, 47, 48, 217 in dr.), moti tudi dvojna oznaka npr. ob mestu *Prižren* (kot *Ser* = Srbija in kot *Mac* = Makedonija, str. 218, 258), čeprav gre v prvem primeru za srbska kr. imena, v drugem pa za makedonska.

V drugi knjigi obravnava Rospond dva po vlogi precej enakovredna pridevniška formanta *-bškъ* in *-bnъ*, ki sta ustvarila močne plasti slovanskih krajevnih imen v vseh treh spolih (*-bško*, *-bška*; *-bno*, *-bna*). Razvrstitev gradiva in spremljajočih zemljevidov je podobna kot v prvi knjigi, razlika je le v tem, da je zdaj avtor premaknil časovno zarezno od konca 12. na konec 13. stoletja, ne da bi to spremembo kaj globlje utemeljeval.

Obravnava formanta *-bškъ* (*-bško*, *-bška*) zavzema za starejše (do 14. stol.) in novejše obdobje 68 strani in 18 zemljevidov; od tega je pet znakovnih zemljevidov za prvo obdobje po posameznih slovanskih jezikovnih regijah, šest izometričnih za novejše obdobje in dva sintetična zemljevida za celotno slovansko ozemlje; dodatno je na petih zemljevidih prikazano še: 194 večjih krajev na *-sk* v ZSSR, produktivnost in neproduktivnost splošnoslovanskih imen na *-bšk-*, distribucija splošnoslovanskih imen na *-bškъ*, *-bško*, *-bška*, poljska narečna razvrstitev imen na *-sk*, *-sko* v 12. in 13. stol., poljska narečna razvrstitev imen na *-sk*, *-sko* v 14. — 16. stol. Območja s krajevnimi imeni na *-sk*, *-sko*, *-ska* se niso izoblikovala samo v odvisnosti od spola spremljajočega samostalnika (npr. *grad*, *selo*, ipd.), ampak se je že substantivirani pridevniški toponim na *-sk-* po spolu izenačil s prevladujočim tipom, tako da so nastala razmeroma čista področja s krajevnimi imeni na *-sk*, na *-sko* in na *-ska*. Imena na *-sk* so prevladala na zahodnem Lehitskem (NDR), na Pomorjanskem, na poljskem Jugu in Vzhodu in pri vzhodnih Slovanih; izraziti območji imen na *-sko* sta osrednja Poljska in Češka z Moravsko; pri južnih Slovanih sicer tudi prevladujejo krajevna imena na *-sko*, vendar imajo precejšen delež tudi imena na *-ska*. Najmočnejšo produktivnost je dosegel imenski tip na *-sk* pri vzhodnih Slovanih, kjer tudi v današnjem času (umetno) poimenujejo naselja in mesta z imeni na *-sk* (npr. *Komsomol'sk*, *Leninsk*, *Magnitogorsk*, *Krasnoarmejsk*, *Oktjabsk*, itd.).

V obdobju do konca 15. stoletja je številčno z imeni na *-sk-* najbolj zastopana Poljska (145), pri vzhodnih Slovanih vidneje izstopa območje med Luckom in Pinskom (Pripet!), območje Kijeva in Černigova, južna Belorusija in pas južno od Moskve (Tula, Rjazan). Na ozemlju današnje NDR so vidnejša jedra krajevnih imen na *-sk-* med Leipzigom in Hallejem, v kotu med Labo in Saalo ter vzhodno od Magdeburga. Češka in Moravska premoreta v tem času samo 24 imen tega tipa, medtem ko jih je pri južnih Slovanih registriranih komaj še 16, na zemljevidu pa je označenih le 12; od tega ima Slovenija 5 točk, Srbija 3 in Makedonija 4, medtem ko za vsa druga področja avtor še ni imel na razpolago gradiva. Tri točke (od petih) v Sloveniji so zemljepisno precej nerodno zarisane: tako leži nekdanja *Poljska* (današnja Poljskava) na Koroškem v Avstriji, *Ubeljsko* je z Notranjskega premaknjeno pod Ljubljano, *Sorska Dobrava* pa je iz kota med Savo in Soro prestavljena na Jesenice.

Čas od 14. stol. dalje je predstavljen na izometričnih zemljevidih; najmanjšo gostoto izkazuje tvorbe imen tipa *-sk-* na zahodnem Lehitskem in v Lužicah; na Poljskem je isti tip dosegel največjo gostoto v poznanskem okraju, medtem ko na Češkoslovaškem pada gostota imen na *-sko* od zahoda proti vzhodu, tako da je na Slovaškem komaj še kakšen primer v tem in onem okraju. Pri južnih Slovanih navaja avtor (samo v knjigi) za Bolgarijo sicer številna imena na *-sko* (Armenskoto, Arnautskoto, Ajvaškoto, Ungarskoto itd.), vendar jih imenuje toponimično-apelativne tipe, zato jih tudi na zemljevidu ne označuje. Za Slovenijo je avtor upošteval dopolnila (Hajnšek-Novak, OJ II — 200—216) samo deloma, ni namreč sprejel imen zaselkov. Opazno gostoto je dosegel imenski tip na *-sk-* v celjskem okraju (17), kar je največ na južnoslovanskem ozemlju.

V drugem delu, ki je obsežnejši od prvega, razvršča avtor pridevniške toponimične izpeljanke na *-bnъ*, *-bno*, *-bna* (tip *Plzen*, *Vrbno*, *Lešná* ipd.). Medtem ko je za zahodne in vzhodne Slovane bilo avtorju na voljo staro in današnje imensko gradivo, se omejuje pri južnih Slovanih samo na sodobne imenske vire. Zato tudi za obdobje do konca 15. stol. za južnoslovansko področje manjka ustrezní zemljevid. Čeprav sta formanta *-bn-* in *-sk-* v marsičem vzporedna, je vendar krajevnih imen moškega spola na *-n* v primerjavi z množico imen na *-sk* skrajno majhno število; glavnino za obe obdobji tvorijo imena na *-no*, za njimi so imena na *-na*, *-ne*. Zahodno Lehitsko in Lužice premorejo za prvo obdobje 241 imen na *-no* (redka so na *-n*, *-na*), Poljska in Pomorjanska jih imata 343 (v glavnem na *-no*), Češka, Moravska, Slovaška in Panonija skupno 118 (tu prevladujejo krajevna imena na *-na*) z dvema očitnima jedroma; v osrednji Češki in osrednji Slovaški; na južnem Madžarskem srečamo toponim *Pěnná* (l. 1261). Pri vzhodnih Slovanih je v starejšem obdobju znan samo tip na *-bnъ* in *-na* (z nekaj izjemami), skupno pa je zabeleženih 41 krajevnih imen tega tipa, razvrščena so največ okrog Kijeva in Černigova.

Če pregledamo zemljevide za novejša obdobja te imenske plasti, dobimo takšnele podobo: v zahodnem Lehitskem dosežejo krajevna imena s formantom *-bn-* gostoto med 7—20 med Leipzigom in Dresdenom, deloma tudi južno od Rostocka. Poljska izkazuje gostoto do 20 in čez skoraj na celotnem ozemlju, tanjše plasti tega imenja so samo v Gornji in Dolnji Sleziji, na Pomorjanskem in v severovzhodnih območjih. Zelo očitna je po gostoti razlika med Češko in Moravsko, kjer pade frekvenca ponekod celo do 1.

Med slovenskimi okraji ima spet največjo gostoto krajevnih imen na *-no* Celje (56), za njim je Ljubljana (16), Trbovlje (16), Gorica, Kranj, Maribor (14), Novo mesto (12), Koper (6), Ptuj (4), Kočevje (2). Toda na žalost se je v seznam imen na *-n-* prikradla tudi nekaj napak. Kraj *Graben*, ki ga avtor navaja za kočevski okraj, je seveda nem. *Graben* in nima z imeni tega tipa nič opraviti; seveda ne spada v ta sklop imen *Gmajna*, ki je izposojenka iz nem. in nastopa tudi kot apelativ (nem. *Gemeinde*), in tudi *Turn* in *Podturn* ne sodita sem, saj sta prav tako po izvoru iz nem. Turm. Ti spodrsljaji pač pričajo, da ne moremo formantov ločevati popolnoma mehanično od podstave, ne da bi pri tem pomislili na njen izvor in pomen. Včasih moti tudi kakšna tiskarska napaka, ki pa lahko pri analizah povzroči težave, npr. *Iška* je podana kot *Ička* (str. 56); nerodno je tudi, če je postavljen koprski okraj na Hrvaško (str. 178), ipd.

Seveda tu ni mesto, da bi dopolnjevali seznam slovenskih krajevnih imen na *-n-*, ki jih je neprimerno več, kot jih je avtor registriral; s tem bi se tudi premaknila lestvica gostote precej navzgor (npr. po Krajevnem leksikonu LRS, 1954: *Močna* (Maribor), *Otemna* (Celje), *Ovseno* (Krško), *Povčeno* (Laško), *Hitenno* (Bloke), *Grušena* (Mar.), *Drtno* (Trojane), *Poddobeno* (Kranj), *Kokošne* (Moravče) itd.

Na koncu lahko zapišemo, da je avtor opravil v marsičem pionirsko delo, ki bo dokazalo svojo lingvistično vrednost zlasti takrat, ko bodo podobno predstavljena še druga onomastična dejstva.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

FRAZEOLOGIJA V SLOVENSKO-SRBSKOHRVATSKEM SLOVARJU

Kot toliko drugih velikih dosežkov našega novejšega jezikoslovja tudi nova, dopolnjena izdaja Slovensko-srbskohrvaškega slovarja treh avtorjev¹ še ni bila deležna pozornosti strokovnjakov. Nihče je še ni ocenil. Morda je razlog za to tudi oster, polemičen odgovor enega od avtorjev² na pripombe poročevalcev o prvi izdaji.³ In vendar je to knjiga, ki zasluži, da si jo temeljiteje ogledamo in o njej povemo svoje mnenje. Ta prispevek naj opravi vsaj drobec te dolžnosti: pokaže naj, kako slovar obravnava frazeologeme ter kako so rešena nekatera vprašanja frazeologije v dvojezičnih slovarjih.

Če sodimo po predgovorih ter pojasnilih in navodilih za rabo (strani III—XXXIII), posveča slovar frazeologiji veliko pozornost. Pogosto srečamo izraze kot so »fraz«, »frazologija«, »frazološki primer«, »frazološka zveza«, frazeološka kombinacija«. Vendar, če si natančneje ogledamo njihovo rabo, homo

¹ Dr. Stanko Škerlj, dr. Radomir Aleksić, dr. Vido Latković, *Slovensko-srbskohrvaški slovar*, druga, popravljena izdaja, Prosveta — DZS, Beograd—Ljubljana /1975/.

² Stanko Škerlj, Ob »Slovensko-srbskohrvaškem slovarju« /1964/, /Nekaj odgovora njegovim kritikom/, Jis XI/1966, št. 5, str. 162—166.

³ Janko Jurančič, Pomembno in težko pričakovano slovarsko delo, Jis X/1965, št.1, str. 26—29; Janez Gradišnik, Težko pričakovana knjiga, NRazgl. XIII/1964, št. 20, str. 389.

ugotovili, da so rabljeni bodisi nedosledno, bodisi v pomenu, ki ni vsakdanji. Tako mu pomeni beseda »fraz« zdej »reklo, rečenica«, kot je to pojasnjeno v oklepaju (stran XXIX), drugič pa (na isti strani) »formulo«. Kaj si pod tem predstavlja, razberemo iz primera, ki ga navaja takoj za tem: »koji se odnosi na ...«. Gre torej za prosto besedno zvezo, ki nima nič frazeološkega. Da je slovarju ta pomen bližji, kaže tudi raba besede »frazologija«. Pomeni mu katerokoli besedno zvezo, s katero ponazarja pomen posameznim leksemom, ne glede na to, ali je ta zveza prosta ali frazeološka (strani XXX, XXXII). To je mogoče videti tudi v slovarskem delu. Tako pravi na strani 764 »za frazeologiju v. [idi] upanje 3.«, kjer pa med navedenimi besednimi zvezami ne najdemo niti ene frazeološke. Kaže, da se avtorji frazeologemov kot posebne enote jezika niso zavedali. Zato tudi niso označeni v slovarju. To v veliki meri otežuje iskanje takih enot, saj so brez reda in sistema razpršene med ilustrativnim gradivom ob posameznih besedah.

Pri iskanju frazeologemov si včasih lahko pomagamo s kvalifikatorjem »fig.«, okrajšavo za »v prenesenem pomenu«. Vendar imajo isti kvalifikator tudi posamezni leksemi, ki jih je mogoče rabiti v prenesenem pomenu **izučiti**, **regljati**, **zajec**. Omejiti se je torej treba le na besedne zveze, ki imajo omenjeni kvalifikator. Toda tudi to ne pomaga vedno. S »fig.« so označene tudi besedne zveze, ki niso frazeološke, ampak jih je mogoče kako drugače rabiti v prenesenem pomenu (*zagozda kruha, zaplata snega, jeza ga je zanesla, zahvaliti se za kaj, zjemati znanje iz knjig*). Težava je tudi v tem, da so iste besedne zveze enkrat označene, drugič pa ne. Ni jasno, zakaj ima zveza *krokodilove solze* na strani 632 oznako »fig.«, na strani 151 pa ne, ali zakaj je *otresati jezik nad kom* enkrat mogoče rabiti v prenesenem pomenu (stran 321), drugič pa ne (stran 111).

Ko končno le najdemo posamezne frazeološke enote, ugotovimo, da slovar v mnogih primerih ni rešil enega od osnovnih vprašanj leksikografije, vprašanje slovarske oblike frazeologemov, to je oblike, v kateri naj bo enota predstavljena v slovarju. Za glagolske frazeologeme bi to nedvomno moral biti nedoločnik. Tako bi namesto *pili bomo likof* bilo bolje »piti likof«, ali namesto *zdrobim te v sončni prah* »zdrobiti koga v sončni prah' in namesto *ne grem na limanice* »iti na limanice«.

V tesni zvezi s slovarsko obliko je tudi meja frazeologema. Treba je natančno ugotoviti tisti najmanjši obseg, ki še vedno ima svoj frazeološki pomen. Nepotrebno je navajati za *vsako malenkost je ogenj v strehi*, zadostovalo bi že »oganj v strehi« ali namesto *moral je ugrizniti v kisló jabolko* »ugrizniti v kisló jabolko«.

Še eno načelno vprašanje bi moral slovar rešiti: vprašanje variant. Mnogi frazeologemi imajo celo vrsto variant. Vseh prav gotovo ni mogoče vključiti v slovar našega tipa in obsega. Vanj sodijo predvsem tiste variante, ki so bolj razširjene, bolj splošno v rabi. Tako je na primer varianta »vrniti šilo za ognjilo« bolj razširjeno kot »dati šilo za ognjilo«. Prva je v kartoteki SSKJ pri SAZU zapisana sedemkrat, druga le enkrat. In vendar srečamo v slovarju le drugo, prve pa ne. Takih primerov je še več (*krepelece metati pod noge*: »metati komu polena pod noge«, *babja jesen*: »babje leto«, *imeti koga na prvi*: »imeti koga na vajetih«). Kaže, da je pri izbiri variante odločala komponenta, ki šteje v višjo stilno plast (*sama usta so ga*: »biti koga sam gobec«, *komu pod srajco lezti*: »komu v rit lesti«).

Med vprašanji, ki zadevajo frazeologijo v dvojezičnih slovarjih, je nedvomno prvo, kakšen je obseg slovenske frazeologije v našem slovarju. Ali je zastopana v zadostni meri, ali so predstavljeni najpomembnejši in najbolj rabljeni frazeologemi? Zanesljiveje bo mogoče odgovoriti na to vprašanje šele potem, ko bo slovenska frazeologija zadosti preučena ali vsaj zbrana. Glede tega, kateri frazeologemi so predstavljeni, je nekaj problemov. Menim, da nekatere od njih v slovarju ne bi smeli pogrešati. In če za nekatere še lahko sklepamo, da jih bo uporabnik, ki pozna srbohrvaščino, še znal sam razrešiti (»delati račun brez krčmarja«, »knjižni molj«, »imeti strica«, »posuti se s pepelom«), pa tega prav gotovo ne moremo trditi za celo vrsto drugih (»biti čez les«, »biti za luno«, »čez plot skakati«, »biti zbit kot turška fanac«, »pokrita rihta«). In vendar nobenega od navedenih frazeologemov ni najti v slovarju.

Po drugi strani pa je v slovarju precej frazeologemov, ki jih ni bilo mogoče najti v nobenem do sedaj objavljenem slovarju. Še več, nekatere smo zaman iskali celo v kartoteki SSKJ pri SAZU (*laže kakor bi tikve sadil, komu pod srajco lesti*).

Drugo vprašanje, ki bi ga moral rešiti vsak dvojezični slovar, je, kako predstaviti frazeologem v jeziku, v katerega prevajamo. Osnovno pravilo je, da je treba frazeologeme prevajati z adekvatnimi frazeologemi. Ostali načini: proste besedne zveze, razlage, opisi so manj zaželeni in jih uporabljamo le, če ni mogoče najti ustreznega frazeologema. Izogibali naj bi se tudi enobesednih razlag. Popolnoma pa je nepotrebno in celo škodljivo dobesedno prevajati posamezne komponente frazeologema. Kako je naš slovar ustregel tem zahtevam?

Zdi se, da slovar ni imel nobenega določenega sistema pri prevajanju frazeologemov. V večini primerov je res našel za slovenski frazeologem adekvatnega v srbohrvaščini (*peto kolo biti*: »biti deveta rupa na svirali«, *Indija Koromandija*: »zemlja Dembelija«, *meni nič tebi nič*: »ni pet ni šest«, *suh kot poper*: »suv ko barut«). Žal pa je pri mnogih primerih namesto lepega ekvivalenta, ki ga srbohrvaščina ima, navedena le prosta besedna zveza (*reven kot cerkvena miš*: »puki siromah« namesto »siromašan kao crkveni miš«, *vreči puško v koruzo*: »pobječi iz borbe ili s posla« namesto »baciti koplje u trnje«). V drugih primerih slovar frazeologeme najprej razloži in šele potem da ekvivalent (*dobiti košarico* »biti odbijen naročito: kao prosac) dobiti korpu«. Prevajanje z eno besedo je tudi dokaj pogosto (*leskova mast*: »batine«, *na kol obesiti*: »ostaviti« *oinski brat*: »ispičutura, ispičaša«). To je toliko bolj škoda, ker vsi navedeni primeri imajo frazeološke ekvivalente (»leskova mast«, »obesiti o klin«, »mokri brat«).

Prav gotovo pa je najhuje, ko se slovar loti prevajanja posameznih komponent. Tako je frazeologem *koklja naj ga brčne!* predstavil kot »kvočka da ga udari nogom! (ublaženo za: djavo da ga nosi!)« ali *Blažev žegen z* »blagoslov sv. Vlaha, (fig.): Lijek koji niti koristi niti škodi«.

Med napakami, ki pa so bolj ali manj tehnične narave, je treba omeniti neenotnost pri razlagah. Čeravno je v navodilih za rabo rečeno, da »... pri frazah (reklih, rečenicah), ki jih uporabnik ne bo našel pod eno besedo, iz katerih je fraza sestavljena, naj pogleda še pod drugo«, so marsikdaj isti frazeologemi navedeni pod večimi gesli. Iz ekonomskih ozirov bi morda kazalo take primere raje opremiti s kazalkami. Če pa to ni bilo storjeno, bi bilo treba poskrbeti,

da bi isti frazeologemi dobili iste razlage. Tako je *ravnati s čim kot svinja z mehom* pod geslom *meh* razložen kot »svinjski/grubo postupati z nečim«, pod *svinja* pa kot »postupati s nečim kao svinja s torbom«. *Pobratiti šila in kopita* je na primer razložen pod vsako od komponent drugače. Pod *pobratiti* »pokupiti prnje i tornjati se«, pod *šilo* »pokupiti se, nestati« in pod *kopito* »pokupiti svoje stvari i otići«.

Večina navedenih šibkosti izvira iz osnovne hibe slovarja, da avtorji ne upoštevajo frazeologemov kot enote jezika. Vendar, če vemo, da je frazeologija kot panoga jezikoslovja še novost in da se je razmahnila šele v zadnjih petnajstih letih, torej ko je osnovni koncept slovarja že zdavnaj bil izdelan, se temu ne smemo čuditi. Zato pripombe, ki sem jih navedel v sestavku, nimajo in ne morejo imeti namena, kakorkoli zmanjšati vrednost našega slovarja. Služijo naj le kot povod za razmišljanje bodočim sestavljalcem dvojezičnih slovarjev.

Matej Rode

Gimnazija v Celju

SLOVENISTIČNI DELI ANNELIES LÄGREID

Slovenistično delo A. Läg Reid obsega 2 knjigi (Hieronymus Megiser: *Slovenisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch* — 1967, 200 str. + 188 str. faksimila in *Die russischen Lehnwörter im Slovenischen* — 1973, 154 strani) ter nekaj recenzij (*Abhandlungen über die slovenische Reformation* — *Südost-Forschungen* 1968, 365—369; *Die Freisinger Denkmäler* — *Anzeiger fslPh*, 1970, 179—181; *Studia Slovenica Monacensia* — *Südost-Forschungen* 1971, 403—405). Poleg tega je njen prevod v nemščino prispevka Jožeta Stabeja *Die alten Wahlfahrten der Slowenen an den Rhein* (*Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereines*, 1967, 97 do 160).

V nadaljnjem podajam le poročilo o obeh knjigah.

Megiser obsega v prvem delu Predgovor (str. V—XIX), Seznam literature in okrajšav (XX—XXII), Meg. slovar (173 str.) ter Dodatek (175—200); na koncu je še posnetek Meg. slovarja iz l. 1592.

V Predgovoru so najprej na kratko podani tisti podatki iz Megiserjevega življenja, ki delajo razumljivo dejstvo, da je stuttgartski Nемец sestavil slovenski slovar, nato pa sledi splošna predstavitev slovarja (naslov, obseg, vsebina); pri tem se podrobneje govori le o verjetnosti, da bi bil Meg. za predlogo neki latinsko-nemški slovar (ni pa povedano, kateri), opozorjeno je tudi na to, da Meg. včasih daje slovenske ustreznike za latinska in ne nemška poimenovanja. Sledi pregled dosedanjega razpravljanja o Megiserjevem slovarju (obravnavanci so zlasti Breznik — *Razprave III*, 1926 — in Vrtovčeva — *Slov. jezik* 1940), na koncu pa je govor o jeziku Dictionarja, in sicer v tem smislu, da slovar odseva predvsem Trubarjev jezik, ne pa morda Kreljevega; podrobneje se govori še o prevzetih besedah. Na kratko je obravnavana tudi druga izpričana izdaja iz l. 1744, za konec pa je na 2 straneh prikazana podoba in narava avtoričine izdaje tega dela. Tu je povedano, da je avtorica Meg. predlogo spremenila tako, da je na prvo mesto postavila slovenske izraze (v sodobni pisni zborni obliki) in jim dostavila sodobne nemške prevode po Pleteršniku, kolikor pa to ni šlo,

po Pohlino, Gutschmannu ali Murku (v oklepaju pa citira iz Meg. po zaporedju slov., nem., lat., medtem ko so italijanski ustrezniki izpuščeni). V Uvodu je še omemba, da se pri iz nemščine prevzetih besedah v slovarju opozarja na Strieder-Tempsovo, poleg tega pa se nadaljnja usoda leksemov zasleduje še po slovarju Pohl., Mur., Cigal., Plet. in SP 1962, tu in tam še drugih avtorjev.

Za ves uvod — izvzet je le njegov zadnji del — se lahko reče, da je izveček iz dosedanje slovenske literature o tem slovarju (tu mislimo na Breznika, Vrtovčevo in zlasti na J. Stabeja); iz članka J. Stabeja so vsi konkretni zgodovinski podatki, kolikor niso bili znani že prej. V tem je torej avtorica praktično docela odvisna od slovenističnih izsledkov drugih. Če že takoj na začetku pravi, da je bil Meg. slovar »bisher nur wenig beachtet und noch nie gründlich untersucht oder systematisch ausgewertet« (str. VI), in če na drugem mestu ob Breznikove besede iz l. 1926, češ da slovenskih slovarjev doslej ni še nihče ocenil po njihovi notranji vrednosti, dostavlja svoj »daran hat sich bis heute nichts geändert« (VIII), moramo reči, da po avtoričini zaslugi stanje tudi z njeno izdajo ni nič izboljšano. Nemogoče se je npr. tudi strinjati s stavkom, kot je »Megiser wurde als Lexikograph bisher kaum gewürdigt«, in tudi pri njej je izostala »eine eingehende Untersuchung über dieses Wörterbuch« (IX).

V zvezi z Uvodom lahko avtorici štejemo v dobro predvsem to, da je izpričala poznanje ustrezne literature o obravnavani problematiki, le da reprodukcijo relevantnih mest iz nje motijo nepotrebne digresije in precejšnja neosredinjenost razpravljanja sploh. (V seznamu literature pogrešamo glede na obravnavo krškega kapucinskega rkp. slovarja navedbo Breznikove razprave Kastelčev latinsko-slovenski slovar (SJ 1958, 55—62.)

Glavna vrednost knjige je torej Slovar sam. Avtorica je verjetno storila prav, da je geslom dala sodobno zborni pisno obliko. V posameznih geselskih člankih avtorica poleg že omenjenih slovarjev opozarja še na jezikoslovno literaturo o tem in onem, npr. na Ramovša, Bajca, Kneževića, Bern. EW in še na tega in onega. Škoda je, da potrditev ne navaja za vse enote iz Dalmatinovega Registra in Bohoričeve Slovnice (avtoričino opravičilo, da sta ji bila »oba vira na razpolago šele, ko je bil rokopis že v tisku« (IX), je razumeti pač tako, da ji niso bili na razpolago Stabejevi izpiski iz teh dveh del, saj ne Bohoričeva slovnica ne Dalmatinova Biblija nista resno težko dostopni).

S slovarskim delom smo lahko zadovoljni, čeprav bi podrobnejša kritika odkrila tudi kake pomanjkljivosti, kakor npr.: *berkceug* (prav *berkcojg*), *bjert* (prav *birt*); manjka beseda *jaz* za *jest*, včasih kazalke vodijo v-prazno (prim. *le-ta* s. sub *ta*, tam pa ni podatka); tu in tam je tudi kaka tiskovna napaka, prim. geslo *proščenje*.

Na SAZU sicer obstoji podrobnejša kartoteka, kažoča tudi besede Megiserjevega slovarja v nadaljnjem življenju tako v slovarjih kot (deloma) v literaturi; vendar gre Lägroidovi zasluga, da je dala konkreten zgled za izdajo slovenskega zgodovinskega slovarja in še pobudo, da bi se takega dela lotili Slovenci. (Res je pozneje izšel še slovar Bohoričeve slovnice izpod roke J. Stabeja, ki je v marsičem močno prisoten tudi v obravnavanem Megiserju.)

Druga slovenistična knjiga Lägroidove ima preveč pretenciozen naslov: dejansko namreč v njej ne gre za to, kar pravi naslov (Die russischen Lehnwörter im Slovenischen), ne za to, kar pove omejevalni podnaslov (Die in der er-

sten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter«). Dejansko gre za besede, ki so kot ruske zaznamovane v Vodnikovem in Murkovem slovarju. Te besede so v srednjem delu knjige (str. 67—112) izpisane za vsakega avtorja posebej po abecednem redu, nato je po možnosti za vsako najden ruski slovarski vir (navadno Heym), zatem pa se zasleduje usoda teh besed v slovenskem slovarstvu (Mur., Cig., Plet.) in ugotavlja njihova prisotnost ali odsotnost v sodobnem knjižnem jeziku. V posameznih geselskih člankih so opozorila še na etimologijo ali na besedotvorne značilnosti. Te pripombe razodevajo informirano, zlasti pa pridno roko. Na koncu abecednega seznama pogrešamo kako strnjevalno razpravljanje o zadevni problematiki (tako npr. ni niti poročila o tem, da je od Vodnika prevzetih čez 90 besed v slovenščini danes ohranjenih le še 30, od Murkovih 94 pa 53, obojega skupaj kakih 5/9; dobro bi bilo strnjeno prikazati tudi glasovno-morfemske prilagoditve prvotnih ruskih besed slovenščini). Pri ohranjenih prevzetih besedah iz Murka bi bilo treba v večji meri stilne kvalifikacije.

Avtorici se le redko zgodi, da napravi kaj narobe: prim. zamenjavo besed *stih* in *stik* na str. 121; *podust* je verjetno stara slovenska beseda — na Mostecu *pučvest*; seveda ni zakona, ki bi *s* pred *l* spreminjal v *z* (str. 96), kljub Bajcu; *slap* ni le pogostejši od *vodopada*, reče se *známenje*, ne *znaménje* ipd.

Da bi vsaj deloma upravičila naslov svoje knjige, je avtorica v Dodatku (113—124) zasledovala usodo okrog 50 prevzetih besed v literaturi 19. stol. Verjetno bi bilo smiselneje, te pripombe pridružiti kar informacijam v slovarskih člankih. Od kod avtorici ti podatki, ni povedano.

Na koncu knjige sledi Seznam krajšav in Seznam literature ter Besedni register. Med literaturo bi gotovo bilo treba navesti še kakšno delo, v katerem je mogoče najti informacije, kakršne nam avtorica daje v nepotrebno razvlečenem Uvodu (str. 9—57). Ta Uvod je (zlasti od str. 18 dalje) smiseln samo kot predstavitev najvažnejših dejstev iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika nemškemu bralcu, ki zaradi neznanja slovenščine ne more seči po izvirnejših obvestilih. Podrobneje sta prikazana le Vodnikov in Murkov slovar. V bistvu je torej ves ta obširni uvod nepotreben balast, ki praktično nič ne prispeva h glavnemu delu knjige (kljub drugačnemu zatrjevanju avtorice). Avtorici služi v glavnem za to, da deli slovenskemu jezikoslovju lekcije, ki bi jih bilo bolje obrniti proti samemu sebi: tako npr. ni res, da nimamo nobenega narečnega slovarja (str. 9); neustrezno je označena vrednost Breznikovega raziskovanja slovarjev (10); tudi o zgodovini knjižnega jezika je vendarle že več prikazanega tudi v strnjeni obliki, kot bi rada verjela avtorica (prim. npr. SKJ 1-4, JP II); da bi bil Kolarič »ein kritischer Sprachwissenschaftler«, zveni zelo neprepričljivo in krivično za res kritično slovensko jezikoslovje ipd. Slovenska kulturno-in literarnozgodovinska znanost gotovo izpodbijata avtoričino trditev, da svoj predmet za čas, ko se je uresničeval v okviru stare avstrijske oz. avstro-ogrške države, prikazujeta »enostransko, tako da je resnične razmere mogoče spoznati le nezadostno«. Tako brezpredmetno pisanje gotovo ni znanstveno! Kdor prebere Lägroidin prikaz zgodovine slovenskega jezika in z njo povezane kulture, vendar takoj vidi, da pri slovenskih avtorjih Lägroidova kljub očitni dobri volji le ni mogla odkriti pasusov, ki bi jih bilo rodilo pojmovanje, da je bil avstro-ogrski državni okvir le »der Innbegriff alles Bösen, Feindlichen und Korrupten«, kakor beremo v citiranem mestu pod črto. Kolikor je v resnici bilo nenaklonje-

nega, neugodnega za razvoj slovenskega jezika, tako je pa v resnici težko ovreči kar z besedami na papirju. Sicer pa avtorica drugače ni niti poskušala.

Na koncu naj ob tej knjigi Lägroidove zapišemo, da ji slovenistika dolguje hvaležnost, ker se je sistematično lotila tega pri nas prepotrebnega dela. Želeli bi samo, da bi od nje načeto delo v večji meri nadaljevali in izpeljali slovenski rusisti.

A. Lägroid je s svojim slovenističnim delom dokazala precejšnjo podjetnost in pobudnost, zaradi neosredinjenosti pa se to njeno delo iz zbirateljstva in posredništva ni uspelo dvigniti na raven fundamentalnega raziskovanja resnične problematike slovenskega jezika in jezikoslovja; pravo jezikoslovstvo pa je končno vendarle le v tem.

Jože Toporišč

Filozofska fakulteta, Ljubljana

AVTORJEM

Prispevki za *Slavistično revijo* naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z ».....«, prevodi, pomeni itd. pa z '.....'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo transliterirajo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	ш dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ë	Bolgarski	ш št
Ukrajinski	э je	Ruski	ъ '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ь ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь '
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	э è
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	ћ ć	Ruski	я ja
Ruski	х x		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o temi, uporabljeni metodi in rezultatih razprave.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za SLAVISTIČNO REVIJO pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede. Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

- Horst Kämmerer*, Untersuchungen zur Flexion der Substantive in der bulgarischen Schriftsprache des 14./15. Jahrhunderts. Universität Regensburg, Slavistische Arbeiten, III. Band, Herausgegeben von Karl Heinz Pollok und Erwin Wedel. Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1977, 470 str.
- Kwiryna Handke*, Budowa Morfologiczna i Funkcje Compositów Polskich. Polska Akademia nauk, Komitet językoznawstwa, Ossolineum. Prace językoznawcze, 81, W. W. K. G., 1976, 140 str.
- Umjetnost riječi*, Časopis za nauku o književnosti. Hrvatsko filološko društvo — Zagreb, God. XX, 1976, broj. 4; 389—488 str.
- Literatura umění a revoluce*. Universita J. E. Purkyně v Brně. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica, 204, 1976, 296 str.
- M. J. Saltykov-Sčedrin v české literatuře*. Bibliografie. Sestavili Vlasta Vlašínová a Margita Křepinská. 1976, 95 str.
- Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků 3*. Edice Slovanské knihovny. Praga, 171 str.
- Garth M. Terry*, Yugoslav Studies. An Annotated List of Basic Bibliographies and Reference Works. Nuthony C. Hall, 1977, 89 str.